Mehmet AZİMLİ

Dört Halifeyi Farklı Okumak-4

Hz. Ali

984

ANKARA OKULU

/0.06

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ

1968 yılında Sille'de (Konya) doğdu. İlköğrenimini Sille İlkokulunda, orta öğrenimini Konya İHL'de tamamladı. 1991'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 1991-1998 yılları arasında Ordu-Ulubey İHL'de ve Konya-Karapınar İHL'de çalıştı. Selçuk Üniversitesinde 1994'te yüksek lisansını, 1999'da doktorasını tamamladı. 1998-2012 yılları arası Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Tarihi Anabilimdalında çalıştı. 2005 yılında doçent oldu. Yazdığı eserler yüzünden geciktirilen profesörlük unvanını 2013 yılında Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde aldı. Azimli, üç çocuk sahibi olup Arapça ve İngilizce bilmektedir. Yayınlanan elliden fazla makale ve uluslararası sempozyum bildirisi yanında basılan eserleri şunlardır:

1. *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara 2015 (7. basım).
2. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1, Hz. Ebu Bekir*, Ankara 2015 (3. basım).
3. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer*, Ankara 2015 (3. basım).
4. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3, Hz. Osman*, Ankara 2015 (2. basım).
5. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4, Hz. Ali*, Ankara 2014.
6. *Hz. Ali Nesli'nin İsyanları*, Konya 2010 (3. basım).
7. *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2014 (3. basım).
8. *Son Müderris, "Musa Kazım Efendi"*, Konya 2013 (2. basım).
9. *Babek- Bir Direnişçi*, Konya 2013 (2. basım).
10. *Hz. Safvan b. Muattal*, İstanbul 2015 (2. basım).
11. *Tarih Okumaları*, Ankara 2013.
12. *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*, Konya 2010.
13. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara 2015.
14. *Benim Gözümle -Coğrafyalar-*, İstanbul 2015.

email: mehmetazimli@hotmail.com

Ankara Okulu Yayınları: 177

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Birinci basım: Eylül 2014
İkinci basım: Ekim 2015
Üçüncü basım: Haziran 2016

ISBN 978-9944-162-80-7

Ankara Okulu Yayınları
Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/ANKARA
Tel: (0312) 341 06 90 Faks: (0312) 341 06 95
web: www.ankaraokulu.com
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

Dört Halifeyi Farklı Okumak-4

Hz. ALİ

Mehmet AZİMLİ

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2016

Bu çalışmamı,
"Çorum İslam Tarihi Atölyesi" müdavimi
öğrencilerime ithaf ediyorum...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
GİRİŞ 11
Hz. Peygamber Dönemi 14
Mekke Yılları 14
İlk Müslüman Kim? 15
Medine Yılları 19
Kardeşleştirme 19
Evlilik 20
Savaşlar 23
Ğadir-i Hum 26
Kırtas Olayı 29
Ehl-i Beyt 31
Hz. Peygamber Sonrası 32
İlmi Şahsiyeti 34
Faziletleri 35

I. BÖLÜM
SEÇİM 41
Hz. Ali'nin Hilafet Arzusu 41
Hangi Gün Biat? 42
Acele Biat 43
Meşruiyet Sorunu 45
Hz. Ali'nin Destekçileri 47
Talha ve Zübeyr'in Biatı 50
Halifenin Katilleri 54
Valiler Kararnamesi 60
Ordu ve Merkez Oluşumu 64

II. BÖLÜM
CEMEL SAVAŞI 67
1. Hz. Aişe 68
2. Talha ve Zübeyr 71
3. Emeviler 72

Harekete Geçiş 75
Haveb'in Köpekleri (!) 77
Basra'da Hakimiyet 78
Küçük Cemel Savaşı 79
Hz. Ali'nin Basra'ya Hareketi 81
Büyük Cemel Savaşı 84
Seyf Anlatımı 85
Olayın Aslı 88
Zübeyr 90
Talha 92
Aişe 93
Ölü Sayısı 94
Cemel Savaşının Sonucu 96
Sahabe Kavgası 97
Kadından Lider Olabilir Mi? 100

III. BÖLÜM
SIFFİN SAVAŞI 105
Kimin Savaşı? 106
Mektuplaşmalar 108
Amr b. As 112
Şam'a Yürüyüş 114
Papazın Kehaneti (!) 115
Su Problemi 117
Son Görüşmeler 117
Savaşın Başlaması 119
Ölü Sayısı 122
Ammar'ın Katli 123
"Asi Müçtehid" (!) 125

IV. BÖLÜM
TAHKİM OLAYI 127
Hakemlerin Seçilmesi 130
Tahkimname 133
Hakemlerin Buluşması 135
Azledilme 137
Hakem Olayının Sonucu 140
Lanetleme 141

V. BÖLÜM
HARİCİLER 143
Haricilerin Tahkim'de Tavrı 145
Harura 149
Nehrevan 151
Basra Haricileri 152
Nehrevan Savaşı 153
Hariciler Hakkında Rivayetler 155

VI. BÖLÜM
BİTİŞ 159
Bölgeler 159
Mısır 159
Basra 162
Kufe 164
Şam 165
Cezire 167
Medine 167
Mekke 167
Yemen 168
Antlaşma 168
Hz. Ali'nin Tükenişi 169
Vefatı (40/661) 171
Kabri 172
İbn Mülcem 172

BİBLİYOGRAFYA 175
DİZİN 181

ÖNSÖZ

2013 Ramazan ayının 22. günü "program başı 80 bin lira aldığı" söylenen[1] bir vaiz, TV'de *Şevahidü'n-Nübüvve* adlı kitaptan gözyaşlarıyla, ballandıra ballandıra şöyle anlatıyor:

> Hz. Peygamber, Ümmü Mabed'in yanındayken aldığı abdest suyunun düştüğü topraktan bir çiçek türemiş, bu çiçek yıllar sonra (40 yıl sonra) bir gün aniden kurumuş. Anlamışlar ki o gün Hz. Ali şehit olmuş (!)

Hiçbir kimse çıkıp da "Bu çiçek, Hz. Peygamber vefat edince, Hz. Hamza'nın ciğeri deşilince, irtidat hareketleri ve fetihler sırasında son din adına çarpışan binlerce sahabi katledilirken, Cemel'de Sıffin'de binlerce sahabi birbirini katlederken niçin üzüntüsünden kurumuyor?" diye sormuyor, soramıyor. Hz. Peygamber'in, "Bunlar, Allah'ın ayetlerinden birer ayettirler. Hiç kimsenin ölümü ve dirimi sebebiyle durumlarını değiştirmezler." sözü söylenemiyor.[2]

Televizyonlara çıkıp birbirleriyle yarışırcasına üretilmiş hurafeleri halka aktaran, üçüncü asırdaki kassaslara rahmet okutturan ve üstelik din adına konuşan vaizlere karşı en yetkili ağızlardan bile ses çıkmıyor. Bu içerikte aktarılan bir din ile yetişen nesiller, gerçekleri duydukları zaman ise çılgınca karşı durmaya, gerçeği söyleyenleri "din düşmanı, sapık" olarak görmeye başlıyor. Bunu hayatımda bizzat yoğun olarak yaşıyorum.

Bu durum şuna benziyor:

Yeniçerilere yemek dağıtırken aşçılar, kepçeleri temizleme zahmetinde bulunmayarak, yemek verdikleri yağlı kepçeler ile hoşaf da verirlermiş. Bu sebeple kepçelerdeki bulaşıklarından kaynaklanan yağ sızıntıları, hoşafların üzerinde dalga

1 http://www.dinihaberler.com/haber/38784/nihat-hatipoglu-ramazanda-80-bin-tl-kazandi.html

2 Bkz. Buhari, Bedü'l-Halk, 4.

dalga görünürmüş. Bir gün aşçıbaşı değişmiş ve temizlik açısından gerekli görerek, yemek kepçeleri ile hoşaf kepçelerini birbirinden ayırmış. Tabi ki hoşaflar da artık yağ bulaşıksız ve daha temiz geliyormuş. Ancak yağ bulaşıklı hoşafa alışan yeniçeriler kazan kaldırmış, isyan çıkarmış ve şöyle haykırmışlar: "Hoşafın yağı kesildi. Yağlı hoşaf isterüük..." Hiç kimse de çıkıp onlara, "Hoşafta zaten yağ olmaz be kardeşim!" diyememiş.

Dört Halifeyi Farklı Okumak adlı serinin son kitabı olan Hz. Ali'yi hazırlarken bazı meslektaşlarım ısrarla bu kitabı yazmamamı istediler ve gerekçe olarak da Hz. Ali'yi tebcil eden bir kesimden tepki alacağımı belirttiler. Ben ise şimdiye kadar yazdıklarımdan dolayı hep kendini Sünni olarak vasıflandıran kesimden tepki aldığımı söyledim. Çünkü eserlerimi ağırlıklı olarak Sünni kaynakları temel alarak, bunlara yönelik analitik tenkitler yaparak yazdığımı belirttim.

Doğrusu bir İslam tarihçisi meslektaşımdan bana yapılan böyle bir teklif, içimde bir sızı olarak sürekli kalacaktır. Biz ilim insanları da konjonktürü düşünerek gerçeği saklarsak bunun sonucu ne olacaktır? sorusunu hep kendime soruyorum. Bilim insanı olarak gerçekleri saklayarak bir yere varılamayacağına inanıyorum ve bunu her zaman dile getiriyorum. Bunun karşılığı olarak mağduriyetler, iftiralar, hakaretler, reddiye namı diye yazılan aşağılamalar, din dışı ilan edilmeler yaşadım, yaşıyorum.

Her insan rahatı, huzuru sever. Elbette beşer olarak ben de severim. Ama gerçeği dile getirmeyi bunlara tercih ederim ve bunu yapmaya devam edeceğim.

Mehmet Azimli
Çorum-2015

GİRİŞ

Hz. Peygamber sonrası süreçte, "Hayat hikayesi en fazla istismar edilen şahıs Hz. Ali'dir." dersek abartmış olmayız. Dahası İslam dünyasının iki ana blok halinde Şia ve Ehl-i Sünnet olarak bölünmesinin kaynağı da yine Hz. Ali'nin üzerinde yapılan yorum farklılığıdır diyebiliriz. Hz. Ali tarafgirliği ile ortaya çıkan Şia, bazı farklı inanç esasları açısından Nusayrilik, kültürel farklılıklar açısından Alevilik-Bektaşilik, tam tersi bir yol izleyerek Hz. Ali düşmanlığı üzerinden hareket eden Hariciler ve bu farklılıkların ortasında bir yol izlediğini belirten Sünni dünya. Bütün bu tartışmaların odağındaki Hz. Ali'yi gereği gibi anlamak hem zor hem de problemli bir durumdur.

Esasen Hz. Ali'nin tartışmaların odağında olmasının asıl sebebi siyasidir. Vefatından sonra bazı siyasi gruplar, kendi görüşlerini onun üzerinden yayma çabası içine girmişlerdir. Şia, bazen onun görüşlerini inanç esasları içine sokarken, rakipleri ise Şia'nın anlayışına karşı bir pozisyon alma durumunda kalmışlardır. Siyasi yaşanmışlıklar, onu tarihi kişiliğinden koparmış, çok farklı bir noktaya götürmüştür. Sonuçta gerçek Ali'nin yerini, mezhep kavgalarının şekillendirdiği Ali almıştır. Her fırkanın bir Ali'si oluşmuştur.

Böylece Hz. Ali maalesef tarihin konusu olmaktan çıkmış ve dinin konusu haline gelmiştir.[3] Bu durum Hz. Peygamber'in dönemini bile perdelemiş, Hz. Ali'nin dönemindeki olaylar sebebiyle Hz. Peygamber dönemi ile tam olarak ilgilenilememiştir. Bu kargaşa dönemi olayları, Müslüman dünya için mezhebi bir bakış açısıyla bakıldığı için maalesef doğruyu eğriyi tespit etmede Hz. Ali mihenk taşı haline getirilmiştir.[4]

3 Adem Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, İstanbul 2007, 284.

4 Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Heyet, İstanbul 1993, 160.

Bu anlamda ilk Dört Halife içinde evrensel çapta ihtilafların merkezindeki kişinin Hz. Ali olduğunu söyleyebiliriz. Sünniler Dört Halifenin hepsini makbul görüp savunurken, Şia ilk üçünü kötülemekte Hz. Ali'yi ise yüceltmektedir. Ancak her şeye rağmen Müslüman dünyaya göre o, diğerlerinden farklıdır. Hatta Sünni dünyanın bir kısmı, onu diğer sahabilerden ayırarak bir nebze farklılık nispet etmek ve ilk Müslüman olanlardan puta tapmayan tek kişi olduğunu vurgulamak için[5] ismi zikredilince ona özel bir övgü ifadesi olarak "Kerremallahu vech-Allah yüzünü şereflendirsin" sıfatını kullanır.[6]

Daha önce yazdığımız eserlerde görüleceği üzere ilk üç halife için yapılan anlatımlarda abartı varsa da onlara kutsiyet atfeden hatta ilahlık vasfı veren bir grup bulunmamaktadır. Ancak bu durum Hz. Ali için farklılık arz etmiş ve onun için ilahlık iddia eden gruplar çıkmıştır.

Hz. Ali tarafgirliğinin alt gruplarına ve marjinal bazı kesimlerin görüşlerine bakıldığı zaman Hz. Ali'nin mucize gösteren[7] bir peygamber[8] konumuna sokulduğu daha da ötesi onun ilahlığını savunabilen bazı grupların da bulunduğu zikredilir.[9] Bu tarafgirler içindeki en makul olanlarının bile onu, "tanrının peygamberlerden sonra insanlığa bağışladığı, ölmemek üzere doğmuş bahtiyar insan" şeklinde tarif ettiği aktarılır.[10] Bazılarına göre ise o, "Ya Ali! Meded" denilerek kendisi için can verilen, Ümeyyeoğullarını yıkan, Büveyhileri, Fatımileri, Safevileri kuran, Zülfikar'ı gökten indiren biridir.[11] Şia'nın içindeki en makul olanları bile onun hala devam eden tesirinden övgüyle bahseder.[12] Sonuçta Hz. Ali'nin ha-

5 Ethem Ruhi Fığlalı, *İmam Ali*, Ankara, 2011, 1.
6 Muhammed Ali Sallabi, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul 2008, 262.
7 Halil İbrahim Bulut, "Şia Usuli Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları-Şeyh Müfit Örneği", *Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir 2009, 107.
8 Kıyasettin Koçoğlu, "İmam Maturidi, Hoca Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaşi Veli'de Hz Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir 2009, 380.
9 Saffet Sarıkaya, "Bektaşi ve Alevilerde Hz. Ali'nin Tanrılaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirme", *Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir 2009, 69.
10 Fığlalı, 7.
11 Abdulbaki Gölpınarlı, *Müminlerin Emiri Hz. Ali*, İstanbul 1978, 8.
12 Ali Şeriati, *Ali*, Ankara 2012, 349 vd.

yatı, menkıbevi ve efsanevi rivayetlerle örülü Şii kaynaklarda doğumundan itibaren en ince teferruatına kadar ve zengin kerametlerle dolu olarak anlatılır.

Şia dışındaki gruplar, Ali anlayışlarını biraz da bu mezhebin Ali telakkisine göre belirlemişlerdir. Hz. Ali böylece, neredeyse tarihin konusu olmaktan çıkarak siyasetin, günlük politikanın konusu haline gelmiştir. İbn Hacer, sahabe içinde en fazla menkıbenin Hz. Ali için anlatılmasının sebebini Emeviler ve Abbasiler döneminde insanların tehdit edilmesine bağlar ve bu tehditler sürdükçe insanların Hz. Ali'nin menakıbını kaydetmeye çalıştıklarını ve böylece yaygın hale geldiğini söyler.[13]

Ancak bu noktada şunun altını çizmeliyiz ki: Eğer ilim denen olgu, belli bir grubun görüşünü yansıtmak değil de, gerçeği ortaya koymak ise biz bunu yapmak istiyoruz. Çalışmamız ağırlıklı olarak Sünni dünyanın temel aldığı algılar ve kaynaklar üzerinden olacaktır. Ancak Sünni bir gelenekten gelmemize rağmen bu eserlerdeki abartı ve gerçek dışı bilgilere analitik eleştiriler getireceğiz.[14] Bize göre; bütün tenkitlerimize rağmen Sünni gelenekteki bilgiler, menkıbevi açıdan diğer geleneklerden gelen bilgilere göre gerçeğe daha yakın görülebilir. Buna rağmen gerektiği yerde Sünni geleneği de çekinmeksizin eleştirebilmeyi bilim ahlakı açısından sorumluluğumuzun gereği olarak görüyoruz.

Ayrıca ilk dönemden itibaren oluşum içine girmesi sebebiyle Şii algıdaki düşüncelerin bir kısmını tenkide tabi tutsak da, Alevi ve Nusayri gelenekteki bilgileri değerlendirmeye tabi tutmayacağız. Son iki yapılanma literatürü, daha sonraki yıllarda oluştuğu için ayrı bir çalışmanın konusudur. Son olarak şunu ifade edelim ki: Sünnilik de dahil bütün bu gruplar, mezhepçiliğin tesiriyle, hakikatten uzak oldukları oranda, hakikate karşı çıkacakları da muhakkaktır.

13 İbn Hacer, *el-İsabe*, Beyrut trz., Ali mad.

14 Kaynak kullanımında İbn İshak gibi eserleri paragraf sistemine göre referans verdik. Ayetlerin tefsirlerini ise tefsir kaynağındaki ilgili ayetin tefsiri şeklinde ifade ile yetindik. Alfabetik eserleri ise sadece madde ismini vermeyi kafi gördük. Bundan amacımız, okuyucunun eserin hangi baskısıyla karşılaşırsa karşılaşsın kaynağa kolayca ulaşmasını sağlamaktır.

Hz. Peygamber Dönemi

Mekke Yılları

Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talib'in[15] en küçük oğlu olan Hz. Ali'nin, hicretten yaklaşık 22 sene önce Fil takviminin 30. yılında, bisetten ise yaklaşık 10 yıl önce Mekke'de dünyaya geldiği zikredilir.[16] Onun Kabe'de doğduğu,[17] adının gökten söylendiği, şeklindeki rivayetler, Hz. Peygamber için üretilmiş doğum rivayetlerine benzer uydurmalardır. Çünkü Kabe Cahiliyye döneminde de doğum mahalli olarak kullanılan bir yer değildir. Tam tersine kutsallık izafe edilen bir merkezde doğum olayı, o dönemde de hoş karşılanacak bir durum değildir.

Hz. Ali'nin annesi, Fatıma bt. Esed b. Haşim'dir. Bazı müelliflere göre ise Hz. Ali'nin adının "Esed" olduğu Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "Hayder-aslanların aslanı"[18] lakabını koyduğu şeklindeki aktarımlar, Hz. Ali'nin savaşlardaki büyük ve inanılmaz yeteneği sanki doğduğu günden biliniyormuş izlenimi verdiği için tarihin geriye dönük okunmasının ürünü anakronik uydurmalardır.

Hz. Peygamber, sekiz yaşından itibaren onun yanında büyüdüğünden Hz. Ali'nin annesi Fatıma bt. Esed b. Haşim'e hürmeti vardı. Hz. Peygamber, Ebu Talib'in evinde büyümüş, onun kızı Ümmü Hani'yi sevmiş, onunla evlenmek istemiş fakat Ebu Talib kızını kabileler arası ilişkileri artırmak için başka birisiyle evlendirmiştir.[19] Hz. Peygamber, Mekke'de orta düzeyde bir tüccar haline geldiğinde; evinde büyüdüğü, yemeğini yediği ve şimdi maddi olarak zor durumdaki amcasına olan vefa duygusunu yerine getirme amacıyla Hz. Ali'nin

15 Sallabi'nin, Hz. Ali'nin kavmi olan Kureyş'i övmek isterken, adeta onları Cahiliyye döneminde Müslümanca bir hayat yaşar gibi tavsif etmesi ilginçtir. Bu durumda eğer Cahiliyye döneminde böyle mütedeyyin yaşayan topluma Hz. Peygamber'in ne getirdiğini, ne teklif ettiğini sorgulamak gerekir, Bkz. Sh. 12-13.

16 İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, Konya 1981, 173.

17 Mesudi, *Mürucü'z-Zeheb*, Beyrut 1989, II, 358.

18 Gölpınarlı, 12.

19 İbn Sad, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut 1985, IX, 146.

vesayetini üstlenmiştir. Hz. Ali, artık onun yanında kalacak, maddi ihtiyaçlarını Hz. Peygamber karşılayacaktır.[20]

İlk Müslüman Kim?

İlk Müslümanın ve ilk namaz kılanın Hz. Ebu Bekir mi yoksa Hz. Ali mi olduğu konusu, Ehl-i Sünnet ve Şia arasında mezhepsel gayretlerin etkisiyle birçok rivayetin uydurulduğu bir meseledir.[21]

Bu bağlamda Sünni algı merkezli üretilen bazı rivayetler, ilk Müslümanın Hz. Ebu Bekir[22] olduğunu, onun İslam gelmeden önce Şam'da bazı kimselerden Hz. Peygamber konusunda bilgiler aldığını bildirirken,[23] Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'den bir yıl sonra iman ettiğini de ilave ederler.[24] Dahası Hz. Ali'nin İslamiyetin gelişinden beş yıl sonra 15 yaşında iken Müslüman olduğunu[25] zikreden rivayetler de vardır.

Şii tandanslı üretilen tam tersi rivayetlerde ise; ilk Müslüman Hz. Ali olup[26] onun her zaman Hz. Peygamber'in yanında bulunduğu, Allah'ın onu hiçbir zaman şirke düşürmediği ve böylece diğer sahabiler gibi şirkten dönme biri olmadığına vurgu yapılır.[27] Akrabaları bile Hz. Peygamber'i reddederken[28] onun iman ettiği,[29] ilk namazı onun kıldığı ifade edilir.[30] Dahası Hz. Ali'yi tebcil etmek (kutsamak) adına Hz. Ebu Bekir'den

20 İbn İshak, 173.
21 Maxime Rodinson, *Muhammed*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul 1998, 109.
22 İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Kahire 1992, II, 364.
23 Halebi, *İnsanu'l-Uyun*, Mısır trz., I, 443.
24 Taberi, *Tarihu't-Taberi*, Kahire, trz., I, 539.
25 Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, çev. Abdülhalık Bakır, Ankara 2001, 246.
26 İbn Sad, III, 21.
27 Mesudi, II, 283.
28 Bu tür rivayetlerin Şii ravilerden geldiği konusunda bkz. Şibli, *Hz. Muhammed*, çev. Yusuf Karaca, İstanbul 2003, 149.
29 Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Beyrut 1996, I, 128.
30 İbn Sad, III, 21; Enes b. Malik'den gelen ilginç bir rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber, Pazartesi günü peygamber olarak gönderildi. Salı günü Ali ile beraber namaz kıldı." Tirmizi, Menakıb 21; bu tuhaf rivayete göre; ilk vahiyden sonra ikinci gün hemen namaz emri gelmiş, fetret dönemi gibi olaylar yaşanmamış, Varaka'ya sorulmamış olmaktadır (!) Bunu uyduran şii tandanslı ravilerin Hz. Peygamber'in Mekke döneminin ilk yıllarındaki süreci hiç bilmedikleri rahatlıkla anlaşılıyor.

önce 50 kişinin iman ettiği de ilave edilir.[31] Bazen bu tür sözler bizzat Hz. Ali'nin ağzından aktarılır.[32] Buna göre Hz. Ali şöyle demiştir: "Ben Allah'ın kuluyum, onun resulünün kardeşiyim. Sıddık-ı Ekber de (en büyük Sıddık) benim.[33] Benden sonra kezzab-çok yalancı (Ebu Bekir) adamdan başka hiç kimse (sıddık-ı ekber olduğunu) söyleyemez. Herkesten (Ebu Bekir) 7 yıl önce namaz kıldım."[34] Bu rivayetin Hz. Ebu Bekir'e izafe edilen (Sıddık) sıfatına karşılık, Şiilerce Hz. Ali'nin ağzından üretilmiş olduğu açıktır. İlginçtir ki karşı reaksiyon ile Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekir'in "Sıddık" olduğunu itiraf ettiği şeklindeki rivayetler de Sünni algı tarafından üretilmiş olmalıdır.[35]

Esasen Hz. Peygamber'in ev halkından biri olan Hz. Ali'nin İslam'ı daha erken duyup iman etmesinden doğal bir şey de olmamalıdır kanaatindeyiz.[36] Bu durum Hz. Ebu Bekir'in yüceliğinden, İslam'da önceliğinden ve hizmetlerinden de bir şey eksiltmeyecektir. Ancak ne gariptir ki bu mezhep taraftarlığı içinde o günlerde özgür bir Müslüman olan Zeyd b. Harise'nin ilk Müslüman olma gerçeği de gözardı edilmiştir.[37] Taberi, erkeklerden ilk Müslümanın Zeyd olduğunu açıkça ve ısrarla belirtir.[38]

Ancak şunu da ifade edelim ki: Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir'den önce Müslüman olmuş ise de Hz. Ebu Bekir'in Daru'n-Nedve'de görevli zengin bir tüccar olarak Müslümanlığını korkmadan ilan eden ilk kimse olduğunu, Hz. Ali'nin ise ba-

31 Taberi, I, 540.
32 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut 1987, I, 57.
33 Belazuri, II, 379; İbn Kuteybe, *Mearif*, Beyrut 1970, 74; Nesai, *Hadislerle Hz. Ali*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul 1992, 6.
34 İbn Mace, Mukaddime, 11; İbnü'l-Esir, II, 582; 7 yaşındaki bir çocuğun herkesten önce namaz kılabileceğinin akla uymadığı ve rivayeti aktaran ravilerin Şii olduğu şeklindeki görüşler için bkz. İbn Kesir, IV, 66.
35 Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır, 1952, 30.
36 İbn İshak, 176; ayrıca Hz. Ebu Bekir'in Müslüman oluşuyla ilgili hemen duyar duymaz kabullendiği şeklinde rivayetlerin tersine İbn İshak'ta geçen şu rivayet ilginçtir: "...Hz. Ebu Bekir Hz. Peygamber'in durumunu duyunca Hz. Peygamber'e gelip sordu. Hz. Peygamber de peygamber olarak gönderildiğini anlatınca ne kabul etti, ne inkar etti ve nihayet Müslüman olup putları reddetti..." Bkz. İbn İshak, 177.
37 Ayrıca bkz. Belazuri, I, 128.
38 Taberi, II, 316.

basının kızacağından korktuğu için[39] babasının onayından sonra Müslümanlığını açıkladığını söylemek mümkündür.[40]

Sonuç olarak Şia'nın Hz. Ali lehine yüceltme, olduğundan büyük gösterme ve diğer sahabilerin fevkine çıkarma gayreti ile birçok rivayet uydurmasına karşılık, Ehl-i Sünnet de Hz. Ebu Bekir'i ön plana çıkarma gayreti içerisine girmiş ve onun hakkında birçok abartının oluşmasına sebep olmuştur. Bunlar siyasi rekabet içinde uydurulan rivayetlerdir ve gerçeği yansıtmamaktadır.

Sünni gelenekte bile Hz. Ali'nin adı anıldığı zaman "radiyallahu anh" yerine övgüyü çoğaltmak için "kerremallahu veche" şeklinde bir tabir kullanılır. Buna gerekçe olarak da Hz. Ali'nin sahabe içinde hiç puta tapmadan Müslümanlığı tercih eden tek kişi olduğuna vurgu yapılır.[41] Halbuki Hz. Ali'nin en azından 9 ile 11 yaş arası İslam'a girdiğini biliyoruz.[42] Bu anlamda bir çocuk olarak o yaşlarda babasının dini üzere yaşamış olduğunun düşünülmesi gayet normaldir.

Bu dönemde Hz. Ali'nin Ebu Zer'i Hz. Peygamber'e gizlice götürme hikayesi aktarılmaktadır.[43] Esasen bir kişinin Mekke'ye gelip üç gün Harem'de kalması ve sadece Hz. Ali'nin dikkatini çekmesi mümkün değildir. Olayın doğrusu İbn İshak'ın aktardığı gibi olmalıdır. Ebu Zer ve yanındakiler Hz. Peygamber'i Mekke dağlarında gizlenmişken bulup iman etmişlerdi ve o sırada orada Hz. Ali bulunmuyordu.[44]

Hz. Peygamber'in İslam'ı anlatabilmek için akrabalarını çağırdığı ve yemek davetinde sadece Hz. Ali'nin ona destek olduğu,[45] gerek toplantı sırasında gerek daha sonra babasına söylediği sözlerle 12 yaşlarındaki[46] bir çocuktan beklenmeyecek bir konuşma yaptığı ve tutum takındığı kaynaklarda ak-

39 İbn İshak, 173; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, "Ali" mad.
40 İbn İshak, 179.
41 Adil Ali Atalay, *Hz. Ali Faziletnamesi*, İstanbul 1991, 13; Fığlalı, 1.
42 Farklı rivayetler için bkz. Belazuri, II, 346.
43 Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 32.
44 İbn İshak, 197.
45 İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994, II, 326.
46 Belazuri, I, 130.

tarılır.[47] Dahası Hz. Peygamber'in bunun üzerine Hz. Ali için "benim vasim ve halifem" dediği zikredilir.[48] Ancak bu sözlerin uydurma olduğu açıktır. Doğrusu Arap örfü gereği Hz. Ali'nin böyle bir davranışta bulunması mümkün olmadığı gibi aile büyükleri arasında böyle bir davranışa izin de verilmez. Hele halifelikle ilgili söz ise bunun tam bir uydurma olduğunu göstermektedir. Bütün bunların Şii gayretlerle ortaya konulan rivayetler olduğu açıktır.

Mekke dönemindeki okuma yazma bilenler listesinde Hz. Ali'nin de adının geçtiğini görüyoruz.[49] Ancak bu listenin problemli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü listenin yarısından fazlasını -o günkü Mekke'de çok azınlık bir grup olan[50]- Müslümanların oluşturması şüpheleri artırır niteliktedir.

Mekke döneminin son yıllarında Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in omzuna basarak Kabe'nin damına çıkıp oradaki putları kırdığı şeklindeki rivayetler,[51] Hz. Peygamber'in Mekke'deki tebliğ metoduna uymamaktadır. Hz. Peygamber, Mekke'de putlara yönelik fiili bir eyleme hiçbir zaman müsaade etmemiştir. Ayrıca Kabe bir kişinin omzuna çıkıp tepesine ulaşılacak kadar alçak bir yapı değil daha yüksek bir yapı idi. Yine eğer put kırmak istiyorlarsa Kabe'nin etrafı putlarla doluydu. Onları kırabilirlerdi. Kaldı ki Kabe'nin damında putlar bulunmuyordu. Esasen bu rivayetler ile Hz. Ali'nin put kırıcı olarak tebcil edilerek diğer sahabilerin fevkine çıkarma gayesi güdülmüş olmalıdır. Yine Hz. Ebu Bekir'in hicret esnasında Hz. Peygamber için kiraladığı deveyi Hz. Ali'nin kiraladığı gibi aktarımlar bulunmaktadır.[52] Oysa Hicret sırasında ve sonrasında Hz. Ali'nin bu zenginliğe ulaşması mümkün olmamıştır.

47 İbn İshak, 173.
48 Taberi, II, 321.
49 Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, 691.
50 Hz. Ömer'in Müslüman olduğu gün Müşriklerle kavga edip yorulup oturduğunda "Vallahi 300 kişi olsaydık size gösterirdik." tarzındaki sözü yaklaşık on bin kişilik Mekke'de Müslümanların oranını göstermesi açısından konuyu izah eder tarzdadır. İbn İshak, 226, bkz. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-Hz. Ömer-2*, Ankara 2013, 27.
51 Nesai, 119.
52 Mesudi, II, 285.

Hz. Ali, hicret sırasında geceyi Hz. Peygamber'in yatağında[53] geçirerek müşriklere onun evde olduğu kanaatini uyandırmıştır. Zira Mekkelilerin hedefi Hz. Peygamber idi. Hz. Ali ile bir sıkıntıları yoktu. Nitekim Hz. Peygamber'in nereye gittiğini sordular. Hz. Ali de Mekke'den ayrıldığını söyledi. Hz. Peygamber'in ellerinden kaçması onları sinirlendirdi ve sonuçta bu kızgınlıkla Hz. Ali'yi dövdüler.[54]

Hz. Ali'nin Mekke'den ayrılmayışının sebebinin bazı emanetleri dağıtmak için olduğu zikredilir.[55] Hz. Peygamber'in yanında muhtemelen Mekke dışından gelen tüccarların emanet bıraktıkları mallar vardı. Onun eminliği sebebiyle yabancı tüccarlar Mekke'de bulunmadıkları sırada mallarını onun yanına bırakıyorlardı. Adeta bir emanet sandığı görevlisi konumundaydı. Hicretten önce bu malları iade etse dikkat çekebilir ve onu Mekke'den ayrılmadan önce onu yakalayabilirlerdi. Nitekim Hz. Ali de bu emanetleri gerekli yerlere yani emanetlerin gerçek sahiplerine ulaştırabilecek kimselere dağıttıktan sonra Kuba'da Hz. Peygamber'e yetişmiş ve burada yaklaşık iki gece kalmıştır.[56]

Medine Yılları

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in gazvelerinin Tebuk hariç birçoğuna katıldı. Hz. Peygamber tarafından bazı seriyyelere komutan olarak görevlenderildi. Ayrıca Hz. Peygamber'in vahiy katipliğini yaptı.

Kardeşleştirme

Hicretten sonra Hz. Peygamber Muhacirler ile Ensar arasında yakınlık ve dayanışmayı sağlamak amacıyla birebir kardeşleştirme yapmıştı. Buna göre; Ensar'dan olanlar Muhacir kardeşleri ile ilgilenecekler, onları barındıracaklar ve Medine'ye alışmalarını sağlayacaklardı. Bazı rivayetlerde bu kardeşleştirme (muahhat) listesinde, uygulamanın amacına ters bir şekilde Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin kardeşleştirilme-

53 İbn Hişam, IV, 127.
54 Taberi, II, 374.
55 İbn Sad, III, 22.
56 İbn Hişam, IV, 154.

si bilgisine yer verilir ve Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "Sen de benim kardeşimsin!" dediği aktarılır.[57]

Ancak bu durumda bir problem ortaya çıkmaktadır. Eğer İbn Sad'ın aktardığı gibi; bu kardeşleştirme olayı Medine'de oldu[58] ise Hz. Ali'nin neden Ensar'dan biri ile değil de Hz. Peygamber ile kardeşleştirildiği sorgulanmalıdır. Çünkü kardeşleştirmeden maksat, gurbete çıkmış Muhacirlere yardım etmek, barındırmak ve onları Medine'deki hayata adapte etmektir. Bu rivayet, muhtemelen Şia tandanslı aktarım olmalıdır. Kaldı ki Hz. Ali'nin Ensar'dan Sehl b. Huneyf'le[59] kardeş yapıldığı rivayetleri de vardır ve doğrusu da bu olmalıdır.[60] Zaten Sehl b. Huneyf bu kardeşleştirme gereği olsa gerek sürekli Hz. Ali ile birlikte hareket etmiş,[61] onun hilafeti döneminde önce Şam'a, bu gerçekleşmeyince de Medine'ye vali olarak atanmıştır.[62]

Evlilik

Hicretin 2. yılının sonlarında Hz. Peygamber Hz. Ali'yi kızı Fatıma ile evlendirmiştir. Hz. Fatıma'yı önce Hz. Ebu Bekir sonra Hz. Ömer'in istemesine rağmen Hz. Peygamber'in bu teklifleri kabul etmeyip "Bu konuda Allah'ın emrini bekliyorum." dediği ve sonuçta bu evliliğin Allah tarafından istendiği yorumlarına gidilmiştir.[63] Böylece Hz. Fatıma'yı Allah'ın evlendirdiğine vurgu yapılır. Ancak bunlar Şii tandanslı görüşlerdir. Tabi ki bu uydurmalara karşı refleks olarak Allah'ın Hz. Peygamber'e vahiy gönderip "Kızını Osman ile evlendir." dediği şeklinde rivayetler de üretilmiştir.[64] Bu tür aktarım-

57 İbn Hişam, IV, 178; rivayet şu şekildedir: "Rasûlullah, ashabı arasında kardeşlik kurmuştu. Ali gözleri yaşlı olarak geldi ve: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ashabın arasında kardeşlik kurdun fakat beni hiç kimse ile kardeş etmedin." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona şöyle dedi: "Sen benim dünya ve ahirette kardeşimsin.", Tirmizi, Menakıb, 21.

58 İbn Sad, III, 22.

59 Belazuri, II, 346.

60 İbn Sad, III, 23.

61 İbn Habib, *Muhabber*, byy. trz., 71.

62 Taberi, IV, 442.

63 Gölpınarlı, 27.

64 Dırar b. Amr, 17.

ların gerçek dışı olduğunu düşündüğümüzden izaha gerek duymuyoruz.

Hz. Ali, Bedir Savaşı'nda elde ettiği bir deveyi, Hz. Fatıma ile evlilik için mehir olarak hazırlamıştı. Ancak o sırada sarhoş olan amcası Hz. Hamza tarafından bu devenin kesilmesi sonucu evliliği ertelense de[65] nihayet Hz. Peygamber Hz. Ali'nin zırhını Hz. Fatıma'ya mehir olarak vermesi karşılığında kızını ona nikahlamıştır.[66] Hz. Fatıma'yı zifaf için Cafer b. Ebi Talib'in eşi Esma b. Umeys'in hazırladığı nakledilse de doğru değildir. Çünkü Esma o yıllarda Habeşistan'dan henüz dönmemiştir.[67]

Kaynaklar[68] Hz. Ali'nin fiziki yapısını şu şekilde tarif ederler:

Kel ve sadece kafasının bazı kısımlarında saç bulunuyordu.[69] Kısa boylu, şişman,[70] tıknaz[71] ve göbekli idi.[72] Gözleri iri, bakışları ağırdı. Burnu kısa, sakalı kına renginde gür, geniş ve iki omuzu-

65 Buhari'nin aktardığı rivayet şöyledir: Ali şöyle demiştir: "Rasulullah ile beraber bulunduğum Bedir günü ganimetten yaşı kemale ermiş bir deveye nail oldum. Rasulullah da bana başka bir yaşlı deve verdi. Ben bir gün bu develerimi Ensar'dan bir kimsenin kapısı yanında indirmiştim. Bunlara ızhır otu yükleyip satmak ve parasıyla Fatıma'nın düğün yemeği masrafına yardım sağlamak istiyordum. Yahudi Kaynuka kabilesinden (bu işi bilir) bir kuyumcu da benimle beraberdi. Bu sırada Hamza ibnu Abdilmuttalib, bu Ensari'nin evinde, beraberinde bir şarkıcı kadın olduğu halde içki içiyordu. Şarkıcı kadın Hamza'ya hitaben: "Ey Hamza, semiz develere bak." girişi ile başlayan kasideyi söyledi. Bunun akabinde Hamza kılıcı ile hayvanı boğazladı, hörgüçlerini kopardı, böğürlerini yardı. Sonra ciğerlerinden birer parça aldı." Ali devamla şöyle dedi: Beni korkutan bu manzaraya baktım. Akabinde Allah'ın Peygamberi'ne geldim. Hadiseyi kendisine haber verdim. Peygamber beraberinde Zeyd b. Harise olduğu halde çıktı. Ben de beraberinde gittim. Hamza'nın yanına girdi. Hamza'ya karşı gayz ve üzüntü gösterdi. Hamza da gözlerini kaldırdı ve: -Siz (Peygamber ve Ali) babam Abdulmuttalib'in köleleri değil misiniz? dedi. Rasulullah da (amcasının şuursuzluğundan sakınarak) geri çekildi, nihayet odadakilerin yanından çıktı. Bu vakıa şarabın haram kılınmasından önce olmuştu." Buhari, Musakaat, 14.

66 İbn İshak, 344.

67 Nesai, 121.

68 Taberi, V, 53; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, "Ali" mad.

69 İbn Sad, III, 25-26.

70 Belazuri, II, 365; Hz. Ali, çarşıya gelince esnaf onun için "karnı büyük adam" derlerdi. Bunu duyan Hz. Ali, "Onun üstü ilim, altı yemek doludur." derdi, İbn Sad, III, 27.

71 Mesudi, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Beyrut 1981, 273-274.

72 İbn Kesir, VII, 211.

nun arasını (göğsünü) doldururdu.[73] Teni koyu esmerdi. Vücudu, özellikle de göğsü çok kıllıydı.[74] Omuzları geniş, adaleleri iri ve kalındı. Bilekleri ile pazuları bir bütünmüş gibi görünürdü, bu yüzden de bilekleri ile kimi tutsa, ona nefes aldırmazdı.[75]

Hz. Fatıma'nın Hz. Ali'nin bu görüntüsünden dolayı onunla evlenmeyi istemediği ve evlendirileceğini duyunca dehşete düşerek Hz. Peygamber'e, "Beni bu şişman ve gözü problemli adamla mı evlendiriyorsun?" şeklinde itiraz ettiği nakledilir. Fakat Hz. Peygamber, onu susturmuş ve ikna etmiştir.[76] Bu evlilikten Hasan, Hüseyin ve Muhsin adlı oğulları[77] ile Zeyneb ve Ümmü Gülsüm adlı kızları olmuştur.[78]

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in sağlığında Ebu Cehil'in kızı Cüveyriye ile evlenmek istemişti.[79] Ancak Hz. Peygamber kızı Fatıma'nın üzüleceğini düşünerek bu işe sert bir şekilde müdahale etmiş, Hz. Ali ile diğer damadı Ebu'l-As'ı kıyaslayarak Ebu'l-As'ı övmüş[80] ve İslam düşmanı Ebu Cehil'in kızı ile kendi kızının aynı nikah altında birleşemeyeceğini söylemişti.[81] Böylece Hz. Ali, Fatıma ölünceye kadar tek eşli yaşamış oldu.

73 Taberani, *Mucemu'l-Kebir*, trz. byy., I, 94.
74 İbn Kesir, VII, 211
75 İbn Sad, III, 26; Türkiye ve Balkanlar'daki bazı topluluklarda Hz. Ali'nin duvarlara asılan resmine baktığımızda rivayetlerdeki anlatıma uygunluk göremiyoruz.
76 Belazuri, II, 354, 362.
77 Hz. Ali'nin her erkek çocuğu doğdukça savaşa meylinden dolayı "harb" ismini vermesine rağmen Hz. Peygamber'in bunları Hasan, Hüseyin ve Muhsin şeklinde değiştirdiği zikredilir, İbn İshak, 346.
78 İbn İshak, 345.
79 Nesai, 130.
80 Buhari'de şöyle aktarılır: "Ali, Fatıma'nın üstüne Ebû Cehl'in kızını istemişti. İşte bu sırada Rasulullah minberin üzerine çıktı ve şöyle dedi: "Muhakkak Fatıma bendendir. Ben onun -beşer tabiatinden neş'et eden kıskançlık sebebiyle- dini hususunda fitneye ma'rüz kalmasından endişe ediyorum." buyurdu. Ravi Mahrame dedi ki: Sonra Rasülullah, Abdu'ş-Şemsoğulları'ndan olan damadı -Zeyneb'in kocası- Ebü'l-As ibn Rabi'ı zikretti de onu kendisine hısımlığı hususunda övdü ve güzel hallerini şöyle dile getirdi: "O bana söz söylemiş, sözünde gerçek çıkmıştır. O bana va'd etmiş, va'dini yerine getirmiştir, Kat'i söylüyorum ki, ben hiçbir helalı haram kılıyor değilim, hiçbir haramı da helal kılmıyorum. Lakin Allah'a yemin ediyorum ki, Allah Rasülü'nün kızı ile Allah düşmanının kızı ebeden (bir adamın nikahında) birleşmez." Buhari, Humus, 5.
81 İbn İshak, 361.

Ancak Hz. Fatıma'nın vefatından sonra 9 kadınla daha evlenmiş ve toplam 14 erkek, 19 kızı olmuştur.[82]

Savaşlar

Hz. Ali'nin savaşlardaki yiğitliği reddedilemez bir gerçektir. Ancak bu durum bazen özellikle de Şii tandanslı anlatımlarda çok abartılmıştır. Örneğin; Onun Bedir'de 36 müşriği öldürdüğü zikredilir.[83] Zaten toplamda 70 müşriğin öldürüldüğü bu savaşta müşriklerin yarıdan fazlasını Hz. Ali'nin, yarıdan azını da diğer sahabilerin (300 küsur kişi) öldürdüğünü söylemek abartılı bir anlatımdır. Kaynaklardaki aktarımları hiç bir tenkide tabi tutmaksızın, Hz. Ali'nin öldürdüğü müşrikleri saydığımızda bile kendisinin bizzat öldürdüğü müşrik sayısı 10'dur. Ayrıca diğer 10 müşriği de sahabilerle yardımlaşarak ortaklaşa öldürmüştür. Hepsini saysak bile 20 müşrik etmektedir.[84] Bu sayı bile abartı içermektedir. Ancak Hz. Ali sevgisi maalesef bu örnekte olduğu gibi insan gücünü aşan şekillerde tarif ve tasvirlere sebep olabilmektedir.

Bedir Savaşı sırasında Münebbih b. Haccac'a ait olan ve daha sonra Hz. Ali'nin kılıcı olarak şöhret bulacak olan Zülfikar ele geçirilmiştir. Buna rağmen kaynaklarda şu uydurma rivayete yer verilebilmiştir:

Bedir Savaşı yapıldığında semadan bir ses geldi. Bu sesin sahibine Rıdvan deniyordu. Rıdvan şöyle seslendi: Zülfikardan başka kılıç, Ali'den başka bahadır yoktur.[85]

Uhut Savaşı sırasında Cebrail'in Hz. Ali'yi takip ettiği ve düştükçe kaldırdığı şeklindeki rivayetler ise masalımsı efsanevi anlatımlardır.[86] Uhut Savaşı sırasında Hz. Peygamber'in peşinden Hz. Ali de dağa sığınmıştır.[87] Hendek Savaşı sırasında ise Hendeği geçen bazı müşrikleri öldürmüştür.[88]

82 İbn Sad, III, 20.
83 Gölpınarlı, 25.
84 Detaylı bilgi ve sayım için bkz. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, İstanbul trz. IX, 163-164.
85 İbn Kesir, VII, 212.
86 İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, "Ali" mad.
87 İbn İshak, 512.
88 Taberi, II, 574.

Hayber'in fethi uzun ve çetin olmuştur. Bu esnada Hz. Peygamber'in sancağı Hz. Ebu Bekir'e verdiği ancak onun savaşta başarısız olduğu, sonra Hz. Ömer'e verdiği onun da başarısız olduğu, bunun üzerine Hz. Peygamber'in ashabına "Yarın sancağı öyle bir yiğide vereceğim ki Allah ve Resûlü onu sever, o da Allah'ı ve Resulü'nü sever. O, Hayber'i fethetmedikçe, arkasına dönmeyecektir. O, Hayber'i zorla alacaktır. Allah, fethi onun eli ile gerçekleştirecektir. Kendisi düşmandan yüz çevirici bir kişi de değildir!" dediği ve bunun üzerine başta Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere herkesin sancağı almak üzere heves ettiği ancak Hz. Peygamber'in, gözlerinden hasta olan Hz. Ali'yi getirtip hemen tedavi ederek[89] sancağı ona verdiği ve Cebrail'in onun sağında, Mikail'in ise solunda[90] savaşarak zaferi kazandığı aktarılır.[91]

Ancak Hz. Ali'nin hasta olan gözlerinin[92] anında tedavi edilmesi[93] konusunda şu rivayeti aktarmak istiyoruz: "Hz. Peygamber Hayber fethi sırasında iki gün boyunca dışarı çıkamayacak kadar ağır hasta oldu ve bu yüzden çadırından çıkamadı."[94] Bu durumda Hz. Peygamber'in bu kritik ortamda komutan olarak Hz. Ali'den önce öncelikle kendisini derhal iyileştirmesi gerekirdi.

Hz. Ali'nin zafer kazanması ile ilgili rivayet, özellikle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i gündeme getirerek onların yapamadığını Hz. Ali'nin yaptığının belirtilmesi Şii tarafgirliği ile uydurulduğu açıkça belli olması açısından dikkate değerdir.[95] Rivayetin ravilerinin zayıflığı, itimat edilmezliği ve hadisteki zafiyet ise ayrı bir anekdottur.[96]

89 İbn Hişam, VII, 101.
90 Nesai, 22.
91 Taberi, II, 136.
92 Buhari, Meğazi, 40.
93 Taberi, II, 137.
94 Taberi, II, 137.
95 Şibli'nin bu rivayetin ravileri konusundaki değerlendirmeleri için bkz. Şibli I, 239.
96 Ekrem Ziya Umeri, *Medine Toplumu*, çev. Nurettin Yıldız, İstanbul 1988, 116.

Ayrı bir abartı ve efsanevi anlatım da[97] Hz. Ali'nin taştan yapılmış olan dört zira uzunluğunda, iki zira genişliğindeki Hayber Kalesi'nin kapısını kalkan olarak kullanması konusunda yapılmaktadır.[98] Bu anlatıya göre; Hz. Ali, Yahudilere karşı savaşırken elinden kalkanını düşürünce kalenin kapısını sökmüş ve Yahudilere karşı kalkan olarak kullanmıştır. Daha sonra bu kapıyı 8 kişi yerinden kımıldatamamıştır.[99] Bazı rivayetlerde bu sayı, 40 hatta 70'e kadar çıkmaktadır. Dahası kapıyı sırtına aldığı ve köprü yapıp üstünden Müslümanların geçtiği aktarılır.[100]

Bilginler, bu tür rivayetlerin birer sokak lakırdısı olup[101] bu konuda gelen bütün rivayetlerin tamamının zayıf ve reddedilmesi gereken rivayetler olduğunu,[102] ravilerin güvenilmez, senetlerin noksan ve münker olduğunu,[103] bu tür rivayetlere itibar etmenin mümkün olmadığını kaydederler.[104]

Yine bu savaş sırasında Hz. Ali'nin Yahudilerin en önemli savaşçısı Merhab'ı öldürdüğü aktarılır.[105] Fakat tam tersine İbn Hişam ve Taberi gibi kaynaklar Merhab'ı Muhammed b. Mesleme'nin öldürdüğünü açıkça ifade etmektedirler.[106] Bu durumda bu tür rivayetler ya Hz. Ali'nin kahramanlığını ön plana çıkarma adına Şii bir gayretle üretilmiş olmalı veya Hz. Ali'nin Merhab'ın kardeşi Haris'i öldürmesi[107] Merhab'ı öldürmüş gibi algılanmış olmalıdır ki; biz birinci ihtimalin -Şii gayretle üretildiği gerçeğinin- daha doğru olabileceği kanaatindeyiz.

97 Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul trz., 216.
98 Yakubi, *Tarihu'l-Yakubi*, Beyrut 1993, I, 375.
99 İbn Hişam, VII, 102.
100 İbn Kesir, VI, 213.
101 Şibli, 330.
102 Umeri, 117; ravi ve rivayetin tahlilleri için bkz. İbrahim Sarıçam, "Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Hz. Ali Sempozyumu*, Ekim 2004, Bursa, 20.
103 Şibli, 330.
104 Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*, Haz. İsmail Hakkı Uca, Konya 1996, 120.
105 İbn Sad, II, 112.
106 İbn Hişam, VII, 99; Taberi, II, 136.
107 Vakıdi, 654.

Ğadir-i Hum

Şia'nın Hz. Ali'nin, hilafete Hz. Peygamber tarafından atandığına dair önemle ileri sürdüğü delillerin başında Ğadir-i Hum olayı gelir.[108] Bu anlatıma göre özetle; Hz. Peygamber Veda haccı dönüşü Ğadir-i Hum[109] mevkinde Hz. Ali'nin elinden tutmuş ve onun kendinden sonra halife olmasını vasiyet ettiği anlamına gelen sözler söylemiştir.[110] Dahası olayla ilgili olarak Hz. Peygamber'e -esasen Yahudiler hakkında nazil olan- Maide-67'deki "*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer (bu görevini) yapmayacak olursan, O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun.*" ayetinin nazil olduğu iddia edilmiş ve mesele Hz. Peygamber'in peygamberlik görev şartlarının Hz. Ali'nin imametini ilan etmesine bağlı olduğu noktasına kadar götürülmüştür.[111]

Bu anlatım tarzı ile Ğadir-i Hum olayı, Sünni dünya ile Şia arasındaki en önemli polemiklerden biri haline getirilmiş ve mesele tamamen mezhebi polemiklere kurban edilmiştir. Bu arada Hz. Peygamber'in ağzından karşılıklı uydurmalar üretilmiştir.[112] Ne yazık ki bu olayda da mezhebi körlük, akıl almaz boyutlardadır.

Esasen Ğadir-i Hum rivayeti ilk kaynaklarda bulunmamaktadır. Bu bağlamda İbn İshak, İbn Hişam, İbn Sad, Vakıdi, Taberi bundan bahsetmez. Buhari gibi kaynakların yanında hadis kaynaklarının da çoğu konuyu zikretmez. Malik gibi ilk hadis kaynakları olayı vermez. Bu konudan ilk bahseden hadis kaynağı İbn Hanbel'dir. Ancak buradaki rivayetin sonundaki Hz. Peygamber'in dilinden, "Allah'ım ona dost olana sen dost ol, ona düşmanlık yapana sen de düşman ol!" anlamında yer alan kısmın sonradan eklendiği belirtilir.[113]

108 Belazuri, II, 356.
109 Bu sebeple Hz. Ali'nin liderliğinin ilan edildiği Şii devletler ve Nusayriler bu günü bayram ihdas etmişlerdir. Mehmet Azimli, *Hz. Ali Nesli'nin İsyanları*, Konya 2010, 118.
110 Adnan Demircan, *Gadir-i Hum Olayı*, İstanbul 1996, 22.
111 Bkz. Hikmet Zeyveli, *Kur'an ve Sünnet üzerine Makaleler*, İstanbul, 1996, 150
112 Demircan, *Gadir-i Hum Olayı*, 47.
113 Doyurucu rivayet tahlilleri için bkz. Demircan, Gadir-i Hum *Olayı*, 14, 51.

Bütün bunlardan sonra olayın aslının ne olduğunu izah etmek gerekmektedir. Olayı Ehl-i Sünnet taassubuyla tamamen inkar etmeye de gerek yoktur.[114] Ancak olay, Şia'nın iddia ettiği gibi de değildir. Doğrusu olayın serencamı özetle şu şekildedir:

Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yemen bölgesine amil (vergi görevlisi) olarak göndermiştir.[115] Hz. Ali, Yemen'de ki vergileri dağıtırken bunların arasında bulunan "Vasife" isimli bir cariyeyi kendine ayırmış, onu gece çadırına almış, sabahleyin de gusletmiştir. Bu durumu kabullenemeyen diğer sahabiler orada Hz. Ali ile tartışmışlar ve dönüşte durumu Hz. Peygamber'e şikayet etmişlerdir. Hz. Peygamber ise Hz. Ali'nin görevli olarak bu mallardan hakkı olduğunu,[116] alacağı mallara karşılık cariyenin küçük bir hisse olduğunu söyleyerek tartışmayı kapatmak istemiştir.[117]

Ayrıca Hz. Ali, yanında getirdiği mallarla Mekke'ye yaklaşırken Hz. Peygamber'e rapor vermek üzere arkadaşlarından önce gelmiş ve Hz. Peygamber'e Yemen'de yaptıklarını rapor etmiştir. Ancak o, malların başından ayrılınca geride kalanlar devlete ait bu malları aralarında paylaşmışlardır.[118] Bu durumu haber alan Hz. Ali bunlarla tartışmış ve bu tartışmalar Mekke'de ve devamında Medine'ye dönüşte de devam etmiştir. Bu tartışmaların kendisine ulaşması sonucu önce sukut edip[119] meselenin yumuşamasını bekleyen Hz. Peygamber, daha sonra tartışmanın ve şikayetlerin sürekli tekrarlanması[120] ve artması üzerine konudan sıkılmış, Ğadir-i Hum mevkiinde Hz. Ali'ye karşı aşırı söz sarf edenlere karşı onu savun-

114 İbn Teymiyye, bilginlerin bu tür rivayetleri mezhep taassubuyla inkar ettiğini belirtir, bkz. İbrahim Sarıçam, "Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa 2005, 21.

115 Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi başka bir seferde Halid b. Velid'in haksızlıkla katlettiği Ben-i Cezimelerin diyetini ödemesi için gönderdiğini görüyoruz, Belazuri, II, 354.

116 Tevbe, 60. ayet gereği.

117 Buhari, Meğazi, 63; Nesai, 94.

118 İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, "Ali" mad.

119 Vakıdi, *Kitabu'l-Meğazi*, Beyrut 1984, 1081.

120 Nesai, 86.

mak amaçlı olarak, "Ali'den Ne istiyorsunuz? Ali bendendir, ben de ondanım, ona kızmayın."[121] "Kim Ali'ye eziyet ederse bana eziyet eder."[122] "Ben kimin velisi[123] isem Ali de onun velisidir." anlamına gelen sözler söylemiştir.[124]

Şia, bu sözleri bağlamından kopartıp, abartarak Hz. Ali'nin imametinin Hz. Peygamber tarafından tescillendiğine delil olarak getirmiştir.[125] Ayrıca Sünni kaynaklar içindeki bazı ifadelerden yola çıkarak[126] Hz. Ali'nin halifeliğinin Hz. Ebu Bekir tarafından gasbedildiğine vurgu yapmaya çalışmıştır. Yine Şia, bu anlayışını desteklemek için Hz. Peygamber'in vefat ederken Hz. Ali'nin kulağına gizli bir şeyler fısıldadığı da aktarılarak bununla Hz. Ali'nin halifeliğini kastettiği şeklinde rivayetlerle iddialarını desteklemeye çalışmıştır.[127] Benzer bir fısıldaşmanın da Taif olayında olduğu, sahabenin bunu aralarında konuşunca Hz. Peygamber'in, "Gizli konuşmayı ben istemedim. Allah emir buyurdu." dediği nakledilerek bu anlayış perçinlenmeye çalışılmıştır.[128]

Bu bağlamda Şia, Ğadir-i Hum olayına destek amaçlı olarak yukarıda aktarılanlar dışında başka rivayetleri de kullanmıştır. Tebuk Savaşı'na giderken Hz. Ali'nin Medine'de bırakılmasının sebebini açıklarken Hz. Musa'nın yokluğunda ailesinin işlerine Hz. Harun'un bakması konusunu misal göstererek, "Bana karşı sen, Musa'ya karşı Harun'un durumundasın fakat benden sonra peygamber yoktur." şeklindeki sözünü[129] halifelik için delil getirme çabasına girmişlerdir. Halbuki bu uzun ve meşakkatli yolculuk için Hz. Ali, Hz. Peygamber'in ailesinin başında bırakılmıştır.[130]

121 Tirmizi, Menakıb, 21; Nesai, 87.
122 Belazuri, II, 379.
123 Buradaki veli yardımcı, sorumluluğumdaki kişi anlamındadır, Demircan, *Gadir-i Hum Olayı*, 64.
124 Tirmizi, Menakıb, 21.
125 Hikmet Zeyveli, 204 vd.
126 Halbuki konunun Nehcu'l-Belağa'da zikredilmemesi dikkat çekicidir, Zeyveli, 150.
127 Nesai, 151.
128 Tirmizi, Menakıb, 21.
129 İbn Sad, III, 24; Tirmizi, Menakıb, 21.
130 İbn Sad, III, 23.

Bütün bu üretilmiş rivayetlerden hareketle Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini çıkaran Şia'ya karşı İbn Teymiyye'nin Sünni bir gayretle yaptığı, Hayber'deki sancak ve Tebuk'taki Hz. Musa benzetmesi ile ilgili rivayetleri tümden reddederek, "Ehl-i Sünnet, bunları Haricilere karşı Hz. Ali'yi savunma adına uydurmuştur." şeklinde[131] bir karşı görüşe gitmeye de gerek yoktur.

Esasen olayın serencamı yukarıda zikrettiğimiz gibi Hz. Ali'nin ganimet malları içinden bir cariyeyi alması ve onunla beraberliğinin sahabilerce tenkidinden ibarettir. Hz. Peygamber'in sahabilere yönelik basit uyarı sözlerinden Şia'nın yaptığı gibi evrensel hükümler çıkarmak mümkün değildir ve onlara bu konuda çok sert davrandığı şeklindeki aktarımlar da esasen onun davet uslubuna uymaz.

Şunu söylersek sanırız yeterli olacaktır: Eğer Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kendinden sonra halife olarak atamak istiyorsa bunun için gizli konuşma yapmasına, fısıldaşmasına veya burada olduğu gibi yol üstünde tesadüfen gelişen bir olay üzerine bu iddia edilen sözleri söylemesine ve hiç kimseden çekinmesine de gerek yoktu. Veda Hutbesi'nde binlerce sahabe huzurunda bunu açıkça ilan ederdi, mesele biterdi.[132] Dahası eğer bu ayet bunun için geldiyse Medine'de de minbere çıkar bunu teyiden ilan ederdi.

Kırtas Olayı

Şia Ğadir-i Hum rivayeti ile beraber Hz. Ali'nin halifeliği için Kırtas rivayetini de kullanır. Rivayetlere göre; Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında, "Bana bir kağıt (kırtas) getirin. Size, uyguladığınızda sapmayacağınız bir şeyler yazdırayım."[133] dediği; ancak gelişen olaylar sebebiyle bu yazıyı yazdırmanın mümkün olmadığı zikredilir. Bu durum, İslam tarihi boyunca Şia ve Ehl-i Sünnet arasında polemik konusu yapılmıştır. Hz. Peygamber'in bu sözü, Şia'yı "Hz. Peygamber kendinden sonra halife ola-

131 Bu konuda geniş değerlendirmeler için bkz. Sarıçam, "Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti", 21.
132 Zeyveli, 150.
133 İbn Sad, II, 242.

rak Hz. Ali'yi tavsiye edecekti." düşüncesine ve iddiasına sevk ederken,[134] Ehl-i Sünnet ise "Hz. Peygamber bir gün dedi ki: "Bana kağıt getirin benden sonra kimin başınıza geçeceğini yazayım." diye emredecektim; fakat ashabım Ebu Bekir'den başkasını halife olarak seçmez diye bu işten vazgeçtim."[135] şeklindeki rivayetlerle karşı atağa geçip, hilafetin Hz. Peygamber tarafından Hz. Ebu Bekir'e verildiğini ispat yoluna girmiştir.

Kırtas rivayetleri doğru olsa bile (kırtas rivayetleri olayın Perşembe günü olduğunu açıkça belirtir. Hz. Peygamber'in vefatı ise Pazartesi günüdür) olaydan sonra üç gün daha yaşayan Hz. Peygamber'in mescitte verdiği hutbede bu konudan bahsetmemesi bile meselenin büyütüldüğü kadar önemli olmadığının en önemli göstergesidir. Yani Hz. Ali'nin halifeliğini ilan etmek gibi önemli bir durum var ise Hz. Peygamber bunu üç gün içinde kimseden çekinmeden hutbesinde söylerdi.

Bu karşılıklı rivayet üretimi bununla da kalmamıştır. Hz. Peygamber'in hastalığının son günlerinde[136] minbere çıkıp "Mescide açılan bütün kapıların kapatılmasını, sadece Ebu Bekir'in kapısının açık bırakılmasını"[137] istediği aktarılarak[138] bunun Hz. Ebu Bekir'in hilafeti için işaret olduğu şeklinde Şia karşıtı düşünceler geliştirilmiştir.[139] Esasen bu Sünni gayretle yapılan uydurmanın temel amili, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin kapısı dışındaki kapıların kapatılmasını talep etmesi rivayetidir.[140] Hz. Peygamber'in bu talebinin gerekçesi ise kendisi ve Hz. Ali'nin yol olarak mecburen mescidi kullanmalarıdır ve bu sebeple, "Ya Ali! Bu mescidde senden ve benden başkasının cünüp olarak bulunması (geçmesi) caiz değildir."[141] şeklindeki sözüdür. Ancak Sünni algı bu rivayete karşı yukarıda aktardığımız rivayeti üretmiştir.

134 Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiye Şia'sı*, İstanbul 1984, 18 vd.
135 İbn Sad, III, 180; Belazuri, I, 633; Buhari, Ahkam, 51; Müslim, Fedailü's Sahabe, 10.
136 Belazuri, I, 637.
137 İbn Hişam, VII, 569.
138 Taberi, II, 227.
139 Bkz. Köksal, XVIII, 74.
140 Nesai, 37, 42.
141 Tirmizi, Menakıb, 21.

Ehl-i Beyt

Yukarıdaki tartışmalardan da anlaşıldığı üzere; Hz. Peygamber'in, Hz. Ali ve ailesi diye adlandırılan Ehl-i Beyt'e özel bir ayrıcalık tanıyıp tanımadığı tartışması yüzyıllardır sürmektedir. Şia, Hz. Peygamber ile beraber Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve neslinin kutsallığını savunur. Ehl-i Sünnet ise bu kavramı kabul etmekle beraber kavramın Kur'an'da Hz. Peygamber'in eşleri için de kullanıldığını belirterek Hz. Peygamber'in eşleri ve Hz. Ali'nin ailesine saygı da kusur etmezken kutsallık konusuna çok da itibar etmez.

Esasen Kur'an bize, Hz. Nuh'un oğlunun durumu ile ilgili olarak, "O senin ailenden değildir." diyerek[142] ve Hz. İbrahim'in neslinin kurtuluşu için yaptığı duaya Allah'ın, "*Senin neslinden gelecek olan zalimler bu kategoriye giremez.*"[143] anlamındaki hitabıyla gerçek ölçüyü belirlemiştir. Yani bir peygamberin çocuğu olmak onları kurtarmamaktadır. Hz. Peygamber'in de kızı Fatıma'ya kendisi için iyi ameller yapmasını, kıyamet günü onu yaptığı kötü ameller sebebiyle kurtaramayacağını söylemesi meseleyi izah etmektedir.[144] Kur'an'da geçen Ehl-i Beyt tabirlerine baktığımızda ise Ehl-i Beyt tabirinin net bir şekilde Hz. Peygamber'in eşleri için de kullanıldığını görebiliyoruz.[145] Ayrıca diğer iki yerde[146] daha bu anlamda kullanılmıştır.[147]

Bu durum sahabe döneminde de böyle algılanıyordu. Sahabe toplumu Ehl-i Beyt'e Şia'nın yaptığı gibi özel bir statü vermiyordu. Hz. Ali ve ailesinin de böyle bir talebi yoktu. Hz. Ali ilk üç halife gibi özel bir statü olmaksızın halife olmuştu. O dönemde mesele Hz. Peygamber'in eşleri ve çocukları şeklinde izah ediliyordu. Ancak Şia, sonraki yıllarda Hz. Ali'nin yapmadığını yaparak ailenin kutsallaştırılmasını sağlamış-

142 Hud, 46.
143 Bakara, 124.
144 İbn İshak, 193.
145 Ahzab, 33.
146 Hud, 73; Kasas, 12.
147 Detay için bkz. Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, Ahzab, 33, not, 50.

tır.[148] Buna Sünni dünyanın itibar ettiği kaynaklar da maalesef destek olmuştur.[149]

Hz. Peygamber Sonrası

Hz. Ali'nin ilk üç halife ile genelde uyumlu çalıştığını görüyoruz. O, Hz. Ebu Bekir'in Sakife'de halife seçilmesine bir müddet tepki gösterse de bir iki ay içinde ona biat edip mürtedlere karşı destek vermiştir.[150] Hz. Ali'nin biata zorlandığı şeklindeki rivayetler doğru değildir. Ancak Hz. Ebu Bekir'e biat etmesi için toplumsal bir telkin yapıldığı söylenilebilir.[151] Sonuçta Hz. Ali geciktirse de bir müddet sonra biat etmiştir.

Şunu söylemek mümkündür ki: Hz. Ali Hz. Ebu Bekir'e saygı duymakla beraber,[152] onun seçimine razı olmamıştır. Kendisinin seçilmesini beklemektedir. Hz. Ali'nin tepki ve beklentilerinden etkilenen büyük oğlu Hasan, mescitte minberdeki Hz. Ebu Bekir'e hitaben kendilerine ait yerden inmesi için seslenince, Hz. Ali, durumu izah için özür mahiyetinde, "Bu bizim tembihimiz ile olan bir şey değildir." demek zorunda kalmıştır.[153]

Ancak gerek Ensar gerekse de Muhacirler hilafet konusunda onunla aynı düşüncede değillerdir. Nitekim Sakife'de Hz. Ali'nin ismi gündeme gelmemiş ve Ensar'ın da onayı ile Hz. Ebu Bekir seçilmiş, Muhacirler de bunu desteklemişlerdir.

Şia, Hz. Ebu Bekir'i ve Hz. Ömer'i hilafeti gasbeden hilekarlar olarak vasfeder.[154] Ayrıca bu durumun Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'ye söylendiği şeklinde Şia tandanslı uydurmalar mevcuttur. Bu rivayetlerden biri şöyledir: "Sen Kabe gibi ol. Hilafet için sana gelirlerse kabul et, gelmezlerse onlar sana gelinceye kadar onlara gitme."[155] Bu tür rivayetler, ya-

148 Adnan Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, İstanbul 2008, 17, 26.
149 Bazı müellifler bu bağlamda; Hz. Peygamber'in bir vasisi iki de torunu olduğunu, bunların en hayırlılar olduğunu belirterek bu anlayışa vurgu yapar, bkz İbn İshak, 146.
150 Taberi, II, 255.
151 Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul 2010, 40.
152 Onun Hz. Ebu Bekir'e olan saygısını oğluna "Ebu Bekir" ismini vermesinden anlıyoruz, Yakubi, II, 120.
153 İbn Sad, IV, 374.
154 Şeriati, 570-573.
155 İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, "Ali" mad.

şanmış tarihin geriye yönelik okunması tarzında Şia tarafından uydurulurken, Sünni akliye ise Hz. Ali'nin Sakife olayını duyunca derhal biat ettiği şeklinde rivayetler üreterek[156] sahabe arasında problem olmadığına vurgu yapmaya çalışır.[157]

Hz. Ali'nin ikinci halife döneminde hiçbir muhalefetini görmüyoruz. Hz. Ömer ile tam uyumlu çalışmasına rağmen Şia, Hz. Ömer'in Hz. Fatıma'yı dövdüğü bu yüzden Muhsin adlı çocuğunu düşürdüğü gibi uydurmalarla bu iki önemli insanın arasındaki temiz ve sağlıklı ilişkiye iftira atmaktadır.[158] Şayet böyle bir durum olsaydı Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Ömer'e nikahlamaması[159] ve Hz. Ömer'in de Filistin ve Suriye seyahati sırasında Medine'de ona vekaleten görevi bırakmaması gerekirdi. O, Hz. Ömer için, "Ömer'e muhalefetten nefret ederim."[160] diyen biridir. Hz. Ömer de onun için "Ali bizim en iyi hüküm verenimizdir."[161] derdi. Çünkü Hz. Ali, kendisinden önceki halifeler zamanında Medine'de, dini ve fıkhi meselelerde görüşüne başvurulan insanlardan birisiydi.

Hz. Ali, Hz. Osman döneminde ilk zamanlar bacanağı da olan halifeye yardımcı olmuştur. Ancak son yıllara doğru Emeviler Hz. Osman'ı suistimal edip, haksızlıklar çoğalınca Medine'ye kadar gelip şikayetlerde bulunan muhalefetin halifeye karşı sözcülüğünü Hz. Ali üstlenmiştir. Bu süreçte zaman zaman halife ile sert tartışmalar yapmış ve onun taviz vermediğini, itirazları dinlemediğini görünce azledilmesi gerektiğini düşünerek, isyancıların onu indirmesine sessiz destek vermiştir.[162] Hz. Ali, Medine'deki diğer sahabiler gibi halifenin bir şekilde zorla da olsa indirilmesini istemiştir. Ancak halife direnince sorun kılıçla halledilmiş ve bu işin sorumluluğu da Hz. Ali'nin üzerine kalmıştır.

156 Taberi II, 201.
157 Bkz. Sallabi, 157.
158 Taberi ve Şii tandanslı olduğu söylenen Yakubi bile Muhsin'in küçükken vefat ettiğini zikreder, Yakubi, II, 120; Taberi, V, 153.
159 Şii müelliflerin Hz. Ömer'in Ümmü Gülsüm'ü Hz. Ali'den zorla aldığı şeklindeki tuhaf ve kabul edilemez yorumlar için bkz. Sallabi, 229.
160 Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, 96.
161 Belazuri, II, 350.
162 Bkz. Detay için bkz. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3, Hz. Osman*, Ankara 2013, 187.

İlmi Şahsiyeti

"Hz. Ali'nin ilmi" konusu çok abartılır. İş o kadar ileri götürülür ki bırakın Şii kaynakları Sünni dünyanın önemli temsilcilerinin kitaplarında bile Hz. Ali'nin "İlm-i ledün" sahibi olduğu[163] şeklindeki ifadelere rastlamak mümkündür. İşte bir örnek:

> Sonra Hazret-i Cebrail'in, ala Nebiyyina (asm) Huzur-u Nebevi'de getirip Hz. Ali'ye "Sekine" namıyla bir sayfada yazılı İsm-i Azam, Hz. Ali'nin (ra) kucağına düşmüş. Hz. Ali diyor: "Ben Cebrail'in şahsını yalnız alaimü's-sema suretinde gördüm. Sesini işittim, sayfayı aldım, bu isimleri içinde buldum."[164]

Bu ibarede Hz. Ali'nin Cebrail'i gördüğü, sesini işittiği ve onun getirdiği sahifeyi alıp okuduğu zikrediliyor. Sünni dünyadan gelen böyle bir iddia, aslında bırakın Sünni algıyı bir takım Şiilerin bile kabul edemeyeceği ileri bir noktadır.

Bu tür aşırı yorumlar bir yana, onun ilminin derinliği bağlamında; her ayetin ne hakkında indirildiğini bildiği zikredilir ki, Onun sürekli Hz. Peygamber'in yanında bulunmadığı ve bazen de sefere çıktığından dolayı bu durum fiilen mümkün değildir.[165] Yine onun hakkında Hz. Peygamber'in zikrettiği bildirilen, "Ben hikmet eviyim. Ali de bu evin kapısıdır."[166] şeklinde çok yaygın olan ve abartı içerdiği her halinden belli olan rivayetler bulunmaktadır.[167] Sünni müelliflerce bu bağlamda Hz. Ali doğduğu gün Hz. Peygamber'in onun ağzına ilk lokmayı verdiği için hep hikmet buyurduğu, ayrıca Hz. Peygamber'in onun kulağına ezan okuduğu da zikredilir.[168] Tabi ki bunu iddia eden müellif, ya ezanın hangi tarihte ortaya çıktığını bilmiyor veya bu uydurmayı önemsemeyerek maalesef İslami alanda kalem oynatabiliyor. Hz. Ali'nin nahiv ilminin esaslarını ortaya koyduğuna dair rivayetin ise güve-

163 Mustafa Öztürk, "Tefsir ve Hadis Tarihinde Hz. Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa, 2004, 60.
164 Risale-i Nur, 18. Lema.
165 İbn Hacer, "Ali" mad.
166 Tirmizi, Menakıb, 21.
167 Öztürk, tefsir ilminde Hz. Ali adına birçok rivayetin uydurulduğunu zikreder, 87.
168 Şemsettin Sivasi, *Dört Halifenin Menkibeler*, sad. Ahmet Aslanturkoğlu, İstanbul, 1975, 287 vd.

nilir bir kaynağı yoktur. Cifr ilminin ve Culculutıyye duasının[169]ona nispet edilmesi ise tamamen asılsız bir iddiadır.[170]

Bütün bu abartılar yanında Hz. Ali'nin pratik çözümler öneren fetva ve uygulamaları çok meşhurdur. Hz. Peygamber döneminde içinde aslan olan bir kuyuya bir kişi düşerken diğerini tutması ve peş peşe 4 kişinin birbirini çekerek kuyuya düşmeleri ile aslan tarafından öldürülmeleri olayıyla ilgili olarak gelen şikayetçi ailelere sunduğu diyet çözümü, Hz. Peygamber'in çok hoşuna gitmiş ve Hz. Ali'nin bu fikrini onaylamıştır.[171] Altı aylık çocuk doğurduğu için recm cezası verilen kadının masumluğunu ve hamilelik müddetinin normal oluşunu Bakara, 233[172] ve Ahkaf, 15[173] ayetleri ışığında hesaplamıştır.[174] Yemen'de görevde iken; üç kişiyle yatan bir kadının doğurduğu çocuğun babasının kim olduğuna kura çekerek karar vermesi ve diğer iki kişiden 2/3 oranında diyet alması şeklindeki uygulaması Hz. Peygamber'in hoşuna gitmiştir.[175]

Faziletleri

Hz. Ali, İslam tarihinin en fazla istismar edilen insanıdır. Sahabe içinde en fazla menkıbe ona aittir. İbn Hacer, bunun sebebini Emevilerin Hz. Ali'ye düşman olmasına bağlamaktadır.[176] Bu düşmanlık ve baskıya karşı reaksiyon olarak bu tür menkıbelerin üretildiği anlaşılmaktadır. En mutedil addedilebilecek Şia taraftarlarına göre bile Hz. Ali, tarihin tek kahramanıdır.[177]

169 Muhammed Kalaci, *Ali İlmihali*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul, 2005.
170 Bkz. Öztürk, 63.
171 Vakıdi, 1087.
172 "*Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.*" Bakara, 233.
173 "*Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer.*" Ahkaf, 15. Hamilelik ve süt emmesi toplam 30 ay olunca 30-24=6 ay hamilelik müddeti olarak ortaya çıkıyor ki bir kadının 6 aylıkken doğurabileceği anlaşılıyor.
174 Kurtubi, Ahkaf 15. ayetin tefsiri.
175 İlginç bir uygulaması ise şu şekilde aktarılır: Kendi döneminde kadınlar arasında yaşayan ve Hünsa zannedilen birisini inceletmiş ve sonuçta sağ kaburga kemiklerinin on bir, sol kaburga kemiklerinin on iki olduğu anlaşılınca onun erkeklerin safına katılmasını emrettiği aktarılır. Bu tür örneklerin detayları için bkz. Abdulhalik Bakır, *Ali b. Ebi Talib*, byy. trz, 56.
176 İbn Hacer, "Ali" mad.
177 Şeriati, 121; bunlardan biri olan Ali Şeriati, zaman zaman Şiilerce Sünni olarak yaftalanmaktadır. Ancak en mutedillerinden olmasına rağmen o bile bu taassuptan kurtulamamıştır. Bkz. Ali Şeriati, *Anne-Baba Biz Suçluyuz*, çev. Kerim Güney, İstanbul, 1987.

Bu konuda Şii tasavvurda[178] ve bazı Alevi algılarda birçok örnek bulunabilir.[179]

Mesele bununla da kalmaz; Hz. Peygamber'in bazı özelliklerinin ona verilmesini bir kenara bırakalım, bazı Şii fırkalarda Allah'ın sıfatları bile Hz. Ali'ye yakıştırılır. Onun yaratıcı bir ilah olduğunu iddia eden "galiyye fırkası", Hz. Peygamber'e sövmeyi de ihmal etmez. Şuriyye fırkası ise Allah'ın Hz. Ali'ye hulul ettiğini (onun görünümüne girdiğini) savunur.[180]

Bu tür aktarımlara göre:

> Evvel ve ahir Ali'dir. Adem'in toprağı onun nurundan yaratılmış, bütün peygamberler onun yardımını görmüştür. Ali, İsa'nın babasıdır çünkü o Meryem'e arkadaş olunca İsa olmuştur. Allah her peygamberle beraber gizli olarak, son peygamberle de açık olarak Ali'yi göndermiştir. Evrenin temeli, suretı var olmadan önce Ali vardı. Ali'den ötürü melekler Adem'e secde ettiler, Peygamber Miraca çıktığında Ali Miraçta tanrıya en yakın yerdeydi. Ali, Allah'ın kudret elidir, anne karnındayken tekme atıp uyarmış ve annesini putlara tapmaktan alıkoymuştur.[181] Ali'nin adını zikretmek ibadettir.[182] O, beşikte iken kerametler gösterir. Ali, cenklerinde Kafdağı'nda savaşır,[183] Çin'e kadar gitmiştir, orada kabri vardır. Ali, güneşle konuşmuştur.[184] Hz. Ali, aynı zamanda tasavvuf erbabının da şeyhidir. Bazı silsileler ona dayanır.[185]

Şimdi Hz. Ali'nin tarafgirliğine soyunan Şia'yı bir kenara bırakıp Sünni dünyada kabullenilen bir kitaptan bazı alıntıları yorumsuz olarak aktaralım:

> "Hz. Peygamber'in doğum olaylarının benzerleri Hz. Ali için de anlatılır. Annesinin rüyası; ona rüyada çocuğuna vereceği ismin

178 Öztürk, 179; ancak özellikle Şii kaynaklar tarihin bu kahramanının Muaviye karşısında niçin başarız olduğu konusunu gündeme getirmek istemezler.
179 Bkz. İlyas Üzüm, "Alevilikte Hz. Ali Telakkisi", *Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa 2004, 189.
180 Eşari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul 2005, 45.
181 Atalay, 17, 22, 25, 26, 30.
182 Gölpınarlı, 306.
183 Detay için bkz. Mustafa Ertuğrul Kaan, *İslam Aslanı Hz. Ali*, İstanbul 1961.
184 Atalay, 42.
185 Salih Çift, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa 2004, 117.

öğretilmesi, Allah'ın Hz. Peygamber'e Fatıma'yı Hz. Ali'ye vermesi için emretmesi,[186] Fatıma'nın razı olmaması, bunun üzerine Allah'ın (pazarlığa girerek) mehri artırması, dahası Fatıma'nın kadın taifesine şefaat hakkı istemesi üzerine bunun Allah tarafından verilmek zorunda kalınması,[187] buna rağmen Fatıma'nın Allah'ın bu sözüne güvenmeyip mehir ve şefaat için belge istemesi sonucu gökten özel bir mendile yazılı olarak belgenin Allah'ın katından Fatıma'ya gönderilmesi,[188] Hz. Ali'nin hicret sırasında (Hz. Ömer için anlatılana benzer şekilde) "İşte gidiyorum var mı bana karşı gelen?" demesi,[189] kuyuya düşen kovayı taa derinliklerinden sadece koluyla çıkarması, Ali'ye hataen tokat vuran bir Arabın pişman olarak tokat atan kolunu kesip getirmesi ve kolunun yerine takılması,[190] Mezardakileri diriltmesi,[191] Hz. Peygamber'in Miraç'ta bir aslan görüp ağzına yüzük koyması ve bu yüzüğün Hz. Ali'nin ağzından çıkması (yani Allah katında gördüğü aslan Ali imiş),[192] cennete gitmek isteyen insanlara cennetin muhafızı Rıdvan'ın "Ali'den belge getirin." demesi,[193] bir yüz yıl öncesinden Ebu Müslim Horasani'nin geleceğini bildirmesi,[194] Hz. Ali'nin cinlerle savaşıp onları yenmesi"[195] gibi uydurmalar mevcuttur.

Müslüman toplumdaki ana bünyeden en büyük ayrılığı gerçekleştiren Şia'nın sürekli olarak onun haklarının gasbedildiği konusunu işlemesi sebebiyle Sünnilerin itibar ettiği kaynaklar bile bu konuyu zaman zaman dillendirmek zorunda kalmışlardır. Diğer bazı hadis kaynaklarında da geçen aşağıdaki rivayetleri, sadece Tirmizi, Menakıb 20-21'den aynen nakletmek istiyoruz:

Hz. Peygamber: "Ey Kureyş topluluğu, mutlaka kötü hallerinizden vazgeçmeli İslam'a geri dönmelisiniz. Aksi halde Allah din uğrunda boyunlarınızı vuracak bir kişi gönderecektir. O, din konusunda bilgileri yoktur dediğiniz kimselerin kalblerini Allah iman üzere imtihan etmiştir." buyurdu. Ashab: "Ey Allah'ın Rasûlü! o kimse kimdir?" diye sordular. Ebû Bekir: "Ey Allah'ın Rasûlü o

186 Sivasi, 297.
187 Sivasi, 198.
188 Sivasi, 298.
189 Sivasi, 317.
190 Sivasi, 305.
191 Sivasi, 315.
192 Sivasi, 320.
193 Sivasi, 368.
194 Sivasi, 385.
195 Sivasi, 402.

kimse kimdir?" diye sordu. Ömer: "O kimse kimdir?" diye sordu. Rasûlullah: "O ayakkabı tamircisidir." buyurdu. Rasulullah ayakkabısını tamir için Ali'ye vermişti.[196]

Biz Ensar topluluğu, münafıkları, Ali b. Ebi Talib'den nefret etmeleriyle tanırdık.[197]

Hz. Ali'den: Hz. Peygamber bana: "Seni mü'minler sever, münafıklar senden nefret eder." buyurmuştur.

Allah bana dört kişiyi sevmeyi emretti ve kendisinin de onları sevdiğini bana bildirdi. Bunun üzerine; Ey Allah'ın Rasûlü denildi, bize onların isimlerini bildir. Rasûlullah şöyle buyurdu: "Onlardan biri Ali'dir. Bunu üç kere tekrarladı. Diğerleri ise Ebû Zerr, Mıkdad ve Selman."[198]

Ali bendendir. Ben de Ali'denim. Benim adıma verilen sözleri ben ve Ali yerine getiririz.

Hz. Peygamber'in yanında kuş eti vardı. Rasûlullah: "Allah'ım! Kullarından bana en sevimli olanı gönder ki benimle beraber kuşun etinden yesin." dedi. Sonra Ali geldi ve beraberce yediler.

Hz. Peygamber, içerisinde Ali'nin de olduğu bir orduyu savaş için göndermişti ve ellerini kaldırarak şöyle dua ettiğini işittim: "Allah'ım, Ali'yi bana göstermeden canımı alma."

Ali şöyle demiştir: "Rasûlullah'a sorduğum zaman bana cevap verirdi. Sustuğum zaman da benimle söze başlardı." Rasûlullah'tan bir şey istediğimde mutlaka verirdi. Sustuğumda ise bana sorarak söze başlardı.

Hz. Peygamber, Hasan ve Hüseyin'in elinden tuttu ve şöyle buyurdu: "Kim beni, bu iki çocuğu, bunların babalarını ve annelerini severse kıyamet günü yüksek derecelerle benimle birlikte olacaktır."

Bunların dışında Sünni dünyanın hadis ve tarih kaynaklarında abartılı birçok uydurma bulunabilir. İşte bir kaçı:

Müşrikler Hz. Peygamber'i taşladıkları gibi Hz. Ali'yi de taşlıyorlardı. Taşlar Hz. Peygamber'e geliyordu. Ancak Hz. Ali'ye gelmiyordu. Çünkü o korunuyordu. Bu işe Müşrikler bile hayret etmişlerdi.[199]

Hz. Hasan, Hz. Ali katledilince dedi ki: Onu Kur'an'ın indiği gece katlettiniz ki o gece İsa göğe kaldırıldı, Hz. Musa'nın genç arkadaşı olan Yuşa b. Nun öldürüldü. Vallahi Hz. Peygamber onu ne

196 Ayrıca bkz. Buhari, İlim: 27.
197 Muaviye'ye karşı uydurulduğu anlaşılıyor.
198 Rivayetin Şia tandanslı olduğu belli oluyor.
199 Nesai, 23.

zaman bir seriyye ile görevlendirse Cebrail sağında Mikail solunda (onu korurdu).[200]

Cabir der ki: "Vallahi Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra yeryüzündekilerin en hayırlısıdır."[201]

İnsanlar arasında Hz. Peygamber'in en sevdiği Fatıma ve Ali idi.[202]

Hz. Peygamber: şimdi bir cennetlik geçecek dedi. O sırada oradan Ali geçti.[203]

Hendek Savaşı sırasında mübareze ettiği Amr b. Abdivedd yüzüne tükürünce Hz. Ali mübarezeden vazgeçmişti.[204]

Bir adam, Hz. Ali'ye yalan söylediği halde doğru söylediğini iddia etti. Bunun üzerine Hz. Ali ona beddua etti. Adam yerinden kalkmadan gözü kör oldu.[205]

Kaynaklarda iş o noktaya götürülmüştür ki Hz. Peygamber'in bir Müslüman için kullanmayacağı ifadeler Hz. Peygamber'e nispet edilmektedir.

Bu bağlamda üretilen rivayetlerden bir kaçının niçin üretildiğini izah edelim:

Münafıklar Ali'yi sevmez. Mü'min olan da Ali'den nefret etmez.[206]

Kim Ali'ye sövmüş ise bana sövmüş olur.[207]

Ali benden sonra her müminin velisidir.[208]

Allah'ım, Ali'yi seveni sev, düşmanına düşman ol.[209]

İlk rivayetin Cemel ve Sıffîn bağlamında üretildiği açıktır. İkinci rivayetin sonraki yıllarda Muaviye ile başlayan minberlerde Hz. Ali'ye sövme furyasına karşı üretildiği ortadadır.[210] Üçüncü rivayette ise esas niyet Hz. Ali'nin hilafet hakkının çalındığına vurgu yapmaktır (!) Son rivayetin ise, Hz. Ali'nin

200 Taberi, V, 157.
201 Belazuri, II, 358.
202 Ayrıca bkz. Nesai, 110; Sünni algı, bunun tam tersine Hz. Peygamber'in en sevdiğinin Hz. Ebu Bekir ve kızı Hz. Aişe olduğunu da aktarak çelişkiye düşer, Buhari, Meğazi, 65.
203 İbn Ebi'd-Dünya, 56-58.
204 Ayrıca farklı detaylar için bkz. Gölpınarlı, 34.
205 İbn Kesir, VIII, 6.
206 Tirmizi, Menakıb, 21; bu rivayetin Hz. Ali'nin rakipleri olan Cemel ve Sıffîn ashabı hakkında uydurulduğu açıktır. Hz. Peygamber'in kendi eşi Aişe, Zübeyr, Talha gibi arkadaşları için bunu söylemesi mümkün değildir.
207 Nesai, 88.
208 Nesai, 86.
209 Belazuri, II, 356.
210 Bununla irtibatlı ve uydurulduğunu gösteren rivayet için bkz. Nesai, 89.

düşmanları olan Muaviye, Talha, Aişe ve Zübeyr'i kötüleme maksatlı uydurulduğu açıktır.

Bu tür uydurma rivayetleri hem Şii hem Sünni dünyanın kitaplarından yığınlarca aktarabiliriz. Ancak bu kadar aktarımın yeterli olduğunu düşünüyoruz. Hz. Ali'nin esas özellikleri ve faziletleri ise bu karmaşanın arasında kaybolmaktadır. Bu sebeple bunlardan bir kaçını vererek konunun anlaşılmasını istiyoruz:

Havarnak'ta Hz. Ali'nin yanına gittim. Üzerinde kadife bir elbise vardı. Soğuktan titriyordu. Ona dedim ki: "Ey mü'minlerin emiri! Allah sana ve aile efradına beytülmaldan pay tahsis etmiş olduğu halde sen soğuktan titriyorsun." O da bana şöyle cevap verdi: Vallahi ben sizin malınızdan bir şeyi alacak değilim. Şu üzerimdeki kadife elbiseyi de evimden (veya Medine'den) çıkıp gelirken getirmiştim.[211]

Hz. Ali dünya hayatında iken taş üstüne taş koymadı, elbise üstüne elbise giymedi ve köşk üstüne köşk de yaptırmadı. Onun hububatı Medine'den bir torba içerisinde taşınırdı. Bir rivayete göre bir gün bir kılıcını çarşıya çıkarıp satmış ve şöyle demişti: "Eğer bende bir izar parası olarak dört dirhem olsaydı bunu satmazdım." Hz. Ali tanıdığı adamdan alış veriş yapmazdı. Bir gömlek satın aldığı zaman gömleğin kolunu eline varacak yere kadar ölçer ve geri kalanını keserdi. Kullandığı arpa ununun tulumunu mühürlerdi ve şöyle derdi: "Ben yediğimin miktarını mutlaka bilmek isterim.[212]

O, Kufe beytulmalinden mal isteyen çocuklarına bu işi yasaklarken,[213] Muaviye Şam'daki beytulmali kendine taraf olacaklara yönelik korkunç bir kullanıma girmişti. Örneğin Hz. Ali'nin abisi Akil Hz. Ali'den istediği malı alamayınca Muaviye'nin yanına gitmiş ve ondan mal almıştı.[214]

Bir gayrimüslim Hz. Ali'nin zırhını çalmıştı. Hz. Ali gayrimüslimdeki zırhın kendisine ait olduğunu iddia etmiş, ancak ispat edemeyince zırh gayrimüslimin olmuştu.[215]

211 Ebu Ubeyd, no, 672; İbn Kesir, VIII, 3.
212 İbnü'l-Esir, III, 265.
213 Belazuri, II, 370.
214 İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, Kum 1413, I, 102.
215 İbn Kesir, VIII, 5.

I. BÖLÜM
SEÇİM

Dört Halife içerisinde fetihler açısından en başarısız dönemin Hz. Ali'nin dönemi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sebebi ilk üç halife döneminde başlayan ve devam eden fütuhatın Hz. Osman'ın son döneminde durması ve Hz. Ali'nin sürekli iç karışıklıklarla uğraşmasıdır. (35-40/656-661)

Esasen onun başarısız olduğu yargısı bu anlamda doğrudur. Çünkü halife olduğu sırada Şam hariç bütün Müslüman eyaletlerin biatını sağlamış durumdaydı. Şam'daki muhalefet ise ilk başlarda onun halifeliğine değil, tavrına karşı çıkıyordu. Ancak Hz. Ali'nin siyasi olarak bu sorunu aşamaması, beş yıl içinde bütün eyaletlerin teker teker elden çıkması ve maalesef bir dönemin kapanmasıyla sonuçlandı. Şimdi bu beş yıllık serencamı sırasıyla incelemeye çalışalım.

Hz. Ali'nin Hilafet Arzusu

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vefat ettiği günden itibaren halifeliğin kendi hakkı, hilafetin de ailesine ait bir kurum olduğu iddiasını gündeme taşımıştı.[1] Ancak sahabe arasında onun bu görüşü itibar görmedi. O, bu işe çok istekliydi. Kendisinin bu işe layık biri olduğunu düşünüyordu.[2]

Bunu Hz. Ebu Bekir'e bir müddet biat etmeyerek gösterdi. Hz. Ebu Bekir'in vasiyet ile Hz. Ömer'i tayin etmesine toplumsal kabulleri göz önünde tutarak ses çıkarmasa da Hz. Ömer sonrası halife olmak için çok çabaladı. Ancak karşısında güç birliği yapmış; içlerinde Emevilerin de bulunduğu Haşimi karşıtı Kureyş aristokrasisi ona geçit vermedi. Hz. Ali'nin halifelik arzusu Hz. Osman döneminde de devam etti. Hz. Osman'ın yaptığı hatalara karşı ayaklanan toplumsal kitlenin sözcüsü oldu. Hz. Osman'a istifa etmezse olayların sonunda

1 İbnü'l-Esir, III, 114.
2 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 94.

öldürüleceği uyarısını "Bu ümmetin öldürülen ilk imamı olmaktan sakın!" sözleriyle yaptı.[3]

Hz. Ali, Hz. Osman katledilmeden önce kargaşa sırasında bile seçilmiş halife gibi davranmaya başlamıştı. Halife, evinde mahsur iken Hz. Ali Ebu Eyyub'u namaz imamı olarak atamış,[4] beytulmalin kapısını kırdırıp içerdeki malları dağıtmıştı.[5] Hz. Ali, muhasara sırasındaki Talha'nın tavırlarından dolayı -Hz. Osman sonrası idareyi kendisi ele alacağı için- onun kendisini kıskandığını düşünüyordu.[6] Yani o, Hz. Osman sonrası halifeliğe hazırlanıyordu.

Hz. Ali, eskiden beri istediği hilafet şansını şimdi elde edebileceğini düşündü[7] ve tahmin ettiği gibi de oldu. Halifenin sonunun geldiğini anladığında Medine dışında beklemeye başladı. Kendisine Medine'yi tamamen terk etmesini teklif edenlere aldırmadı. Bunu, hilafet konusunda hızla hareket ederek avantaj elde edebilmek için yaptı ve arzusuna bu kargaşa ortamının sonunda ulaştı.

Hangi Gün Biat?

Hz. Osman'ın katledilmesinin ardından Hz. Ali'ye ne zaman biat edildiği kaynaklarda ihtilaflıdır. Bu konuda öncü sahabenin (Ali, Talha, Zübeyr) Hz. Osman'ın katlinde bir sorumluluğu olmadığı ve Hz. Osman'ın katlinden sonra ise hilafetten sürekli kaçtıklarına vurgu yapmak adına, kime biat edileceğine 5. gün karar kılınıp 6. gün gerçekleştiği belirtilir.[8] Yani; isyancıların tehdidinden korkan Medinelilerin Hz. Ömer'in şûrasından kalan Ali, Talha ve Zübeyr'e yalvardıkları ve sonunda Hz. Ali'nin ikna edildiği zikredilir.[9] Bu anlatımlara göre; Zübeyr ve Talha'nın ısrarlarına rağmen Hz. Ali'nin halife olmayı sürekli reddedişi tasvir edilir.[10] Taberi'deki Seyf'ten

3 Taberi, IV, 337.
4 Taberi, IV, 423.
5 Taberi, IV, 431.
6 İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, Riyad 2004, XIV, 213.
7 Bu konuda bkz. İrfan Aycan, *Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara 2010, 97.
8 Taberi, IV, 433; İbn Kesir, VII, 214.
9 Taberi, IV, 434.
10 Taberi, IV, 437.

gelen bu rivayetler bu anlatım tarzıyla sahabenin arasında bir iktidar yarışı olmadığını ima eder.

Ancak Medinelilerin bu isyancılardan korkması mümkün değildir. Tam tersine bu isyan sürecinde onlara destek veren Medinelilerdir. Esasen bu kargaşadaki suçun isyancıların üzerine atılması için bu tür rivayetler uydurulmuştur. Seyf kaynaklı bu tür rivayetler, Hz. Ali ile birlikte Talha ve Zübeyr'e de teklif edildiğini belirterek bu üçünün hilafeti hak ettiğine vurgu yaparken, diğer bazı rivayetler ise, Medinelilerin ve isyancıların hilafeti sadece Hz. Ali'ye teklif ettiklerini belirtirler.[11]

Doğrusu Hz. Osman'ın şehit edildiği gün Hz. Ali'ye de biat edildiğini söyleyebiliriz. Taberi bunu net bir şekilde belirtir.[12] İbn Sad ise ertesi gün biat edildiğini söyler.[13] Bu biat biraz da Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in hiç fasılasız biat almalarına benzemektedir. Sadece Hz. Osman'ın seçimi için Hz. Ömer'in tavsiyesi üzere üç günlük bir kamuoyu yoklaması yapılmıştır.

Sonuçta Hz. Ali, isyancılar ve Medineliler tarafından derhal halife ilan edildi, Hz. Ali de hemen biat aldı. Onun bu konuda şansı yüksekti. Ensar arkasındaydı. Kufeli isyancıların lideri Eşter onun adamıydı ve hep öyle kaldı. Mısırlı isyancıların lideri Muhammed b. Ebi Bekir ise üvey oğluydu. Bu sebeple Medine, Kufe ve Mısır halkının desteğini almış gibi bir görüntü çizmiş oluyordu. Biat sırasında oğlu Hasan'ın "Dışarıdaki eyaletlerin biatını bekleyelim." teklifini bile reddetmişti.[14]

Acele Biat

Hz. Ali'nin alelacele seçilmesindeki esas sebeplerden biri, hilafetin diğer adaylar tarafından ilanına engel olmak olabilir. Çünkü Hz. Ali, henüz halife katledilmeden önce halife olmayı

11 Bu konuda rivayet farklılıkları için bkz. Mahmut Kelpetin, *Hulefa-yi Raşidin*, İstanbul 2012, 281.
12 Taberi, IV, 429.
13 İbn Sad, III, 31.
14 İbn Şebbe, 1256.

düşündüğünü, hatta diğer kuvvetli iki adayın onu kıskandığını söylemişti.[15] Onun baskılara dayanamayarak isteksizce, mecburen biat aldığı şeklindeki yorum ve düşünce doğru değildir.[16] Bu bağlamdaki rivayetler, Sünni algının düşünce yapısına uygun olarak üretilmiş olmalıdır.

Hz. Ali'nin yaptığı işin Sakife'de Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in yaptığından farkı yoktu. Onlar da acele ile bu işi bitirmişlerdi ve Hz. Ömer, bu yaptıklarının hoş bir şey olmadığını sonradan itiraf etmişti.[17] Hz. Ali de alelacele Ensar ve isyancıları arkasına alarak biat almıştı. Doğrusu o günkü şartlarda en kuvvetli aday da Hz. Ali idi. Çünkü son halife seçiminde Hz. Osman'ın karşısında rakip olarak sadece o kalmıştı.

Hz. Ali, Ensarı ve isyancıları arkasına alarak alelacele aldığı biatın problem meydana getireceğini biliyordu. Nitekim bunu bildiğinden dolayı ilk hutbesinde, "biatın gerçekleştiğini, artık kendisini reddedenin İslam'ı reddetmiş olacağını" belirterek sıkıntıları aşmaya çalıştı.[18] Bu söz, Hz. Ali'nin bir oldu-bitti neticesinde adeta yangından mal kaçırır gibi ve halkın biat için zorlanması sonucu ele geçirdiği hilafet makamını, herkesin kabullenmesini istediğini gösteren bir tavırdır. Ancak onun bu şekilde biat alması, halifeliğinin sağlam bir zemin üzerine kurulmamasına sebep olmuş ve o ilk üç halifenin tersine hep bir meşruiyet sorunu yaşamıştır.[19]

Hz. Ali'nin bu şekilde rol kapma telaşı içinde halifeliğini ilan etmesi esasen ona çok pahalıya mal olacaktır. Öncelikle diğer iki kuvvetli aday olan Zübeyr ve Talha gönülsüzce, zorla biat edeceklerdir.[20] Hz. Ali'nin böyle alelacele biat alıp herkesi itaata çağırması, o dönemde oğlu Hasan tarafından bile tenkit edilmiştir. Hasan, babasına itiraz ederek acele etmemesini

15 İbn Ebi Şeybe, XIV, 213.
16 Apak, Hulefa-i Raşidin Dönemi, 282.
17 İbn Hişam, IV, 309; İbnü'l-Esir, II, 327.
18 Dineveri, *el-Ahbaru't-Tıval-İslam Tarihi*, çev. Nusrettin Bolelli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul 2007, 192.
19 Apak, Hulefa-i Raşidin Dönemi, 283.
20 Taberi, IV, 430.

diğer şehirlerdeki insanların kanaatlerini beklemesini teklif etse de Hz. Ali Medine'nin biatının esas olduğunu söyleyip bu görüşü reddetmiştir.[21] Oysaki Medine halkı bile tam olarak Hz. Ali'ye biat etmemiştir.

Hz. Ali, muhtemelen zaman içinde Hz. Ebu Bekir'in biatında olduğu gibi bu ihtilafların hallolacağını düşünse de bu gerçekleşmemiştir. Çünkü Hz. Ebu Bekir dönemindeki ridde savaşları sırasında Hz. Ebu Bekir'in hilafetine itiraz eden Müslüman muhalifler, karşı cepheye geçemezlerdi. Karşı cephede o dönemin tabiri ile mürtedler vardı.

Ancak şimdiki şartlar farklı idi. Hz. Ali'ye muhalif kim varsa ona kucak açan, imkan sağlayan Şam valisi Muaviye muhalefetteydi ve herkesi yanına çağırıyordu. Bu süreç, Hz. Ali için iyi günler getirmeyecek, süreç sonunda sahabe sınıfı tasfiye olacak, en hayırlılar en hayırlıları öldürecek ve ümmet bu kargaşa sürecinden çıkmak için saltanata teslim olmayı yeğleyecektir. Sonuçta Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan hilafeti Muaviye'ye teslim edecektir.

Meşruiyet Sorunu

Hz. Ali'yi selefleriyle karşılaştırdığımızda meşruiyet sorununun bulunduğu açıkça görülebilir. Hz. Ali ilk günden itibaren bütün toplumun teveccühünü elde edememiştir. Üstelik ona biat etmeyenler sıradan şahıslar da değildir.[22] Böylece Hz. Ali, halife olur olmaz karşılaştığı ilk siyasi problemini hiçbir zaman aşamamıştır.

21 Belazuri, III, 17; Dineveri, 198.

22 Bu noktada "Kim bir imama biat etmeden ölürse cahiliyye ölümü üzere ölmüştür." hadisi gereği bu sahabilerin durumu polemik konusu yapılabilir. Zalim sultanlara itaatı sağlatmak için bu hadisi uyduranlar, Hz. Ali'ye biat etmeyen sahabileri bu hadis kapsamından çıkarabilmek için yine bir rivayet uydurmaktan geri kalmamışlardır. "İhbar-ı nebevi" türü rivayetler kapsamında Hz. Peygamber'in böyle bir durumda "kılıçlarını kırmalarını ve kenara çekilip kimseye karışmamalarını emrettiğini" aktarmışlardır. Ancak bu da durumu kurtarmamaktadır. Hz. Peygamber'in böyle bir emri varsa, buna ilk itaat edenlerin Talha ve Zübeyr olması gerekirdi ki onlar bu rivayeti bilmedikleri gibi (!) tam tersine Cemel Savaşı'nda yoğun bir savaşın içine girmişlerdir. İbn Mace, Fiten, 10.

Hz. Ali'nin daha hilafete başladığı ilk günlerde kendi tavırları yüzünden yediği bu darbe, belki de bundan sonra yiyeceği ve ardı arkası kesilmeyen darbelerin habercisiydi. Medine'deki öncü sahabilerden bir kısmı biat etmeyi reddetti. Hz. Ömer'in şûrasından kalan Sad b. Ebi Vakkas başta olmak üzere Hz. Peygamber'in şairi Hassan b. Sabit, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer, Kur'an'ı cem eden Zeyd b. Sabit ve o günkü toplumda önemli ağırlıkları olan Ka'b b. Malik, Mesleme b. Muhalled, Ebû Sa'id Hudri, Muhammed b. Mesleme, Suheyb b. Sinan, Üsame b. Zeyd, Abdullah b. Selam, Kudame b. Mazûn gibi birçok kişi biat etmemişti.[23]

İbn Sad, yukarıda zikredilenlerden bazılarının isimlerini sayar ve ardından bütün Medinelilerin biat ettiğini zikreder. Bundan maksat sahabe arasında hiçbir ihtilafın olmadığına yönelik vurgu olmalıdır.[24] Hz. Ali, bu biat etmeyenlerin bir kısmını biata zorlamadı, serbest bıraktı. Çünkü bu şahısların halife olmak gibi talepleri yoktu. Eşter'in bu şahısları biat için zorlama teklifini de kabul etmedi.[25]

Sonuçta Hz. Ali, Hz. Osman'ın katli akabinde bu kargaşa ortamında halife olsa da belli bir muhalif sahabe kesimi onun halifeliğini hemen onaylamamıştır. Onlar onun halifeliğine karşı isteksizliklerini belli etseler de açıkça muhalefet etmemişlerdir. Bu işi Hz. Aişe ve Cemel Ashabı yapacaktır. Muaviye ise ilk zamanlarda açık bir muhalefetten çok Hz. Ali'nin tükenişini bekleyecektir.

Hz. Ali'nin en büyük problemi, -Hz. Ömer'in kurmuş olduğu gibi- ona kararlarında destek verecek, meşruiyetini sağlayacak sağlıklı bir şûra heyetini oluşturamamasıydı. Halife seçilince İbn Ömer ona bu uyarıyı yapmış ve ümmetin işlerini şûra heyeti ile karara bağlamasını söylemişti.[26] Ancak Hz. Ali

23 Dineveri, 192; Taberi, IV, 431; Sıffin Savaşı sonrası bu biat etmeyenlerden Sad, İbn Ömer gibi sahabiler Hz. Ali'nin yanına gelip para talebinde bulunduklarında Hz. Ali onları ağır sözlerle yanından kovmuştur, Minkari, *Vakatu Sıffin*, Beyrut 1990, 551.

24 İbn Sad, III, 31.

25 Dineveri, 195.

26 Belazuri, III, 10.

buna kulak asmadı. Çünkü biat etmeyenlerin ve "Hz. Ömer'in şûrası" olarak adlandırılanların dışarıda bırakılacağı bir şûra oluşturamazdı.

Bu noktada onun kendi açısından yapacağı en iyi şey şûra olayını gündem dışı tutmasıdır. Nitekim bu konudaki tavrı ve şûra konusunda ısrar etmemesi dikkat çekicidir. Onun bu konuyu gündemde tutmamasının esas nedeni, bu şûrada yer alıp kendinden daha yaşlı olan Zübeyr'in veya özellikle de Talha'nın Arap örfü gereği halifeliğe tercih edilme ihtimali olmalıdır. Hz. Aişe, bu seçeneği dillendiriyordu. Arap örfü de bunu gerektiriyordu. Nitekim Hz. Osman'ın Hz. Ali'ye karşı seçilebilmesinde bu faktörün etkisini de unutmamak gerekir. Belki de bu sebepten dolayıdır ki halifeliğinden sonra da yönetimi bunlarla paylaşmadı ve bu iki şahsı küstürdü.[27] Sonuçta şûra konusu akim kaldı. Böyle olunca da bundan sonra aldığı bütün kararların sorumlusu olarak kendisi gösterilecektir.

Hz. Ali'nin bu kadar istek ve arzuyla başına geçtiği hilafet kurumu yine de iyi bir siyasetle çok iyi noktalara getirilebilirdi. Ancak bu konuda Hz. Ali'nin çok başarılı olamadığı ve beş yıllık iktidarı sonunda kazandığı iki zaferi de başarıya dönüştüremediğini de zikretmiş olalım.

Hz. Ali'nin Destekçileri

Hz. Ali, Medine kuşatması esnasında önce isyancıların tenkitlerinin halife nezdinde sözcülüğünü yapmış, daha sonra ise bir kenara çekilip adeta halifenin sonunu beklemişti. Onun isyancılara verdiği bu dolaylı destek halife olmasını da sağladı. Doğrusu onu bu makama getiren her grubun kendine göre taleplerinin olması doğaldı. Oysa Hz. Ali, bunların yardımı olmaksızın halife olsaydı muhtemelen olayların seyri bu şekilde devam etmeyecekti.

Hz. Osman'a karşı gelişen ve kendisinin de dolaylı olarak destek olduğu muhalefetin rüzgarıyla üçüncü halifenin öldü-

27 Kenan Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Samsun 2011, 248.

rülmesi üzerine Hz. Ali halife oldu. Anıcak bu onun toplumsal kabulü sağladığı anlamına gelmiyordu. Haşimoğulları ve Ensar dışındakiler kerhen biat etmişti. Ensar ise ilk üç halife döneminde kaybettiği statüyü elde etmeyi düşünüyordu. Hz. Osman taraftarları ve Hz. Ali'ye karşı gelebilecek kişiler, isyancılar tarafından sindirilmişti. Zaten Medine halkının çoğu Hz. Osman ve etrafındakilerden şikayetçi oldukları için yeni halifeye itiraz gelmeyecekti.

İsyancılar dışında Hz. Ali'yi destekleyenler genel olarak kendi kabilesi ile Ensar idi. Haşimoğullarının desteğinin nedenini açıklamaya gerek yoktur. Ensarın verdiği destek ise dikkat çekicidir. Ensar, Hz. Ali gibi ilk günden Sakife'de halifeliği almak istemiş ancak buna muvaffak olamamıştı. Müslümanların en zor dönemlerinde en büyük desteği vererek "Ensar" unvanını alan bu grup bunu kabullenememişti. İlk iki halife döneminde muhtemelen bu sebepten dolayı yönetimde yer alamamışlardı. Hz. Osman'a da en sert muhalefet Ensar'dan geliyordu. Yani Hz. Ali halifeliğin kendinde olması gerektiği konusundaki kanaati ve Ensar'ın ilk üç halife döneminde yönetimden dışlanmaları sebebiyle birlikte hareket etme zorunluluğu doğmuş ve böylece kader birliği etmişlerdi. Bu sebeple Ensar, Hz. Ali'nin gelişi ile birlikte yıllardır kaybettiği makamları ve dışlanmışlığı telafi adına yeni halifeye yoğun destek verdi. Bunun karşılığını da gördü. Mısır ve Basra gibi Müslüman dünyanın en önemli ticaret merkezi olan eyaletlerinin valiliklerini ele geçirmiş oldular.

Sonuçta Hz. Ali, mescidde toplanan kişilerden alelacele bir oldubitti neticesinde biat aldı ve defacto bir durum oluşturdu. Aslında bu, onun açısından çok rantabl bir durum yaratmadı. Çünkü zaten kargaşa ortamında halkın çoğu mescide gelemiyordu. Hz. Ömer'in şûrasından kalan insanlarla bile istişare edilmedi. Halifeliğinden sonra da bu şûra halkasını genişletip daha güzel çalışmasını sağlatmadı. Bu durum onun idaresindeki zaaf noktalarının başında gelecektir. Şûrasız bir yönetim, Hz. Ali için plansız ve organizesiz bir yönetim doğuracaktır.

Hz. Ali, halife seçimi yarışında belki öne geçmiş, başarmıştı ancak toplumsal desteği arkasına alamadığı için sonunda kaybeden olacaktır. Çünkü merkezi güce (Kureyş) destek veren kabileleri dışlayıp çevre kabilelerin (özellikle Yemenli kabileler) desteği ile işini yürütmeye çalışınca adeta onların oyuncağı olacak, bunların ihtilafları arasında boğulacak, onlara teslim olmak zorunda kalacaktır. Nitekim Tahkim olayında bunu net olarak gözlemleyebiliyoruz.

Hz. Ali'nin hilafeti böyle huzursuz bir ortamda başladı. Onun, halifeliği sürecinde yeteneklerini gösterememesinin en büyük sebeplerinin başında toplumsal destek olmaksızın halifeliğe gelmesi gelir. Onun halifeliği döneminde yaptığı önemli icraatlar mevcuttur. Bunların başında Hz. Ömer'in kurduğu ve son yıllarında değiştirmeye çalıştığı, Hz. Osman dönemi kargaşasının baş müsebbiblerinden olan ganimet dağıtım sistemini (divan) değiştirmesi olmuştur.[28] Bu çok önemli bir karardır. Ancak gerekli ve yeterli toplumsal desteği alamadığı için, şimdiye kadar gelirin çoğunu elde eden Kureyş aristokrasisi, bu uygulamayı ellerindeki malın geri alınması olarak görecek ve bu durum malı istediği gibi harcayan Hz. Ali'nin karşısındaki cephenin (Muaviye) Kureyş tarafından tahkim edilmesine sebep olacaktır.

Hz. Ali'nin en büyük sıkıntılarının başında Kufe şehri gelmektedir. O, Müslümanların idare merkezi olan Medine'yi terk ederek, yakın dönemde kurulmuş ve kozmopolit özellikler taşıyan, aynı zamanda kabile çekişmelerinin yoğunluğu sebebiyle kargaşa üssü haline gelen Kufe'yi başkent yapmıştır. Müslüman beldeler içinde bu eyalet kadar farklı etnik unsur ve kabile çeşitliliğine sahip başka bir merkez yoktur. Daha önceki halifeler döneminde de şahit olunduğu gibi, Arap soylarının rekabet alanı olan Kufe, sorunların çözüm yeri olmak bir tarafa, bizzat kendisi problemlere kaynaklık etmiştir.[29]

28 Yakubi, II, 183.
29 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 292.

Halifenin bir diğer büyük sıkıntısı, en çok güvendiği grup olan Irak Yemenilerinin kararsızlıkları ve yönetimi desteklemedeki isteksizlikleridir. Yemenlilerin Hz. Ali'yi destekleme nedeni Kureyş karşıtlığıdır.[30] Prensip olarak Kureyş'in siyasi hakimiyetine karşı tavır gösteren Yemenliler, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki siyasi mücadelede o günkü konjonktür gereği Hz. Ali'yi desteklemekle birlikte, olayları Kureyş'in kendi arasındaki siyasi çekişmenin bir tezahürü kabul ederek, mücadeleye mümkün olduğunca gönülden katılmama temayülü göstermişlerdir.[31]

Talha ve Zübeyr'in Biatı

Hz. Ali'nin halifeliğini ilanıyla beraber muhalefette kalan insanlar genel olarak gruplar halinde getirtilip zorla biatları alınmaya başlandı.[32] Hz. Ömer'in şûrasından kalan adaylardan Sad b. Ebi Vakkas'ın hilafet arzusunda olmayışı ve âmâ oluşu sebebiyle halife adayı olarak üç kişi kalmıştı. Bunlardan Hz. Ali'nin halifeliğini ilan etmesiyle geriye kalan Talha ve Zübeyr'in yeni halifeye biatı önem arz ediyor ve Hz. Ali için potansiyel tehlike teşkil ediyordu. Nihayet bu ikili de getirtilip zorla biatları alındı. Başta Sad olmak üzere İbn Ömer gibi biat etmek istemeyen[33] diğer sahabilerin biatı ise önemsenmedi ve biata zorlanmadı.[34]

Bazı müellifler, Talha ve Zübeyr'in zorla biat etmediklerini savunurlar ki[35] bundan amaçları hem Hz. Ali'nin zorla biat almadığını belirterek onu kollamak hem de Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye karşı olmadıklarını, esasen onların (sahabenin) arasında bir problemin olmadığına da vurgu yapmaktır. Bu

30 Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, Çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 424.
31 Taberi, IV, 483-484.
32 Taberi, IV, 435; İbnü'l-Esir, III, 84.
33 İbnü'l-Esir, III, 82.
34 Belazuri, III, 7-9; Hz. Ali'nin İbn Ömer'i getirttiği vakit biat alamayınca kefil istediği ve sonra kefil almadan serbest bıraktığı zikredilir, İbnü'l-Esir, III, 99; bu tavır Emeviler ve Abbasiler dönemindeki zorla biat alma tavırlarına benzemektedir. Bkz. Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2014, 49 vd.
35 Sallabi, 244.

KONYA
İL HALK KÜTÜPHANESİ
MÜDÜRLÜĞÜ

iddia yapılırken tarihsel bir delil getirilmeksizin sahabe kollama amaçlı olarak bu kanaatlerini net olarak da vermektedirler.[36] Ayrıca Hz. Ali'ye destek olmak için Zübeyr'in Kufe'den, Talha'nın Basra'dan asker tedarik etmek istediklerini aktararak[37] onların esasen Hz. Ali'nin destekçisi noktasında bulunduklarına vurgu yaparlar.[38]

Bu ikilinin Hz. Osman'ın katillerini bulma şartıyla Hz. Ali'ye biat ettikleri tezi ise doğru olamaz. Çünkü onlar Hz. Osman'ın katli meselesinde olayın içindeydiler ve katilleri de zaten biliyorlardı. Eğer böyle bir soruşturma açılsa ilk suçlanacaklar arasında zaten Talha vardı. Hz. Osman'ın evini kuşatıp suyunu kesen Talha idi.[39] Katillerin bilinemediği şeklindeki sav,[40] bu ikilinin gönüllüce(!) yaptıkları biatlerinden ileride dönmelerine kılıf bulmak için uydurulmuş olup, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katillerini bulmadığı için halifeye verdikleri biatten ayrıldıkları şeklinde meşruiyet sağlama amaçlı üretilmiş olmalıdır. Doğrusu bu ikili ne gönüllüce biat etmişler ne de katillerin bulunmasını ön şart koşarak biat etmişlerdir. Bu ikilinin Hz. Ali'ye verdikleri biatlerini bozmaları sebebiyle "dönek" olarak vasıflandırılmamaları için bu tür rivayetler üretilmiştir. Çünkü gönüllüce biat uydurması akabinde biatten dönmeye de bir kılıf bulunması gerekmektedir(!)

Bir diğer görüş ve yorum ise bu ikisinin zaten biat etmedikleri şeklindedir.[41] Bundan amaç, hem bu iki sahabinin biattan vazgeçmesini izah edebilmek hem de onların halifeye karşı isyanlarını meşru göstermek olmalıdır. Ancak bu görüşün elle tutulur bir delili yoktur ve bunun iki halife adayının

36 Mahmut Kelpetin, "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği", *Tarih Dergisi*, Sayı 54 (2011/2), İstanbul 2012, 36.
37 İbn Kesir, VII, 216.
38 Bu düşünceyi desteklemek adına; Talha ve Zübeyr'in zorla biat ettirildiği şeklindeki rivayetlerin "Onlar Hz. Ali'ye karşı Cemel Savaşı'ndaki isyanlarında haklı idiler." tarzındaki bir düşünceyi desteklemek için uydurulduğunu belirten yorumlar afakidir. Çünkü bu üçlü arasındaki hilafet yarışı açıktır ve bu tür uydurma rivayetlerle kapatılamaz, Kelpetin, 282.
39 Belazuri, VI, 211.
40 Mehmet Mahfuz Söylemez, *Güç ve İktidar*, İstanbul 2011, 59.
41 Bkz. Aycan, 98.

hareketlerindeki ilkesizliği meşrulaştırmak amaçlı bir yorumdan öteye gitmediği kanaatindeyiz. Esasen bu ikilinin zorla biat ettirildiklerini kabul etmek sonraki tavırlarını izah etmek için onlar açısından daha tutarlı bir tavırdır.

Doğrusu kendisinden yaşlı bu iki halife adayından önce alelacele biat alan Hz. Ali'nin, bunların biat etmesini istediği ve böylece meseleyi kapatmayı düşündüğü açıktır. Bu sebeple Hz. Ali, bunların isteksiz oldukları halde zorla getirtilip kendisine biat etmelerini sağlamıştır.[42] Dahası isyancı önderlerden ve Hz. Ali'ye ilk biat eden Eşter,[43] Talha'yı kılıç zoru ile biat almaya getirirken Talha'nın, "Bırakın halkın durumunu gözleyeyim sonra karar vereyim." şeklindeki sözlerine itibar etmeyerek, "Ya biat edersin ya da boynunu vururum."[44] deyince ilk biat edenlerden olmuştur.[45] Zübeyr'i ise Hakim b. Cebele zorla getirmiş ve biat ettirmiştir. Bunun üzerine Zübeyr, "Beni Abdulkays kabilesi hırsızlarından biri zorla sürükledi ve kılıç boynumun üstündeyken kerhen biat ettim." demiştir.[46]

Hz. Ali'nin Sakife'de yavaş davrandığı için kaybettiğini düşündüğü hilafeti el çabukluğu ile elde etmesinin, diğer iki halife adayını (Talha, Zübeyr) sıkıntıya soktuğu açıktır. Şûra heyetinden olsalar da doğrusu Hz. Ali kadar karizmatik değillerdi ve kabile destekleri de onun kadar değildi. Talha, Arap örfü gereği bu üç kişiden en yaşlısı olarak halife olabileceğini ummuş olmalıdır. Nitekim Talha, şûranın en yaşlı üyesi olan kendisini halife seçeceğini umarak Hz. Ali'ye "Bu işi şûraya bırak." demiştir.[47] Ancak Hz. Ali, böyle bir riske girmemiştir. Zübeyr ise Talha'nın çolak olmasından[48] ve Hz.

42 İbn Sad, III, 31; Taberi, IV, 430.
43 Taberi, IV, 433.
44 Taberi, IV, 429.
45 Belazuri, III, 7-9; Taberi, IV, 435; bazı kaynaklarda ilk biat eden Talha'nın eli çolak olduğu için Habib b. Züeyb, "Hz. Ali'nin biatı uğursuzlukla başladı." anlamında "Bu iş tamam olmaz" dediği aktarılır, Taberi, IV, 428; İbnü'l-Esir, III, 81.
46 Belazuri, III, 7-9; Taberi, IV, 435.
47 İbn Kuteybe, I, 70.
48 Hilafet için engel bir şart olmasa da tercih sebepleri arasında sayılabilir. Hz. Ömer'in Abdurrahman b. Avf'ın sakat oluşunu hilafet için bir eksiklik

Ali'nin de genç olmasından istifade ile hilafete seçilmeyi düşünmüş olmalıdır.

Bu sonuç adeta Hz. Ali'nin organize ettiği ve başardığı bir ihtilaldi. Hz. Ali'nin biat işini tamamlamasının ardından başarısız olan Talha ve Zübeyr, yeni halifeden Basra ve Kufe'nin valiliğini talep ettiler.[49] Başka çareleri yoktu. Onlar için en mantıklı yol ele geçiremeyecekleri hilafet yerine, hiç değilse kendilerini destekleyen eyaletlere vali olmaktı. Böylece aza kanaat ederek yönetimi paylaşmayı düşündüler[50] ve biat karşılığı Basra ve Kufe valiliklerinin kendilerine tevdi edileceğini beklediler.[51] Ancak bu da gerçekleşmedi.

Hz. Ali, durumunu kesinleştirdikten sonra ikisinin ayrı baş tutacağını düşünmüş olmalı ki bunların beklentilerini boşa çıkararak valilik vermemiştir. Onlar da bunun üzerine verdikleri biatı bozarak muhalif bir harekete katılacaklardır. Oysa bu ikisine merkezden uzak Yemen, Bahreyn gibi yerlerin valiliklerini verseydi bunların tepkisinden emin olduğu gibi Cemel olayının gerçekleşmesini de engellemiş olurdu. Bu da Hz. Ali'nin siyaseten ne kadar zayıf olduğunu gösteren bir durumdur.

Bu tavır Hz. Ali'nin ilk siyasi hatası olarak gösterilebilir. Doğrusu Hz. Ömer'in halife namzeti olarak gördüğü şûra üyesi bu iki kişiye valiliği çok görmesi, kendisi açısından siyasi bir yanlış olmuştur. En azından bunları valilik konusunda yeterli görmüyorsa deneyip yetersiz olduklarını gösterdikten sonra azledebilirdi. Ayrıca bu ikilinin güçlerini dağıtmış ve Hz. Aişe'nin yanında toplanmalarına izin vermemiş olur ve kendisine bağlı bir vali olarak Muaviye'ye karşı güç elde etmiş olurdu.

Nitekim bu ikili, Hz. Ali, Şam üzerine yürüyeceği sırada umre yapmak istediklerini söyleyip halifeden izin alıp yola

gördüğü bilinmektedir. Detay için bkz. Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 31.

49 Taberi, IV, 429; İbn Kesir, VII, 255.

50 İbn Kuteybe, I, 71.

51 İbn Kesir, VII, 216.

çıkmışlardır.[52] Medine'den çıkar çıkmaz da biatlarını bozduklarını ilan edip, "Kılıç zoru ile biat etmiştik" demişlerdir.[53]

Halifenin Katilleri

Hz. Ali'nin başına geçtiği Müslüman toplumda bütünlük kaybolmuştu. Bir kısmı halife olarak ona biat ederken, bir kısmı ise bundan kaçınmıştı. Biat etmeyenlerden bazıları pasif bir muhalefet sergilerken, başka bir grup ise biatlerini önceki halifeyi katledenlerin cezalandırılması şartına bağlamıştı.[54]

Biat meselesinin karışıklığı ortada dururken, Hz. Ali daha karmaşık bir konu ile yüz yüze kalmıştı. Bu da halifeliğe geçer geçmez karşılaştığı ve bir daha da kurtulamadığı Hz. Osman'ın katilleri meselesidir. Rakibi Muaviye bazen Hz. Ali'nin katil olduğu bazen de katilleri koruduğu propagandasını yaparak onu sürekli suçlamış ve kendi davası için bu meseleyi çok iyi kullanmıştır. Hz. Ali'ye karşı beş yıl boyunca bu sözü tekrarlayan Muaviye, halifeliğe geçince Hz. Osman'ın katilleri konusunu gündeminden düşürmüştür. Nitekim Hz. Osman'ın katillerinden bazısının Haccac dönemine kadar yaşadığı ve onun tarafından öldürüldüğü zikredilir.[55]

Bu konuda "Hz. Ali katilleri bilseydi cezalandırırdı." şeklinde Hz. Ali'yi temize çıkarmaya yönelik bir düşünce ile esasen Hz. Ali'nin katilleri bulmak istediğine[56] ancak Medine'deki karışıklıklar sebebiyle bunu yapamadığına veya suçu sabit olan bir katilin olmadığına,[57] bundan dolayı Hz. Ali'nin bu meseledeki içtihadının, konunun ertelenmesi yönünde olduğuna[58] vurgu yapılır. Bu anlayışa göre; isyancıların hakimiyeti altında olan Medine'de Hz. Osman'ın katillerini bulma teklifi yapan Talha ve Zübeyr'e karşı Hz. Ali'nin, "elinde imkanının olmadığı" için bir girişimde bulunamadığını söylediği

52 İbnü'l-Esir, III, 95.
53 Belazuri, III, 22; Taberi, IV, 431.
54 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 294.
55 İbn Kesir, VII, 180.
56 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 151.
57 Şibli, 77.
58 Osman b. Muhammed Hamis, *Fitne'nin Tarihi*, çev. Nuri Görgülü, İstanbul, 2007, 125.

nakledilir. Bunun üzerine Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye Kufe ve Basra'dan ek kuvvet getirme teklifleri olduğu aktarılır.[59]

Sünni algı, bu tezini desteklemek için Hz. Ali'nin minber'den "Ey bedeviler artık Medine'den ayrılın." şeklinde hitabını ön plana alarak Sebeiyye'nin (!) bu çağrıyı kabullenmediğini öne sürer.[60] Yine bu safhada Medine'de Hz. Ali ile Sebeiyye'nin (adeta türkü söyleyen âşıklar gibi) şiirler söyleyerek karşılıklı atıştıkları,[61] Sebeiyye'nin[62] Hz. Ali'yi tehdit ettiği aktarılır.[63] Böylece Hz. Ali'nin elinde katilleri bulacak ve cezalandıracak bir imkanın olmadığına vurgu yapılır.

Doğrusu Medine'deki isyancıların böyle güçlü bir şekilde Medine'ye hakim oldukları tezi doğru değildir. Medine'de esas güç Ensar'a ait idi ve onlar da Hz. Ali'nin yanındaydılar. Üçüncü halife Hz. Osman, her ne kadar isyancılar tarafından öldürülse de esasında toplumsal bir hareket sonucu katledilmiştir.[64] Çünkü Medineliler buna ses çıkarmamışlar hatta bu harekete destek olmuşlardır.

Hz. Ali'nin o dönemde Medine'deki konumu ise sağlamdır. Sadece muhalefetin ve etkisi olmayıp sessiz kalan bazı sahabenin dışında herkesin biatını almıştır. Seyf'in rivayetlerinde ifade edildiği üzere sanki Medine'nin işgalciler tarafından rehin alınmış bir şehir görüntüsünde olduğu tasvirleri doğru değildir.[65]

Bu noktada meselenin esasına bakacak olursak; Hz. Ali'nin katilleri bulamadığı veya karışıklık sebebiyle imkanı olmadığı şeklindeki tezler[66] gerçeği yansıtmamaktadır. Doğrusu Hz. Ali'nin halifenin katillerini bulmak ve cezalandırmak

59 Taberi, IV, 437.
60 Taberi, IV, 438.
61 Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi, -İbn Sebe Meselesi-*, Ankara 2005, 52.
62 Kelpetin, 282; Sebeiyye sözü, o dönemde kullanılan bir tabir değildir. Muhayyel İbn Sebe'ye ait bir grup varmış gibi sonradan uydurulan ve sahabilerin o ortamda yapacakları bir şey olmadığına vurgu yapmak adına üretilen bir tabirdir. Sebeiyye tabiri sadece Seyf rivayetleriyle uydurulmuş bir gruptur ve aslı esası yoktur.
63 Taberi, IV, 436-437.
64 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 281.
65 Korkmaz, 53.
66 Hamis, 122.

konusundaki isteksizliği ve bir işlem yapmaması dikkat çekicidir. Hz. Osman'ın katillerinin isimleri kaynaklarda detaylıca belirtilmektedir.[67] Bunların sahabi Amr b. Humk,[68] Kinane b. Bişr, Sevdan b. Humran, Cebele b. Eyhem, Muğire b. Ahnes gibi kişiler olduğu aktarılmaktadır.[69] Bunlardan Cebele b. Eyhem, Medine'de üç gün "Ben Osman'ın katiliyim." diye söylenerek dolaşmıştır. Ancak Hz. Ali, halife olduktan sonra bunların hiç birine dokunmamıştır.[70] Katiller belli ve ortada bu şekilde aleni dolaşırken kimi akademik eserlerdeki yorumlarda "Suçu üstlenen yoktu, katiller belli değildi." gibi savunmacı yaklaşımları görmek hayret vericidir.[71]

En azından Hz. Ali'nin üvey oğlu Muhammed b. Ebi Bekir ile beraber halifeyi öldürmek üzere eve giren ve sayıları 5-10 kişi olan bu şahısları tespit etmesi çok kolaydı. Bunları Muhammed'ten öğrenebilirdi. Ama yapmadı, uğraşmadı.[72] Muhammed, Hz. Osman'ı öldürdüklerini itiraf eden biriydi.[73] Hz. Ali'nin katilleri organize eden, isyancılarla Hz. Ali'nin arasında irtibatı sağlayan ve Hz. Osman'ın öldürülmesine katıldığını hiç bir zaman reddetmeyen Hz. Osman'dan zulmettiği için intikam aldıklarını açıkça belirten[74] Muhammed b. Ebi Bekir için hiçbir şey dememesi ilginçtir. Dahası Hz. Ali'nin, halifeyi katlettiklerini itiraf edenlerin başındaki üvey oğlu Muhammed b. Ebi Bekir'i ödüllendirir gibi Mısır valiliğine göndermesi dikkat çekicidir.[75] Bunu da siyaset gereği yaptığını anlıyoruz. Yine Hz. Osman'a karşı Kufe grubunun liderliğini üstlenmiş olan ve Hz. Osman'ı öldürdüklerini her türlü

67 İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, byy. Trs., 1292, 1299.
68 Hz. Osman'a saldıran dört kişiden biriydi, İbn Kesir, XI, 219.
69 Taberi, IV, 393.
70 Belazuri, VI, 200.
71 Kelpetin, "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği", 22.
72 Belazuri, III, 187.
73 Muhammed'in öldürülmesine ise Hz. Ali'nin çok üzüldüğünü biliyoruz, Belazuri, III, 172.
74 Belazuri, III, 171-172.
75 Muhammed'in oğlu tabiin alimlerinden Kasım, babasının Osman konusundaki günahlarından dolayı ona affı için dua ederdi, Belazuri, VI, 214.

ortamda itiraf eden[76] Eşter, Hz. Ali'nin en önemli elemanı ve komutanı olarak sürekli yanında kalmıştır.

Hz. Ali'nin Hürmüzan'ın katili Ubeydullah b. Ömer konusunda gösterdiği hassasiyeti[77], Hz. Osman'ın katilleri konusunda göstermemesi de onun bu konudaki gerçek düşüncesini yansıtması açısından dikkatle düşünülmelidir. Çünkü O, Ubeydullah'ın intikam hırsıyla hareket ettiğini, Hz. Osman'ı katledenlerin ise hak arama çabası içinde bu işi yaptıklarını düşünmüş olmalıdır.

Doğrusunu söylemek gerekirse; Hz. Ali, Hz. Osman'ı indirenlerin haklı olduğunu düşünüyordu. O, kargaşa sırasında kenara çekilmiş ve adeta halifenin indirilmesini beklemişti. İsyancıları tepelemek üzere bir eylemin içinde olmadığı gibi, onların sözcülüğünü yapmış, sonra da onlarla halifeyi baş başa bırakmıştı. Hz. Ali halife olduktan sonra Hz. Osman'ın katillerini bulma yönündeki teklifleri değişik bahanelerle sürekli geçiştirdi.

Hz. Ali, sonuçta şöyle veya böyle halifenin indirilmesini istedi. Bu isteğinde de haklıydı. Çünkü köşe başlarını tutmuş ve ümmeti sömüren bir grubun (Emeviler) elinde oyuncak olmuş bir halife artık iktidarda kalmamalıydı. Böylece isyancılara fiilen olmasa da dolaylı olarak destek verdi. Bu sebeple halife Hz. Osman tarafından da "Ey Ali! seni itham ediyorum, çünkü bu isyancılar sana tabi oluyor ve sen onları buradan göndermiyorsun!"[78] şeklindeki kanaat net bir şekilde ortaya konmuştur.

Hz. Ali, Hz. Osman'ın katli meselesinde başından itibaren hep aynı tavrı sürdürdü ve sürekli olarak Hz. Osman'ın bunu hak ettiğini söyledi, ona karşı bir haksızlık yapıldığını dillendirmedi.[79] Hz. Osman'ı yaptığı yanlışlar sebebiyle, Müslümanlar tarafından hilafetten uzaklaştırıldığını düşünüyordu.[80]

76 Taberi, IV, 492.
77 Belazuri, III, 79.
78 Belazuri, VI, 217.
79 Ayar, 303.
80 Belazuri, III, 161.

Yani onun başına gelenleri reddetmiyor[81] ve mazlum olarak öldürülmediğini de söylüyordu.[82] Dahası katil olarak bilinen kişileri de etrafında barındırmaya devam etti. Ancak Muaviye tarafından sürekli olarak kendisine yapılan Hz. Osman'ı öldürttüğü suçlamasını reddetti. Doğrusu direkt eylemin içinde olmadığı ve emir vermediği için de Muaviye'nin bu suçlaması ile doğrudan muhatap olmadığı hissini vermeye çalışıyordu. Ancak sonraki yıllarda Hz. Osman'ın oğlu Eban, Hz. Ali'yi "babasının katili" olarak nitelemiştir.[83]

Hz. Ali'nin baştan beri sürdürdüğü bu tavrına karşılık Hz. Osman'ın katledilmesi meselesinde rakipleri Talha ve Zübeyr, ikilemli bir tavır ortaya koydular. Talha ve Zübeyr, halifenin öldürülmesi aşamasında gerek sessiz kalarak gerekse de isyancıları destekleyerek bu işin içinde yer alırken, siyasi konjonktür değişince Hz. Ali'nin karşına geçip onu suçlamaya cenazesine bile katılmadıkları Hz. Osman'ı savunmaya başladılar.[84]

Hz. Aişe de önce "Öldürün şu bunağı!" derken[85] sonra onun kanı adına savaşa girdi. Nitekim Sad b. Ebi Vakkas bu durumu şöyle açıklar: "Osman, Aişe'nin kınından sıyırdığı, Talha'nın biledi̇ği, Zübeyr'in işaret ettiği, Ali'nin zehirlediği kılıçla öldürüldü."[86] Talha'nın oğlu da sonraki yıllarda Hz. Osman'ın katlinden "Aişe, Ali ve babasının" sorumlu olduğunu söylemiştir.[87] Ancak maalesef diğer unsurlar kenara çekilince suç (!) sadece Hz. Ali'nin üzerinde kalmış oldu.

Muaviye ise halifeye yardım etmeyerek onun öldürülmesini sağlarken, sonra onun kanı davasını ortaya atmak suretiyle konuyu fırsata dönüştürmüştür. Çünkü o bu işten bütün Medineliler sorumlu olacağından dolayı katilin bulunamaya-

81 İbn Esir, III, 173.
82 Minkari, 202.
83 İbn Sad, VI, 397.
84 O dönemde insanların cenaze namazına katılmamaları bir nevi protesto olarak görülüyordu, nitekim bu kadar sahabe cenazeye sahip çıkmamıştı, Belazuri, VI, 148.
85 İbn Asem, *el-Futuh*, Beyrut, trz, II, 420.
86 İbn Şebbe, 1174.
87 Taberi, IV, 365; İbn Şebbe, 1174.

cağını gayet iyi biliyordu. Bu sebeple sürekli Hz. Ali'yi "Katilleri koruyor!" diye suçluyordu. Esasen Muaviye'nin Aişe, Talha ve Zübeyr'e göre Hz. Osman'ın kanını isteme konusunda daha hak bir kimse olduğu aşikardır.

Aslında eğer suçlu aranacaksa ve dışarıdan gelenlere destek vermek suç ise, bu suçu bütün Medineliler işledi.[88] Nitekim Medine'de Hz. Ali'ye biat etmeyen Sad b. Ebi Vakkas ve İbn Ömer gibi sahabiler bile Hz. Osman'ın haklı olarak mı yoksa haksız olarak mı katledildiğini bilmediklerini söylemişlerdir.[89] Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki; Hz. Ali ve çevresinde ona biat edenler Hz. Osman'ın öldürülmesini normal karşılamaktadırlar.[90]

Bu sebepten dolayı Hz. Ali'nin katilleri cezalandırmak gibi bir niyeti olsa bile, bu kendisi için intihar olurdu. Eğer ortalıkta dolaşan ve yakinen bildiği katilleri cezalandırmayı denese kendisine biat edenlerin bir kısmı ayrılacaktı. Çünkü çevresindekiler Hz. Osman'ın bu sonucu hak ettiğini düşünüyorlardı. İkinci bir yol olarak katilleri cezalandırmadığı zaman ise Ümeyyeoğulları başta olmak üzere diğer bazı grupları karşısında bulacaktı ve sürekli suçlanacaktı.

Hz. Ali, ikinci şıkkı tercih etti ve sonuçta beş yıllık halifeliği müddetince rakipleri sürekli onun Osman'ın katili olduğunu dile getirdiler. Nitekim Muaviye, derhal Hz. Ali'nin katil olduğunu hissettiren iddialara girişti. Karşı çıkanlara ise Hz. Ali'nin katilleri niye koruduğunu soruyordu ve böylece kendini haklı konuma getiriyordu. Onun bu iddialarına Hz. Osman'ın eşi Naile'nin mektubu destek olmuştu. Naile mektubunda Osman'ı Ali, Ammar ve İbn Ebi Bekir'in öldürdüğünü söylüyordu.[91] Hz. Aişe de Hz. Ali'nin halifeyi öldürdüğünü söyleyerek Muaviye'nin iddiasını güçlendiriyordu.[92] Muaviye bu iddia üzerinden beş yıl sonra zafer kazanarak saltanatını ilan etti.

88 Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*, İstanbul 1992, 200.
89 Minkari, 551.
90 Ayar, 256.
91 Belazuri, III, 222.
92 Belazuri, III, 213.

Sonuç olarak Hz. Ali, halifeliğe seçildikten sonra Hz. Osman'ın katilleri konusunda aktif bir girişimde bulunmadı. Bu sebeple de Muaviye tarafından sürekli katilleri kolladığı şeklinde bir suçlama ile karşı karşıya kaldı. Esasen Muaviye'nin görüşünü haklı çıkarırcasına davranmasının sebebi, Hz. Osman'ı öldürenlerin haklı olduğunu düşünmesi olmalıdır. Hz. Ali, bu görüşünü verdiği bazı hutbelerinde de dile getirmiştir.[93] Onun halifeyi öldürenleri ortadan kaldırma gibi bir düşüncesi hiç olmadı ve böyle bir çaba içine de girmedi.

Aslında Hz. Ali'nin bir diğer çıkmazı isyancılarla girdiği ilişki idi. Hz. Osman'ın katledilmesi sürecinde onlarla sürekli görüşmüş ve adeta onların bu işi bitirmelerine razı olmuştu. Şimdi onlar sayesinde halife olmuştu. Kendini onlara borçlu hissediyordu. Örneğin halifenin katledilme sürecinde yer alan Eşter'i yanından uzaklaştıramazdı. Eşter onun sağ koluydu.

Muaviye ise bu meseleyi çok iyi kullandı. Hatta mesele siyasi ve hukuki iken dini hale getirildi ve kıyamete kadar sürecek tartışmalar ortaya çıktı.[94] Muaviye gönderdiği elçi ile Hz. Ali'yi tehdit etmiş ve Hz. Osman'ın katillerini teslim alabilmek için 4 bin kişinin ağlar bir şekilde beklediğini söylemiştir.[95]

Valiler Kararnamesi

Hz. Ali, Medine'deki duruma hakim olduktan ve Hz. Osman'ın evindeki muhtemelen isyancılara karşı hazırlanmış olan silahlara ve Ümeyyeoğullarının gasbettiği bazı mallara el koyduktan sonra[96] çözmek zorunda kaldığı diğer problem, vilayetlerdeki Emevi kadrolarının tasfiyesiydi. Hz. Ali, önceki dönemin bürokratlarını görevden aldığı zaman eyaletlerdeki problemlerin de ortadan kalkacağını düşünüyordu. Ancak bu kararı bir istişare ile değil, kendi ve etrafındaki isyancıların yönlendirmesi ile verdi. Biraz da devr-i sabık yaratmak amaçlı

93 Şerif Razi, *Nehcu'l-Belağa*, haz. Adnan Demircan, İstanbul 2007, 63.
94 Akbulut, 196.
95 Belazuri, III, 14; bazı kaynaklardaki 50 bin kişi şeklindeki rakamlar abartı olmalıdır, Dineveri, 194.
96 İbn Asem, II, 248; Mesudi, II, 362.

ve intikam kaynaklı bir kararla eyaletlerin valilerini derhal azlederek yerlerine yenilerini tayin etmek istiyordu.[97]

O, bu işe hilafete henüz geçmeden karar vermiş, kafasına koymuştu. Hz. Osman, henüz hayatta iken Hz. Ali şöyle diyordu: "Eğer hilafet elime geçerse Emevi valilerini kasabın pislikleri temizlemek için işkembeyi silkelediği gibi silkeleyeceğim."[98] Sonuçta Hz. Ali'nin bürokrat değişimi politikası, büyük ölçüde önceki atamalara tepki ve geçmişteki mahrumiyetleri telafi etme izlenimi vermekteydi.[99]

Hz. Ali valiler kararnamesini[100] hazırlarken dayandığı güç odakları daha çok Haşimiler ve yıllardır iktidardan dışlanan Ensar olmuştur. Bunların ortak özelliği ise, daha önceki halifeler döneminde iktidar mevkilerinden uzak tutulmuş, yani muhalefette kalmış olmalarıdır.[101] Nitekim halifenin bu tarihten sonraki vali listelerine baktığımızda görmekteyiz ki, Haşimoğulları kontenjanından farklı zamanlarda Abdullah b. Abbas'ı Basra, Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen, Kusem b. Abbas'ı Mekke ve Taif, Temmam b. Abbas'ı da Medine'ye vali olarak tayin etmiş, üç yaşından beri kendi terbiyesinde büyüyen üvey oğlu Muhammed b. Ebi Bekir'i ise Mısır idaresine getirmiştir.[102] Ayrıca, Sehl b. Huneyf'i Şam, onun kardeşi Osman b. Huneyf'i Basra, Ebu Mesud ile Karaza b. Kab'ı Kufe, Ebû Eyyub Ensari'yi Medine, Kays b. Sa'd b. Ubade'yi Mısır'a[103] vali tayin ederek yönetimin Ensar ayağını oluşturmuştur.[104] Sonuçta valiler yola çıkmış, Şam hariç diğerleri göreve başlamıştır.[105]

97 Taberi, IV, 442.
98 İbn Sad, V, 32.
99 Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 65.
100 Kılıç Ünal, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, 209.
101 Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 65.
102 Taberi, IV, 455.
103 İbnü'l-Esir, III, 177.
104 Valiler listesi için bkz. Kılıç, 209.
105 Örneğin Hemedan Cerir b. Abdullah ve Azerbeycan Eşas b. Kays biat ettiler. Sind bölgesine giden Haris b. Murre orada bir günde 1000 esir alınca bölge halkı tarafından tuzağa düşürülmüş ve öldürülmüştür, Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, 293, 630.

Kararnamenin bu şekilde çıkması, aslında Müslümanlığın bütün toplum kesimlerini kuşatıcı ilkelerinin en azından yönetim bazında bu dönemde de geçerli olmayacağının ilk ve önemli işareti olacaktır. Nitekim Hz. Osman'a karşı isyanının en önemli figüranlarından ve Hz. Ali'nin en önemli yardımcılarından Eşter bu atamalara karşı, "Biz Osman'ı ne diye öldürdük ki? Yemen Ubeydullah'a verilmiş, Hicaz Kusem'in olmuş, Basra Abdullah'ın idaresine verilmiş, Kufe ise Ali'nin emrinde." demekten kendini alamamıştır.[106]

Bu itiraz aslında Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin dönemleri arasında zihniyet olarak pek fark olmadığının açık göstergesidir. Hz. Ali döneminde yönetim açısından Emevilerin yerine Haşimilerin geçtiğini ve güç elde edebilmek için Ensar'dan faydalanıldığını görüyoruz. Esasen Muaviye dönemi bile güç dağılımı açısından bu kadar homojenlik göstermemektedir.

Hz. Ali'nin valiler kararnamesini hazırlaması, birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. O dönemdeki bazı şahıslar bu kararnameye tenkitlerde bulunmuşlardır.[107] Bunlardan biri Muğire b. Şube'dir. Hz. Ali'den vali değiştirmekte acele etmemesini, Kufe ve Basra için Talha ve Zübeyr'i düşünürse onların desteğini alacağını,[108] özellikle de Muaviye'yi değiştirme konusunda acele etmemesini istedi. Ancak halife bunu kabul etmeyerek kendine büyük bir düşman üretmiş oldu.[109] Kufe ve Basra'yı Talha ve Zübeyr'e vermeme sebebini bu iki şehrin garnizon şehirler olarak insan ve mal kaynağına sahip olmasını göstermiş[110] ve bu şehirleri eline geçiren bu ikilinin isyan edebileceği endişesine girmiştir. Ancak bu haklı gerekçesine rağmen, bu ikiliyi Muğire b. Şube'nin teklif ettiği gibi Yemen ve Bahreyn gibi yerlere tayin edip hem etkilerini azaltır hem de kendine düşman haline getirmeyebilirdi.[111] Onun bu tavrı, siyaseten zayıflığına bağlanabilir.

106 Taberi, IV, 492.
107 Taberi, IV, 441.
108 Belazuri, III, 10.
109 Mesudi, II, 382.
110 İbn Kuteybe, I, 71.
111 Yakubi, II, 77.

Aslında Muğire'nin teklifi gayet mantıklı idi. Öncelikle isyancıların geldiği kentler olan Kufe, Basra ve özellikle de Mısır valisi değiştirilseydi tedricen diğerlerine sıra gelirdi. Şam'da zaten istikrar vardı. Ancak Hz. Ali, başarılı başarısız bütün valileri değiştirmek istedi. Bu yanlış siyaseti de ona pahalıya mal oldu. İsyancılar zaten Kufe valisini değiştirmişlerdi. Asıl problem Mısır valisindeydi. O önce değiştirilmişti. Diğerleri ise zamanı geldikçe teker teker halledilebilirdi. Ama halife bunu öngöremedi. Böylece bu önemli kentlerde bölünmüş halklarla yeni valiler kaynaşamadı ve sorun aşılamadı. Hz. Osman'ı destekleyenlerle karşı olanların mücadelesi giderek sertleşti.

Hz. Ali'nin bir devr-i sabık yaratıp her görevliyi görevden alması yanında Medine'de yaşayan öncü sahabilerle istişare etmemesi problem oluşturdu. Halife, bunlardan ziyade kendisine iktidar yolunu açan Eşter ile beraber oluyordu. Sad, İbn Ömer ve Ensardan bazı sahabiler geri planda kalmış, istişarelerine başvurulmamıştı.

Bu noktada İbn Abbas'ın valiler kararnamesi konusunda Hz. Ali'ye nasihatlarda bulunduğu aktarılır.[112] Buna göre İbn Abbas akıllı, makul çözümler üreten ve eğer dinlenilirse başarının geleceği bir profil içinde aktarılırken, Hz. Ali ise akledemeyen, ileriyi düşünmeyen, yönetimden anlamayan bir karakterde vasfedilir. Örneğin İbn Abbas Hz. Ali'nin kendisini Şam'a göndermesine karşı çıktığı zikredilir.[113] Benzer bir anlatım Tahkim olayında da ortaya çıkacaktır. Ancak bu aktarımların Abbasi dönemi, Abbasi-Ehl-i Beyt mücadelesi çerçevesinde oluşturulduğu izlenimi uyandırmaktadır. Abbasilerin sonraki yıllarda devamlı şekilde Alioğullarına söyledikleri "Siz ezildiniz biz ise sizi kolladık." tarzındaki söylemleri çerçevesinde, "Abbasoğullarının iş bilen insanlar, Alioğullarının ise işbilmez, siyasetten anlamaz, sloganik konuşan, yani yönetimi beceremeyen insanlar" olarak aktarılıp dolayısıyla yönetim hakkının Abbasiler için daha uygun olduğu izlenimi vermek

112 İbnü'l-Esir, III, 87.
113 Belazuri, III, 10.

olduğu ihtimalini de akla getirmektedir.[114] Bu anlayış tarihin geriye yönelik oluşturulmasının tipik bir örneğidir.

Ordu ve Merkez Oluşumu

Hz. Ali'nin ordusunda istihdam ettiği şahısların çoğunluğu Kureyş dışındaki Araplardan oluşmaktadır. Hz. Ali böyle yapmakla o günkü toplumda ağırlığı olan Kureyş'e karşı bir tavır almaktadır.[115] Ordusunu bina ettiği yapı, Haşimiler-Ensar-Kufe Yemenilerinden oluşuyor denilebilir.[116] Bu üçlü grubun önemli bir kısmını Hz. Osman'ın muhaliflerinin oluşturması dikkat çekicidir. Bunlardan Eşter, Kufe'deki isyan hareketinin lideridir. Muhammed b. Ebu Bekir, Mısırlı isyancıların organizatörüdür. Ensar, Hz. Osman'ın kuşatılmasına destek vermiştir, Haşimoğulları ise zaten Ümeyyeoğullarının muhalifidir. Yemenilerde ise sürekli yönetimde bulunan Adnanilere karşı oluşmuş bir Kahtani tepkisi vardı ve konjonktür Hz. Ali'nin yanını gösterdiği için şimdilik onu destekliyorlardı.

Muaviye ise konjonktüre bağlı olarak ordusunu Kureyş merkezli oluşturmuştur. Sıffin'de ordu komutanları Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah Adiyoğullarından, Abdullah b. Amr Sehmoğullarından, Abdurrahman b. Halid Mahzumoğullarından, Habib ile Dahhak ise Haris b. Fihroğullarındandır. Burada zikri geçen şahıslara, savaşı Muaviye ile birlikte idare eden onun siyaset ortağı Sehmli Amr b. As'ı da dahil etmek gerekir. Sonuçta bu savaş adeta Kureyş ile Kureyş hakimiyetine karşı gelenler arasındaki siyasi rekabet şeklinde değerlendirme noktasına sürüklenmiştir.[117] Bu şartlarda politik tercihlerini o

114 Abbasilerin bu tür düşüncelerine bir örnek olması için Ebu Cafer Mansur'un Alioğullarından isyan eden Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye'ye hitaben, gönderdiği mektuptaki şu ifadeler önemlidir: "Emeviler sizi her yerde ezdiler, öldürdüler, esir ettiler. Bundan dolayı biz ayaklandık. Sizin için uğraştık. Onlara sert davrandık. Ebu Talib ailesini doyurduk (Dedesi Abbas'ı kastediyor). Yine hacılara su içirme işini Allah bize tevdi etti." (Abbas'ta bulunan hacılara su içirme görevi olan sikaye görevini kastediyor) dedi. Taberi, IV, 432; geniş bilgi için bkz. Azimli, *Hz. Ali Neslinin İsyanları*, 48 vd.

115 Nitekim savaş esnasında Kureyş ileri gelenlerinden sadece beş kişi Irak tarafında yer alırken, Muaviye ise Kureyş'in 13 koluna mensup şahısları ordusu içinde görevlendirmiştir. Bkz. Adem Apak, *Asabiyet*, İstanbul, 2004, 161.

116 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 288.

117 Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 124-125.

dönemde siyasi etkinliği devam eden Kureyş'ten yana kullanan tarafın, rakibine karşı avantaj sağlayacağı da aşikardır.[118] Bunlara bir de şimdiye kadar ganimetin büyük bölümünü elde eden Kureyş'e karşı eşitlik prensibini uygulamaya kalkan Hz. Ali'nin tavrı da eklenince bu işten hoşlanmayan[119] Kureyşlilerin ağırlığı Muaviye yanında toplanacaktır.[120] Buna Hz. Ali'den mal istediği halde alamayan abisi Akil b. Ebi Talib de dahildir.[121]

Hz. Ali'nin en çok güvendiği grup olan Irak Yemenilerinin kararsızlıkları ve yönetimini desteklemedeki isteksizlikleri onun için büyük sorun teşkil edecektir. Çünkü onlarda bulunan Kureyş karşıtlığı duygusu her olayda kendini ortaya koyacaktır. Onlar siyasi mücadelede menfaatleri gereği Hz. Ali'yi desteklemekle birlikte, olayları Kureyş'in kendi arasındaki siyasi çekişmenin bir tezahürü kabul ederek, mücadeleye mümkün olduğunca gönülden katılmama temayülü göstermişlerdir.[122]

Hz. Ali, hilafeti üstlendiği dönemde insanlar ve sosyal şartlar değişmiş, toplumu yönetmenin ve harekete geçirmenin enstrümanları farklılaşmıştır. Hz. Ali, zamanının değil, kendisinden önceki dönemin kurallarına uygun siyaset anlayışını takip etmeye çalışmış, tabii olarak bundan beklediği neticeyi de elde edememiştir.[123]

Hz. Ali'nin merkez olarak Kufe'yi seçmesi kendisi açısından büyük sorun teşkil etmiştir. Mal ve insan yoğunluğu sebebiyle böyle bir tercihte bulunsa da sonuçta kabile çekişmelerinin yoğunluğu sebebiyle kargaşa üssü haline gelen Kufe onun için dezavantaja dönüşecektir. Çünkü Müslüman beldeler içinde bu eyalet kadar farklı etnik unsur ve kabile çeşitliliğine sahip bir merkez yoktur.[124]

118 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 290.
119 Seyyid Cafer Şehidi, *Bir İslam Tarihi Tahlili*, çev. Hasan Elmas, Ankara 1992, 268.
120 Şerif Razi, 134.
121 İbn Kuteybe, I, 102.
122 Taberi, IV, 483-484.
123 Bkz. Adem Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", *Hayatı-Kişiliği-Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa, 2004, 29-51.
124 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 291.

II. BÖLÜM
CEMEL SAVAŞI

Hz. Ali vali tayinlerini gerçekleştirdikten sonra kendisine karşı isyan bayrağını açanları itaat altına almaya karar verdi. Bu gruplardan ilki Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in önderliğindeki Cemel ashabı, diğeri ise Şam valisi Muaviye'nin liderliğinde hareket eden Şamlılardı. Bunlara daha sonra Hariciler de katıldı.

Hz. Ali'nin mücadele ettiği bu üç grubun haksızlığını ispat için Hz. Peygamber'in dilinden rivayetler uydurulmuştur. Bununla Hz. Ali'nin haklılığı ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu rivayetlerin en meşhuru şudur: "Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi göstererek "Bu, benden sonra üç grupla savaşacaktır. Bunlar Nakısın-bozguncu, hain; (Aişe), Marikin-sapkın; (Hariciler), Kasıtın-zorba; (Muaviye)."[1] Böylece ilerde yaşanacak siyasi olaylar Delail-i Nübüvvet gereği Hz. Peygamber tarafından bildirilmiş ve böyle bir durumda kimin yanında savaşılması gerektiği de belirtilmiştir (!)[2]

Hz. Ali kendisine itaat etmeyen tek vali olan Muaviye'ye karşı ordu hazırlığı yaparken, Mekke'den Hz. Aişe'nin başkanlığında Talha ve Zübeyr'in de dahil olduğu bir grubun isyan ettiği haberi geldi.[3] Böylece Hz. Ali'nin Muaviye dışında hilafetini kabullenmeyen ikinci bir düşman grubu daha olmuştu. Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye karşı eskiden kalma (ifk) karşıtlığı, diğer ikisinin ise valilik beklentilerinin karşılanmaması onları bu noktaya getirmişti. Hz. Aişe'nin grubu üç kategoriden oluşuyordu:

1 Yakubi, II, 94; Belazuri, II, 374; İbn Asem, III, 125; bu rivayetlerin Sünni tarafgirliği ile meşhur bazı kaynaklarda da yer alması onlar açısından tam bir ikilem olmalıdır, İbn Kesir, VII, 290; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, "Ali" mad.

2 Ali Şeriati bu uydurma rivayeti hararetle kullanır. Bkz. Ali Şeriati, *Ali*, çev. Alptekin Dursunoğlu, Ankara, 2012, 270.

3 İbnü'l-Esir, III, 99.

1. Hz. Aişe

Hz. Aişe, Hz. Osman'a muhalif bir görünüm sergiliyor, halifenin öldürülmesi için teşviklerde bulunarak,[4] "Nasel'i (bunağı) öldürün. Allah onu yok etsin." diyordu.[5] O sırada bulunduğu Mekke'ye ilk gelen haber, Hz. Osman'ın isyancı Mısırlıları öldürdüğü şeklindeydi. Bu haber üzerine Hz. Aişe, "Osman hakkı isteyen ve batıldan nehyeden bir kavmi mi (Mısırlılar) öldürdü?" şeklinde tepki gösterdi.[6] Ancak daha sonra haber düzeltilip Hz. Osman'ın öldürüldüğünü duyunca bunun normal bir sonuç olduğunu ifade ederek[7] sevinmiş ve hamd etmişti.[8]

Bu arada Medine'den gelen haberler çelişkili idi. Önce Talha'ya biat edildiği haberi Mekke'ye ulaştı. Bunun üzerine Hz. Aişe sevinerek (kendi kabilesi olan Teymoğullarından olan) Talha'nın bu işe layık olduğunu belirtti.[9] Ancak daha sonra Hz. Ali'nin halifeliğe geçtiği haberi ulaşınca, "Osman'ı Ali öldürdü. Vallahi Osman döneminin bir gecesi, Ali'nin bütün döneminden hayırlıdır."[10] O adama (Ali) biat edileceğine gök yerin üstüne çökseydi daha iyi olurdu.[11] Biz Osman'ı ayıplamıştık, ancak o tevbe etti, Rabbine istiğfarda bulundu ve Müslümanlar da onu kabullendiler. Halk onu ucuz bir elbise gibi terk etti, koyun gibi boğazladı.[12] Osman mazlum olarak öldürülmüştür. Onun kanı için mücadele edeceğim." dedi. Bunun üzerine yanındakiler onu fırsatçılıkla suçlayarak, "sen daha önce, "Öldürün şu bunağı!" diyordun." dediler. "Size vurulan kırbaca da, Osman'a vurulan kılıca da kızarım.[13] Son sözüm ilk sözümden hayırlıdır." demek zorunda kalmıştı.[14]

4 İbn Asem, II, 430.
5 İbn Asem, II, 420.
6 Taberi, IV, 449.
7 Taberi, IV, 448.
8 İbn Asem, II, 431.
9 Belazuri, III, 18.
10 Belazuri, VI, 213.
11 İbnü'l-Esir, III, 100.
12 İbn Hayyat, 131; Belazuri, VI, 226.
13 İbn Hayyat, 219.
14 Taberi, IV, 459.

Hz. Aişe'nin bu süreçte kardeşi Muhammed b. Ebi Bekir'in halife olmasını ümit ettiği aktarılır.[15] Ancak Muhammed, üvey babası Hz. Ali'yi destekleyince Hz. Aişe'nin bu sefer Talha'yı hilafet için düşündüğünü anlıyoruz. Bu sebeple Hz. Osman'ın ölüm haberini duyduğunda, "Sanki insanları Talha'ya biat ederken görüyorum." dediği rivayet edilir.[16] Hem Talha, hem de Zübeyr Hz. Aişe'nin eniştesidir. Talha, Hz. Aişe'nin kız kardeşi Ümmü Gülsüm ile[17] Zübeyr ise Hz. Aişe'nin diğer kız kardeşi Esma ile evlenmiştir. Cemel ashabının oluşumunda başrol oynayanlardan Abdullah b. Zübeyr ise Esma'nın oğlu idi.[18]

Hz. Aişe'nin Hz. Ali'den hazzetmediği açıktır.[19] Bunu Hz. Peygamber döneminde Hz. Ali'nin ifk olayındaki umursamaz tavrı ve Hz. Peygamber'e Hz. Aişe'yi boşaması teklifinden dolayı yaptığı tahmin edilmektedir.[20] Bir beşer olarak tercihini Hz. Ali'den yana koymaması da gayet doğaldır.[21] Ancak bütün icraatını bu hadise üzerine bina ettiğini söylememiz zordur.[22]

Sonuçta Hz. Aişe, Muaviye'nin de Hz. Ali'ye biat etmediğini öğrenince harekete geçti ve Hz. Osman'ın kanını dava konusu

15 Detay için bkz. Celal Fidan, *Hz. Osman'ın Öldürülme Olayında Sahabenin Tavrı*, Cumhuriyet Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Sivas 2000, 160.

16 Makdisi, *Kitabü'l-Bed*, Paris 1899, V, 209.

17 İbn Sad, III, 214.

18 İbn Sad, III, 100.

19 Buna bir örnek verelim; Buhari Hz. Aişe'den nakleder: "Peygamberin hastalığı ağırlaşıp ızdırabı şiddetlendiği zaman (Meymûne'nin odasında idi), benim odamda bakılıp tedavi edilmek hususunda kadınlarından izin istedi. Kadınlar da O'na izin verdiler. Akabinde Peygamber iki kişinin arasında ayakları yerde çizgi çizerek (Meymûne'nin odasından) çıktı. Peygamber, Abbas ile başka bir kimse arasında idi. Bu hadisin ravilerinden olan Abdullah ibn Mesud'un oğlu Ubeydullah şöyle dedi: Ben Aişe'nin söylediği bu hadisi İbn Abbas'a zikrettim de, İbn Abbas bana: -O iki kişiden Aişe'nin adını söylemediği kimdir bilir misin? diye sordu. Ben de: -Hayır bilmem, dedim; İbn Abbas: -O kimse Ali b. Ebi Talib'dir, diye cevap verdi." Buhari, Hibe, 22.

20 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 297; Akbulut, 216.

21 Savunmacı bir uslub ile bunları inkara gerek yoktur. Bunlar insani reflekslerdir, bir örnek açısından bkz. Murat Sarıcık, *Dört Halife ve Emeviler Döneminden İlginç Problemler*, Isparta 2001, 43.

22 Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 92-94.

yapıp,[23] yeni halife aleyhinde Mekke'de bir lobi faaliyeti başlattı. Halka yaptığı konuşmada şöyle hitap etti:

> Ey insanlar! Biliniz ki muhtelif şehirlerden gelen bir sürü ayak takımı ile Medine'den bir sürü köle halklı kimseler bu zulmen öldürülen adamın etrafını çevirmiş, yaşının gereği yapmış olduğu bazı uygulamaları reddetmişlerdi. Halbuki o kendinden önceki arkadaşlarının yaptıklarını tekrarlamıştı. O, koruması gereken şeyleri korumuş ve uzaklaşması gereken şeylerden de uzak durmuştu. Bu adamlar herhangi bir delil ve özür bulamayınca ona düşmanlık etmeye başlamış ve nihayet haram bir kanı haksız yere dökmüş, haram bir beldede, haram bir ayda, kendilerine haram olan mallara el koymuşlardır. Vallahi Osman'ın bir tek parmağı bu tip insanların yeryüzünü dolduran sayısız benzerlerinden çok daha hayırlıdır. Vallahi onların ileri sürdükleri hususlarda ve ona düşmanlık ettikleri konularda o günah işlemekten tamamen arınmış ve altının içinde bulunan yabancı maddelerden temizlenmesi veya bir elbisenin yıkanıp kurutulması gibi bu türlü kötülüklerden tamamen uzaklaşmıştı.[24]

Hz. Aişe, artık "Hz. Osman'ın mazlumen öldürüldüğünü söyleyip onun hakkını almak istediğini ve sonuçta hilafet işini şûraya devredeceğini" söylüyordu.[25] Halbuki başta Hz. Aişe olmak üzere Zübeyr ve Talha, Hz. Osman'ı şiddetli bir şekilde eleştirenlerin öncüleri arasında yer almışlardı. Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in elbisesini göstererek, Hz. Osman'a hitaben, "Hz. Peygamber'in elbisesi eskimedi, ancak onun sünnetini ne kadar çabuk terk ettiniz." demişti.[26] Fakat yeni şartlar, onları Hz. Ali'ye karşı siyasi ortak haline getirmiş bulunuyordu.

Hz. Aişe, bu şekilde bir dava ile yola çıkınca Hz. Peygamber'in diğer eşleri onu vazgeçirmek için uğraştılarsa da vazgeçiremediler.[27] Onu Zat-ı Irk bölgesine kadar yolcu edip ağladılar. Bu sebeple o güne "ağlama günü" dendi.[28]

23 İbn Kuteybe, I, 88.
24 İbnü'l-Esir, III, 101.
25 Belazuri, III, 23.
26 Belazuri, VI, 161-162.
27 Bu kadınlar arasında ismi zikredilen Ümmü Seleme'nin Mekke'de olmaması gerekir. Çünkü o sırada o, Medine'deydi ve oğlunu Hz. Ali'nin ordusuna göndermişti. İbnü'l-Esir, III, 114; Nabia Abbot, *Ayşe*, çev. Tuba Asrak Hasdemir, Ankara 1999, 137.
28 İbnü'l-Esir, III, 102.

2. Talha ve Zübeyr

Halifeliği kendilerine bekleyen bu ikili, Hz. Ali'nin adamlarının kılıçlarının zoruyla getirtilmiş ve biat etmek zorunda kalmışlardı. Hz. Ömer'in şûrasından kalan bu ikili, bu noktada taleplerini daha aşağıya çekerek Kufe ve Basra valiliği talebinde bulundular.[29] Onların bu talepleri ortalığın sakinleşmesini isteyen kimileri tarafından da savunuluyordu.[30] Hz. Ali, bunların istekleri yerine getirilirse mal ve insan unsurunun bol olduğu Kufe ve Basra gibi yerlerde[31] malı yağmalayıp halkı ezeceklerini ve ayrı bir baş çekerek ayrılıkçılık çıkaracaklarını düşünerek reddetti.[32] Böylece Hz. Ali, Hz. Ömer'in şûrasında yer alan bu ikiliye geçici olarak bile olsa valiliği çok gördü ve kendine güçlü bir düşman yaratmış oldu.

Bu ikili büyük umutlar içerisindeyken, hiçbir şeye sahip olamamışlardı. Talha, bu duruma, "hilafet işinden kendilerine köpek burnu kadar bile bir hisse düşmediğini" söyleyerek tepkisini göstermişti.[33]

Sonuçta yönetimde bir şey elde edemeyen bu ikili, başka bir yol denemeye karar verdiler. Bu arada görevden alınan Basra valisi Abdullah b. Amir Medine'ye gelip ikisini Mekke'ye gitmeleri konusunda teşvik etti ve savaş için gerekenler konusunda vaatlerde bulundu. Bu ikili bunun üzerine Medine'den ayrılmanın yollarını aradılar ve biatten 4 ay sonra Hz. Ali'ye gelerek umre yapmak istediklerini söylediler. Hz. Ali, onların doğru konuşmadığını ve umreyi bahane ettiklerini tahmin ediyordu.[34]

Nihayet halifeden umre için izin alarak Mekke'deki Hz. Aişe başkanlığında hazırlanan oluşuma Medine'den gelip iştirak eden Talha ve Zübeyr ikilisi, bu oluşumu savaş pozisyonuna dönüştürdüler. Hz. Aişe'nin başkanlığında[35] organize

29 Taberi, IV, 429.
30 Belazuri, III, 10.
31 Belazuri, III, 11.
32 İbn Kuteybe, I, 71.
33 Taberi, IV, 429.
34 Dineveri, 192.
35 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 296.

olan bu grup, Hz. Ömer'in şûrasında yer alan ve halifeliğin en güçlü adayı olan bu iki kişi ile birleşince artık Hz. Ali ile mücadele edebilecek noktaya gelmişti. Çünkü ordunun tek eksiği olan erkek lider sorunu da çözülmüştü.

Talha ve Zübeyr, gittikçe güçlenen Muaviye'nin Hz. Ali'nin işini bitirmesi durumunda Hz. Ömer'in şûrasından geriye kalanlar olarak kendilerine yol açılacağını düşünmüş olmalılar.[36] Bu ikiliden Talha daha yaşlı olduğu için imkan olursa halifenin kendisi olacağını, Zübeyr ise Talha'nın çolak olması sebebiyle kendisinin halife seçileceğini ümit ediyor olmalıdır. Onu biraz da oğlu Abdullah b. Zübeyr bu işe yönlendiriyordu.[37] O da babasından sonra bu işi üstlenebileceği ümidinde olmalıdır. Nitekim muhtemelen bu arzularla kendine layık gördüğü yönetim işi için sonraki yıllarda ayaklanmış ve Mekke'de dokuz yıllık iktidar dönemi geçirmiştir.

Bu noktada başka bir sorun başladı. Orduya kim imamlık edecekti. Çünkü imamlık yapan lider de olmuş gibi algılanacaktı. Bu ikisi arasındaki imamlık yapma mücadelesi, Hz. Aişe'nin önerisi ile geçici olarak halledildi. Bir gün İbn Zübeyr diğer gün İbn Talha imamlık yapacaktı. Bu uygulama Basra'da da uygulandı.[38] Muaz b. Ubeyd şöyle anlatır:

> Vallahi eğer biz Cemel'de zafere ulaşmış olsaydık mutlaka kendi aramızda iki grup olup çarpışacaktık, çünkü ne Zübeyr emirliği Talha'ya bırakıyor, ne de Talha Zübeyr'e kalsın diye göz yumuyordu.[39]

3. Emeviler

Hz. Aişe'nin Mekke'deki pozisyonu, Hz. Ali'ye biat etmeyen Emevilerin ona doğru yönelmelerini ve daha rahat bir ortam olan Mekke'de toplanmalarını sağlamıştı. Esasen Hz. Aişe'den hiç hazzetmeyen Emeviler, "Düşmanımın düşmanı dostumdur." felsefesinden hareketle ona destek olmaya baş-

36 Akbulut, 218.
37 Bu konuda Hz. Ali der ki: "Uğursuz oğlu Abdullah büyüyünceye kadar Zübeyr biz ehli beytten bir adamdı." Şerif Razi, 390.
38 Yakubi, II, 79; Mesudi, II, 367.
39 İbnü'l-Esir, III, 102.

ladılar. Emevilerin önemli temsilcilerinden Mervan, Ali ve Aişe grubunun birbiriyle mücadele etmesinin kendilerine yarayacağını, iki tarafın da zayıf düşeceğini, bu sebeple daha zayıf olan Aişe grubuna destek vermeleri gerektiğini akrabalarına söylemişti.[40] Böylece Emeviler, Hz. Ali'nin zayıflatılabilmesi ve Muaviye'nin üzerine yürümesini engellemek üzere maddi yardım da yaparak Hz. Aişe'nin ordusuna katıldılar. Katılanlar arasında Hz. Osman'ın devlet katibi Mervan, eski Kufe valileri Velid b. Ukbe ve Said b. As gibi önemli şahsiyetler bulunuyordu. Bunlar, Hz. Ali'ye karşı mücadelede Bedir'de öldürülen akrabalarının kan davasını dillendirmeye başlamışlardı.[41] Tabi ki bu tür cahiliyenin hortlatılması, karşı taraf için de Hamza'nın ciğerinin dişlenmesi konusunun ileri sürülmesine yol açıyordu.[42]

Bu şahsiyetler, aslında Hz. Osman'ın katilleri arasında gördükleri Talha b. Ubeydullah gibilerle aynı orduda bulunmaktan rahatsızdılar. Ancak siyasi konjonktür gereği şimdilik bunu gerekli görüyorlardı. Nitekim eski Kufe valisi Said b. As akrabalarına hitaben, "Siz intikam almadan ve şu arkanızda develere binmiş olanları (Talha ve Zübeyr) halletmeden nereye gidiyorsunuz?" demişti. Said b. As bu sözleriyle Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in öldürülmelerinin gerektiğini söylüyordu. Mervan ve yanındakiler Said'e şöyle demişlerdi: "Bir gidelim bakalım, belki Osman'ın bütün katillerini toptan öldürürüz."[43] Mervan, Talha ve Zübeyr'in Hz. Osman'ın katili oldukları için öldürülmesi teklifine, "Hayır bırakın birbirini öldürsünler." şeklinde cevap vermişti.[44]

Sonuçta birbirine düşman bu gruplar (Aişe, Emeviler, Talha-Zübeyr) bir arada ortak düşmana (Ali) karşı birleşmişti.[45]

40 İbn Sad, III, 35.
41 Yakubi, II, 76; Mesudi, II, 362; Velid, Yahudi asıllı babası Ukbe b. Ebi Muayt'ın Kureyş içinde parlak bir sima olduğu zikredilir. Ancak Ukbe, Hz. Peygamber'in üstüne işkembe koyan kişidir, Mesudi, II, 488.
42 Bkz. İbn Asem, III, 210; İbrahim Sarıçam, *Emevi- Haşimi İlişkileri*, Ankara 1997, 261.
43 İbnü'l-Esir, III, 102.
44 İbn Sad, V, 35.
45 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 300.

Esasen birbirlerini yok etmeyi düşünen bu grupların fikir birliğine vardıkları tek konu Hz. Ali'nin halifeliğine karşı olmalarıydı. Emeviler zaten yeni halifeye karşıydı. Talha ve Zübeyr ise bu sebeple Mekke'ye gelmişlerdi. Hz. Aişe ise Hz. Ali'yi zamanında babasının rakibi olarak görmüş, şimdi de muhtemel ki kardeşi Muhammed veya kendi kabilesinden Talha'nın halife olması için uğraş içindeydi. Böylece Mekke'de işi organize eden Emevilerin çizdiği rota üzerinden yola düştüler. Aslında onlar Emevilerin kurduğu bu fitne ağına ve bozguncu şebekenin içine gönüllüce düşmüşlerdi.

Bu noktada Emeviler, Hz. Aişe'nin grubuna en önemli yardımı eski valileri aracılığı ile yaptılar. Hz. Osman'ın azledilmiş valileri, halktan topladıkları zekat paralarını (sanki kendi paralarıymış gibi) yanlarına alıp Mekke'ye getirdiler. Bunlardan Hz. Osman'ın Yemen valisi Yala b. Ümeyye (aynı zamanda Zübeyr b. Avvam'ın damadı) Yemen'den getirdiği beytülmalin paralarından[46] 600.000 dirhem para ile zekat develerinden 600 bineği,[47] vererek[48] Cemel ordusunun kurulmasını sağladı.[49]

Eski Basra valisi Emevilerden Abdullah b. Amir ise Basra beytulmalinden yığınla mal getirmişti. İşte bu malları Cemel ordusunun kurulup Hz. Ali'ye karşı savaşması için kullandılar. İbn Amir, çarşılarda gezip bineği olmayana binek ve para verileceğini söyleyerek asker topluyordu.[50] Aslında bu Cemel ordusu organizasyonunu Emeviler yapsa da Aişe, Talha ve Zübeyr'in yüksek itibarları bu organizeyi perdeliyordu.[51]

Böylece Yemen ve Basra beytülmalinden gelen paralarla kurulan Cemel ordusu maddi yönden de sorununu halletmişti.[52] Şimdi nereye gidecekleri sorunu vardı. Bu sebeple kurulan oluşum kendine bir merkez aramaya başladı. Ganimetin

46 Belazuri, III, 21.
47 Taberi, IV, 452.
48 Belazuri, III, 21.
49 Yakubi, II, 79.
50 İbnü'l-Esir, III, 101-102.
51 Sarıçam, 258.
52 Sarıçam, 253.

ve gelirin sürekli aktığı bir garnizon şehire gidilmeliydi. Çünkü ordu için sürekli para gerekliydi.

Mekke, mücadele için uygun bir zemin değildi. Medine'de Hz. Ali vardı. Kufe ve Mısır Hz. Ali'nin en güçlü olduğu yerlerdi. Şam'da Muaviye vardı. Bu sebeple "Osmancı" olarak nitelendirdikleri en uygun mekanın Basra olacağını düşünerek oraya doğru harekete geçtiler. Aralarında konuşarak Şam'a gitmeyi teklif eden Zübeyr'e[53] karşı çıkan Emeviler Şam'da şu anda istikrar olduğunu,[54] Basra'ya gitmenin uygun olduğunu belirttiler. Bu konuda özellikle İbn Amir'in ısrarı etkili oldu.[55] Hz. Aişe de Medine'ye gidemeyeceklerini söylüyordu. Kufe ve Mısır ise Hz. Osman'a muhalefette öncülük yapmıştı. Sonuçta Emevilerin isteği oldu ve Basra'ya yöneldiler.[56]

Harekete Geçiş

Hz. Aişe ile birlikte Talha ve Zübeyr'in yer aldığı, Emevilerin de maddi destek verdiği Cemel topluluğu Mekke'den 700 kişiyle harekete geçti ve yol boyunca meydana gelen katılımlarla yaklaşık 3000 kişilik bir ordu meydana geldi.[57]

Kadı Ebu Bekir İbn Arabi, bu ordunun hakkı elde etmek için yola düştüklerini belirtse de[58] kaynaklar onların hangi amaç ile yola çıktıklarını açıkça belirtirler. Emevilerin amacı bellidir. Talha ve Zübeyr ise hilafeti kendi ellerine almayı amaçlamaktadırlar. Mekke'den çıkarken ve sonrasında Hz. Osman'ın kanı için mücadele ettikleri şeklindeki sloganları gerçeği yansıtmamaktadır. Basra yolunda "Zafer kazanılırsa hilafeti kime bırakacaksınız?" sorusuna bu ikilinin verdikleri, "Muhacirlerin ileri gelenlerinden biri dururken Osman'ın yetimlerine mi bırakacağız?" şeklindeki cevap aslında Hz. Osman için hareket etmediklerinin en güzel kanıtıdır ve onların

53 İbn Asem, II, 454.
54 Muaviye, Şam sınırlarında Rum tehdidi olduğunu söyleyerek rakiplerinin birbiriyle kapışmasını kenarda izliyordu, Taberi, IV, 441.
55 Mesudi, II, 366.
56 İbnü'l-Esir, III, 101-102.
57 Belazuri, III, 22.
58 İbn Arabi, *el-Avasım*, byy. trz, 151.

gerçek niyetlerini ortaya koymaktadır.[59] Tabi ki Muhacirlerin ileri gelenlerinden şûra ehli olup hilafet isteklisi ikisinden başka kimse de yoktur. Adres bellidir. Görüldüğü gibi Hz. Ali'ye karşı muhalefet hareketi başlatan Cemel ashabı dışarıdan birlik görüntüsü verse de onlardan her bir grubun farklı niyetleri bulunmaktadır.

Emeviler, bu girişimleriyle şûra üyesi Talha ve Zübeyr'i halife Hz. Ali ile uğraştırmış olacaklardı. Bu sebeple maddi yönden büyük destek sağlamışlar ve hem ileride devlet idaresine talip olacak güçlü muhaliflerden kurtulmayı başarmışlar, hem de Hz. Ali ile Basralılar arasına bir daha tamiri mümkün olmayan bir küskünlük ve nifak sokmaya muvaffak olmuşlardı.[60]

Cemel ordusunu Hz. Aişe ile beraber yöneten Talha ve Zübeyr'in ise Hz. Osman'ın katledilme sürecindeki tavırları malumdur. Onlar Hz. Osman'ın katledilme sürecine müdahil olmuş, çalışmış, teşvik etmiş kişilerdi ve şimdi de onun adını kullanarak Hz. Ali'ye savaş açıyorlardı. Ancak onlar bu hareketleri ile arzularına ulaşamadıkları gibi aynı zamanda Hz. Ali'yi de başarısızlığa mahkum ettiler.[61]

Muaviye ise Mekke'de Hz. Osman'ın kanının davası için ortaya çıkan[62] bu üç kişiye (Aişe, Talha, Zübeyr) kıyasla davasında daha haklı ve ilkeli bir noktadaydı. Hz. Osman'ın uzak da olsa akrabasıydı ve onun valisi olarak ona isyan etmemişti. Baştan itibaren de bu ilkeler üzerinden bütün hileli yolları kullanarak kulvar değiştirmeden saltanat yolunu kendine açtı.

Esasen bu konuda en ilkeli duran Hz. Ali'dir. O, gerek Hz. Osman hayattayken gerekse katledildikten sonra düşüncelerinde bir değişiklik göstermemiştir. O, Hz. Osman'ın indirilmesini istiyordu ve kendisi halife olduktan sonra da bu düşüncenin gerekliliğini savundu.

59 İbnü'l-Esir, III, 102.
60 Bakır, 127.
61 Bkz. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3, Hz. Osman*, 185 vd.
62 Sallabi, 516.

Haveb'in Köpekleri (!)

Kaynaklarda, Cemel ordusunun Basra yolunda Haveb denilen yerden geçerken Haveb suyu başında Hz. Aişe köpek havlamalarını duyunca[63] Hz. Peygamber'in söylediği belirtilen, "Keşke Haveb köpeklerinin hanginize uluyacağını bilseydim!" şeklindeki uyarısını hatırladığı ve çok üzülerek oradan dönmek istediği, ancak başta yeğeni İbn Zübeyr olmak üzere yaklaşık 50 kişinin gelerek[64] başında bulundukları suyun Haveb suyu olmadığına dair yemin etmesi üzerine geri dönmekten vazgeçtiği nakledilir.[65]

Arapların batıl inançlarından biri de köpek uluması idi ki bu aktarım bunun yansıması olmalıdır.[66] Hz. Ali taraftarlarınca Hz. Aişe'nin Cemel'de haksızlığını kanıtlamak için uydurulmuş olma ihtimali olan bu rivayet, aynı zamanda kollamacı mantıkla Hz. Aişe'yi sorumluluktan kurtarma gayreti ile kaynaklara yansımış olmalıdır. Buna göre; Hz. Aişe, hatalı yolda olduğunu fark ettikten sonra dönmek istemiş ancak onu Abdullah b. Zübeyr gibiler kandırmıştır (!)

Bu rivayetin Hz. Ali'nin haklılığını ve Hz. Aişe'nin haksızlığını teyit için uydurulduğu açıktır. Şiilerin tarafgirliğinin bir diğer örneğidir. Ancak maalesef Sünni kaynaklarda da yer alabilmiştir. Bu da Sünni müelliflerin aklının ne kadar karışık olduğunun tipik bir örneğidir.

Bu Haveb suyu meselesi Cemel'den yaklaşık 25 yıl önce de kullanılmıştır. Buna göre; yalancı peygamberlerden sayılan[67] Ümmü Kırfe'nin kızı Ümmü Ziml Selma bir gün Hz. Aişe'nin yanında iken Hz. Peygamber girmiş ve "Aranızdan biriniz Haveb köpeklerini havlatacak." demiştir. Sonuçta Ümmü Ziml Selma da irtidat hareketleri sırasında Haveb bozgunculanını toplayıp savaşmıştı.[68] Her olaydan bir mucize üretmeyi adet

63 Taberi, IV, 469.
64 Yakubi, II, 79; Belazuri, III, 24.
65 İbnü'l-Esir, III, 103; Mesudi, bu olayın İslam'da ilk yalancı şahitlik olduğunu zikreder, Mesudi, II, 367.
66 Abbot, 140.
67 Hizmetli, 420.
68 Taberi, II, 265.

edinen ravilerimiz böylece bir mucize (!) daha ortaya koymuşlardır ve bu olayı Hz. Peygamber önceden haber vermiş olmaktadır. Sonuçta üretilen bir rivayetin yaklaşık 25 yıl arayla iki olayda da kullanıldığını görmüş oluyoruz.

Basra'da Hakimiyet

Cemel ashabı Basra'ya vardı. Basralılar daha önceden Hz. Ali'nin valisine biat ettikleri için onların ne için geldiklerini sorguladılar. Bunun üzerine Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr sırayla konuşma yaparak Hz. Osman'ın kanını talep için geldiklerini söylediler. Ancak bu açıklamalar kimi Basralıları tatmin etmedi ve itiraz ederek onları yalancılıkla suçlayıp,[69] "Bunlar (Talha ve Zübeyr) yaptıklarını yaptılar, batıl ile emredip Osman'a haksızlık ettiler. Şimdi ise Ali'ye biat ettikleri halde insanları intikam almaya teşvik ediyor, fitneyi kızıştırıp deşmeye çalışıyorlar." şeklinde cevap verdiler.[70]

Bu esnada Talha konuşmaya başlayınca bazı Basralılar Talha'nın kendilerine gönderdiği mektupları gösterip,[71] "Bize gönderdiğin mektuplarda Osman'a karşı kışkırtıyordun. Şimdi ise onun kanını dava ediyorsun." demişlerdi.[72] Yine bu sırada Basralıların içlerinden biri şu can alıcı açıklamayı yaptı:

> Bu gelenler eğer korkarak geldilerse biliniz ki güvercinlerin bile emniyette olduğu bir şehirden (Mekke'den) geliyorlar. Eğer Osman'ın kanını talep etmek üzere geliyorlarsa biz zaten Osman'ın katilleri değiliz. (Osman'ın katilleri Medine'de, Ali'nin yanındadır) O halde bu adamları geldikleri yere geri çevirin ve burada ikametlerine müsaade etmeyiniz.[73]

Tabi ki bu söze verilebilecek bir cevap yoktu.

Talha'dan sonra konuşma yapmak isteyen Zübeyr'in konuşmasını kesen Abdulkays kabilesinden bir şahıs şu önemli konuşmayı yaptı:

69 Belazuri, III, 25.
70 İbnü'l-Esir, III, 105.
71 Belazuri, III, 28.
72 Taberi, IV, 469.
73 İbnü'l-Esir, III, 105.

Ey Muhacirler! Siz Hz. Peygamber'e ilk icabet edenlersiniz. Bu sizin için fazilettir. Sonra diğer insanlar da sizin gibi İslam'a girdiler. Hz. Peygamber vefat edince bize hiç danışmaksızın içinizden bir adama (Ebu Bekir) biat ettiniz, biz de buna razı olduk. Sonra o ölünce yine bize danışmaksızın içinizden başka bir adama (Ömer) biat ettiniz, biz buna da razı olduk. Sonra o da vefat edince yönetim işini 6 kişiye bıraktı ve siz yine bize danışmaksızın Osman'ı seçip biat ettiniz. Sonra Osman'ı istemeyip bize danışmaksızın öldürdünüz. Sonra yine bize danışmaksızın Ali'yi seçtiniz. Şimdi ona karşı kininiz nedir ki onunla savaşalım? Malları mı gasbetmiş? Haksız bir uygulaması mı olmuş? Veya istemediğiniz bir icraatı mı olmuş? (Bunları bildirin ki) Ali'ye karşı sizin yanınızda olalım. Değilse bu yaptığınız nedir?

Basralı bu şahıs açıkça "Aranızdaki makam, mevki hırsına bizi kurban etmeyin." demek istiyordu. Ancak bu cevabı verilemeyen sorular üzerine, Cemel ashabı tarafından neredeyse öldürülecekti ve kabilesi tarafından zor kurtarıldı.[74]

Küçük Cemel Savaşı

Bu noktada iki taraf arasında atışma sırasında kavga ve ardından savaş çıktı.[75] Bir hayli kan döküldü.[76] Problem, Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye biat edip etmedikleri konusunda düğümleniyordu. Basralılar neden biat ettikleri halde biatı bozup isyan ettiklerini sorgulayınca onlar, kılıç zoru ile biat ettiklerini söylediler. Bunun üzerine bu durumun kesin olup olmadığını öğrenmek üzere Hz. Ali'ye mektup yazıp cevabını beklemek üzere anlaştılar.[77] Anlaşmaya göre; mektubun cevabı gelinceye kadar beytulmal, emirlik konağı Hz. Ali'nin valisi Osman b. Huneyf'de kalacaktı. Cemel ashabı ise Basra'nın bir kenarına yerleşecekti.[78]

Ancak gece olunca Talha ve Zübeyr, eğer Hz. Ali Basra'ya gelirse kendilerini öldüreceğini düşünerek habersizce gece baskınına karar verdiler ve Hz. Ali'nin valisi Sahabi Osman b. Huneyf ve etrafındakilere namaz kılarken saldırdılar.[79] Kırk

74 Taberi, IV, 470; İbnü'l-Esir, III, 109.
75 Mesudi, II, 367.
76 Belazuri, III, 26.
77 Taberi, IV, 451.
78 Halife b. Hayyat, 228; Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, 545.
79 Taberi, IV, 468; İbnü'l-Esir, III, 108.

kişiyi öldürüp[80] Osman b. Huneyf'i yakaladılar, sakalını yoldular ve hapsettiler. Hz. Aişe öldürülmesini emretse de onun sahabi olduğu söylenince[81] şehirden sürdüler.[82] Böylece Halife Hz. Ali'nin elindeki bir şehri zorla gasbetmiş oldular.

Bu arada Abdullah b. Zübeyr'i de[83] gönderip beytulmali ele geçirmesini istediler.[84] Fakat Hind asıllı askerlerden oluşan[85] beytülmal görevlileri, Hz. Ali'nin gelişine kadar beytülmaldeki malları vermeyeceklerini söyleyip direnince onlardan 50 tanesini işkence ile olmak üzere toplam 70 kişiyi[86] öldürdüler.[87] Bu öldürülenlerin Abdulkays kabilesinin büyükleri ve Rabia kabilesinin zahitleri olduğu zikredilir.[88] Bunun üzerine Ali taraftarları ile valinin görevlisi Hükeym b. Cebele olaya müdahale etmek istedi.[89] İbn Zübeyr ile yapılan savaşta[90] Hükeym ile birlikte birçok kişi öldürüldü.[91] Hükeym ölmek üzere iken şöyle demişti:

> Biz Ali'ye biat edip itaat ettikten sonra ona muhalefet ederek Osman'ın kanını talep etmek üzere çarpışmaya gelmiş bu iki adama karşı çıktık ve çarpışmalara giriştik. Halbuki birbirimizin komşusu ve aynı evin evlatları idik ve bunlar aramıza girip bizi ikiye böldüler. Allah'ım, sana yemin olsun ki, bunlar Osman'ın kanını talep ediyor değiller.[92]

İbn Kesir, Hz. Aişe taraftarlarının beytulmalı ele geçirdikten sonra yağmaladıklarını ve Basra'da zorbaca davrandıklarını zikreder.[93]

80 İbnü'l-Esir, III, 108.
81 Taberi, IV, 468.
82 Belazuri, III, 26.
83 Halife b. Hayyat, 229.
84 Taberi, IV, 470.
85 Belazuri, III, 26.
86 İbnü'l-Esir, III, 109
87 Bu olay, İslam'da zulmen haksızlıkla gerçekleştirilen ilk öldürme idi, Mesudi, II, 367 (Mesudi'nin bu görüşünden; Osman'ın haklı gerekçelerle öldürüldüğü fikrinde olduğu anlaşılıyor.).
88 Mesudi, II, 367.
89 Taberi, IV, 470.
90 Belazuri, III, 26.
91 Halife b. Hayyat, 226; Taberi, IV, 466.
92 İbnü'l-Esir, III, 110.
93 İbn Kesir, VII, 221.

Neticede şehir yönetimi, Hz. Aişe taraftarlarının hakimiyetine geçti. Bu şekilde Hz. Osman'ın kanını dava etmek üzere toplandıklarını söyleyen Cemel ashabı, halifenin valisini şehirden çıkarmak suretiyle esasında bir isyan girişimi başlatmış oldular. Sırf bu hadise dahi, Cemel ashabının niyetlerinin halife katillerinin cezalandırılmasından çok farklı ve ileri boyutta olduğuna işaret eder. Üstelik onların girişimi, Hz. Osman'ın katlini aydınlatmak bir yana, hadisenin daha çok içinden çıkılmaz hale gelmesine yol açmıştır.[94]

Sonuçta Basra şehrinden Talha ve Zübeyr adına biat alınmıştır. Zübeyr, Basra halkına yönelip "Ali buraya yetişmeden onu öldürmek üzere benimle birlikte gelecek 1000 atlı yok mudur?"[95] diye seslenirken oğlu Abdullah b. Zübeyr, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ı nasıl katlettiğini halka anlatmıştır.[96]

Bu arada Talha ve Zübeyr'in zorla mı gönül rızasıyla mı biat ettiği ile ilgili mektup Medine'ye varmış ve elçi durumu sahabilere sorunca Üsame b. Zeyd, Süheyb, Ebü Eyyûb Ensari ve Muhammed b. Mesleme, her ikisinin de baskı sonucunda biat ettiklerini söylemişlerdi.[97] Hz. Ali de cevabi mektubunda onların fazilet sahibi insanların zorlamasıyla biat ettiklerini[98] belirtmişti. Ayrıca "ayrılmaya değil birleşmeye zorladık" şeklindeki ifadesiyle de bu ikiliden kılıç zoruyla biat aldığını itiraf etmiş oldu.[99]

Hz. Ali'nin Basra'ya Hareketi

Hz. Ali'nin Muaviye ile mücadele edebilmesi için insan ve paraya ihtiyacı vardı. Bunlar da garnizon şehirlerde (Kufe, Basra, Mısır, Şam) bulunuyordu. Medine'den ayrılmamasını teklif edenlere, Şam'a yakın ve insan ile para unsurunun Irak'ta olmasından dolayı Muaviye ile mücadelesini daha iyi yürütebilmek için Irak'a yerleşeceğini söyledi.[100]

94 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 307.
95 İbnü'l-Esir, III, 112.
96 İbn Asem, II, 302.
97 Taberi, IV, 466.
98 İbnü'l-Esir, III, 107.
99 İbn Kesir, VII, 220.
100 Dineveri, 196.

Hz. Ali, Şamlılar üzerine yürümeyi planlarken Cemel ashabının Basra'yı ele geçirdiğini duyunca öncelikle Basra'daki problemi ortadan kaldırmaya karar verdi.[101] Bu, Müslüman bir topluluğun başka bir Müslüman topluluğa karşı savaş için ilk defa yürüyüşü olacaktı. Çünkü halifenin Basra'daki görevlileri öldürülmüş ve beytülmal yağmalanmış, valisi Osman b. Huneyf saçı, sakalı yolunmuş bir vaziyette halifenin yanına gelmişti.[102]

Hz. Ali'nin Basra'ya hareketine oğlu Hasan[103] karşı çıkarak onu şöyle uyarmıştı:

> Daha önce bir kaç defa bir şeyler söyledim de sen karşı çıktın. Korkarım ki yarın son derece tenha bir yerde öldürülürsün ve sana yardım edecek bir tek adam olmaz. Osman'ın kuşatıldığı günlerde Medine'den çıkıp gitmeni ve öldürüldüğünde orada bulunmamanı söyledim, bana uymadın. Osman öldürüldüğü gün sana biat etmek üzere geldiklerinde: "Bütün İslam diyarından Araplar gelip de sana biat edinceye, bu şekilde güçlenip hiç kimse sana danışmadan ve uymadan herhangi bir işe kalkışamayacak duruma gelinceye kadar biat alma." dedim, yine o gün de beni dinlemedin. Şu kadın ve şu iki adam sana karşı hazırlıklara girişip Basra'ya doğru yöneldiklerinde: "Evinde otur, eğer onlar doğru yolu bulurlarsa bulurlar, yoksa fesat ve fitne senden başka bir kimsenin eliyle kurcalansın." diye söylediğim halde yine bana karşı çıktın ve bütün bunlarda beni dinlemedin.[104]

Hz. Ali, Basra'ya yetişemeden şehrin Cemel ashabı tarafından ele geçirildiğini haber alınca asker gereksinimi hissederek Kufe'den asker talebinde bulundu. Bu sebeple üvey oğlu Muhammed b. Ebi Bekir ile kardeşinin oğlu Muhammed b. Cafer'i Kufe'ye gönderdi. Ancak Hz. Ali'nin Kufe valisi[105] Ebu Musa Eşari, "Vallahi Osman'ın biatı benim ve arkadaşınızın (yani Ali'nin) boynundadır. Biz Osman'ın katli işini halletmedikçe ikinci bir kıtal işine girmeyiz." şeklinde yardım talebini reddetmişti. Bunun üzerine Hz. Ali, İbn Abbas ile Eşter'i gön-

101 Belazuri, III, 32.
102 Taberi, IV, 481; İbnü'l-Esir, III, 117.
103 Belazuri, III, 17; Dineveri, 198.
104 İbnü'l-Esir, III, 115.
105 Dineveri, 197.

derse de Ebu Musa mescitte bir hutbe vererek insanların Hz. Ali'ye katılmasının uygun olmadığını söylemiştir.[106]

Bunun üzerine Hz. Ali, oğlu Hasan ile Ammar b. Yasir'i[107] Kufe'ye gönderdi.[108] Kufe mescidindekiler, Ammar'ı görüp, "Osman'ı niye öldürdünüz?" şeklinde sorular sorunca Ammar, "Irzlarımıza yapılan küfürden ve bize vurulan kırbaçtan dolayı..." şeklinde cevap vermiş,[109] bunun üzerine Kufe mescidinde tartışma çıkmıştı.[110] Bu tartışma sırasında Ebu Musa şöyle bir konuşma yaptı:

> Ey insanlar! Bana itaat ediniz, kılıçlarınızı kınına sokunuz mızraklarınıza sahip olunuz, yaylarınızı, oklarınızı kırıp atınız ve evlerinize girip oturunuz ve Kureyş'i kendi haline bırakınız. Bana itaat ediniz ki din ve dünyanızı kurtarmış olasınız. Bu fitneyi körükleyen kimse onun şiddetinden ve ateşinden mutlaka büyük bir ıstırap çekecektir.[111]

Bu konuşmadaki, "Kureyş'i kendi haline bırakın." sözü aslında Cemel Savaşı'nın Kureyş'in kendi arasında iktidar kavgası olduğunun bir sahabinin dilinden dile getirilmesidir.[112] Bu Kureyş'in kendi içindeki iktidar mücadelesine diğer kabileler katılmak istemese de pek de dışında kalamamışlardır. Benzer bir tepkiyi Hakem olayı sırasında da göreceğiz.

Nihayet Hz. Ali'nin Kufelilere olan sözleri, oğlu Hasan tarafından şöyle aktarılmıştır:

> Bu sefere çıkarken zalim veya mazlum olarak kalkıp geldim. Hakka riayet eden her Allah'ın kuluna şunu hatırlatırım ki eğer mazlum isem bana yardımcı olur, zalim isem gelir, benden hakkını alır. Vallahi Talha ve Zübeyr bana ilk biat eden kimselerdi. Böyle olduğu halde ilk defa ihanet eden yine onlar oldu. Ben Müslümanların malına mı el koydum, yoksa Allah'ın hükümlerinden

106 İbnü'l-Esir, III, 118.
107 Halife b. Hayyat, 226.
108 İbnü'l-Esir, III, 118.
109 İbn Kesir, VII, 222.
110 Taberi, IV, 484.
111 Bu konuşma sonrası Ammar, vali Ebu Musa'ya küfretmişti, İbnü'l-Esir, III, 119-120.
112 Söylemez, 67.

birini mi değiştirdim? Onun için kalkınız, yürüyünüz ve iyiyi emredip insanları kötüden alıkoyunuz.

Bu sözler üzerine insanlar Hz. Hasan'a uyup Hz. Ali'nin ordusuna katıldılar. Bu arada Eşter de Kufe'ye geldi ve valinin evini basıp eşyalarını sokağa attı. Ebu Musa bir gece daha kalmak istese de izin vermediği gibi, malları yağmalamak isteyenlere de izin vermemiştir. Böylece 10 bin kişi[113] veya 12 bin kişi Hz. Ali'ye katılmıştır.[114] Artık savaş sanki Kufe-Basra mücadelesine dönüşecektir.[115]

Büyük Cemel Savaşı

Cemel Savaşı, öncü sahabilerin birbiriyle ilk savaşı olduğu için Müslüman dünyanın kabullenmesi kolay olmayan bir vakıadır. Anlatılması hiç hazzedilmeyen bu savaşın her iki tarafında da büyük sahabilerin bulunması, Sünni dünyayı savaşın anlatımında farklı kurgulara yöneltmiştir. Bu kurgudaki esas amil ise Şia'nın Hz. Ali'yi aşırı tebcil ederek (yücelterek) rakip ordudaki sahabilere karşı sürekli saldırması ve hakaret etmesidir.

Bu aşırı hakarete varan saldırılar sebebiyle, sahabileri kollama[116] amaçlı olarak Cemel Savaşı'nın gerçek anlatımı değiştirilmiş ve kurgulanan yeni şekli sunulmuştur. Böylece öncü sahabilerin adeta hiçbir hatası olmamış gibi bir savaş kurgusu ile tasvir edilmiştir. Bu kurguyu ilk olarak uygulayan Taberi'nin ravisi Seyf'tir. Bundan sonraki Sünni tandanslı kaynak ve eserler, anlatımlarını bu kurgu temeli üzerine kurmuşlardır.[117] İlginç olan ise Seyf, Hz. Osman döneminden başlayıp devam ettirdiği bu savunmacı uslubunu Cemel Savaşı'nda sonlandırmıştır. Sıffin'de ne bu tür kurgulara ne de hayalen ürettiği İbn Sebe gibi şahıslara ihtiyaç duymuştur.[118] Çünkü artık haklı olarak savunacağı ve yanlış yaptığını

113 Halife b. Hayyat, 230.
114 İbnü'l-Esir, III, 121.
115 Apak, *Asabiyet*, 175-176.
116 Korkmaz, 62.
117 Mustafa Fayda, "Cemel Vakası", *DİA*; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, Ankara 2006, 448; Ahmet Önkal, "Dört Halife Dönemi", *İslam'a Giriş*, Ankara, 2008, 422.
118 Korkmaz, 61.

söyleyebileceği bir taraf vardır ki; o da Muaviye ve taraftarlarıdır. Şimdi öncelikle Cemel Savaşı'ndaki bu kurguyu aktarıp daha sonra olayın nasıl gerçekleştiğine temas edeceğiz.

Seyf Anlatımı

Seyf, Cemel Savaşı'nın müsebbiblerinin Hz. Osman'ın katilleri olarak da aktardığı İbn Sebe ve grubu olduğunu açıkça belirtir. Buna göre:

> Hz. Ali'nin elçisi Ka'ka b. Amr[119] aracılığı ile iki taraf arasında savaş yapmamak üzere uzlaşma yapılmıştır. Bunun üzerine Hz. Ali'nin ordusundaki Hz. Osman'ın katilleri, Hz. Ali ile Hz. Aişe'nin anlaşmaları halinde katilleri (yani kendilerini) bulmalarının kolaylaşacağını düşünerek iki tarafın anlaşmasını önlemek istemişlerdir. Bu bağlamda Hz. Ali'nin ordusu Basra'ya yaklaştığı sırada ve iki taraf tam anlaşmışlarken Sebeiyye denilen halifenin katili bu grup gizli bir toplantı yapmış ve gece yarısı gizlice çıkıp Hz. Aişe'nin tarafına saldırmıştır.[120]
>
> Bunun üzerine Hz. Ali'nin antlaşmaya ihanet ettiğini düşünen Hz. Aişe'nin grubu karşı saldırıya geçmiş, Hz. Ali grubu da Hz. Aişe taraftarlarının antlaşmayı ihlal ettiğini düşünerek saldırıya geçmişlerdir. Gerek Hz. Aişe, gerek Hz. Ali savaşmadıkları gibi savaşı durdurmak için çabalasalar da bu mümkün olmamış, Talha ve Zübeyr ise savaş yapmamışlardır. Olaya üzülüp meydandan ayrılan Zübeyr meydan dışında, Talha ise savaş meydanında şehit edilmiştir.[121]

Böylece; bu savaşa katılan hiçbir sahabide suç yoktur. Bütün suç ve mesuliyet İbn Sebe'nin başkanlığındaki "Sebeiyye" grubunundur (!) Onlar zaten Hz. Osman'ın da katilleridir.[122] Sanki Mekke'de kuvvet toplayan, Basra'ya saldırıp birçok insanın öldürülmesine vesile olanlar Aişe, Talha ve Zübeyr değil başkalarıdır (!) Yine Medine'den ve Kufe'den asker toplayıp savaş hazırlığı yapan ve Basra'ya kadar gelenler Hz. Ali değil başkalarıdır (!) Savaş sonunda ise Seyf'e göre; "iki taraf arasında hiçbir kırgınlık yoktur. Yani binlerce insanın katledilmesine rağmen birbirlerine kırgın olmamışlardır (!)[123]

119 Korkmaz, 57.
120 Taberi, IV, 493.
121 Taberi, IV, 507.
122 Şibli, 394 vd
123 Korkmaz, 60.

Sahabeyi tebcil etmek adına Seyf'ten aktarılan bu anlatım tarzı, bu güne kadar söylenmiş olanların en mantıklısı ve en anlamlısıdır (!) şeklinde taltif de görmektedir.[124]

Seyf'ten gelen rivayetlere dayanan bu anlatı, sadece Taberî'de geçmektedir. Söz gelimi İbn Sad, Belazuri, Dineveri gibi dönem tarihçilerinde bu anlatım yoktur.[125] Seyf'in bu rivayetleri, çapraz okumalar yapıldığı zaman birçok çelişkiler barındırır. Örneğin sürekli Hz. Ali'nin en önemli adamı olmuş olan Eşter bu anlatımlara göre "Sebeiyye" grubundandır ve gizli toplantı sırasında Hz. Ali'nin öldürülmesi teklifini yapmaktadır.[126] Yahudi kökenli ve Yemenli olduğu söylenen İbn Sebe ise bu toplantıda Basra bölgesinde yaşayan Abdulkays'ın kollarından birinin lideri durumuna getirilmiştir.[127] Seyf'in bahsettiği bu toplantıya katılan Adiy b. Hatem isimli sahabi ise ömür boyu Hz. Ali'nin yanında yer almış olup, Hz. Ali için harici olan oğluna bile savaş açabilen bir şahsiyettir.[128] Ayrı bir problem ise Seyf rivayetlerine göre Cemel Savaşı gece yapılan bir savaş olarak aktarılır. Halbuki bu savaş gündüz yapılmıştır.[129] Yine çok ilginçtir ki bu olayda iki tarafın liderlerinin (Ali, Talha, Zübeyr) ağzından adeta nakarat halinde aynı kalıptaki ifadeler dökülür.[130]

Seyf'in ilginç uydurmalarından biri de savaş öncesi Hz. Ali'nin elçisi olarak Hz. Aişe'nin yanına gidip görüşmeler yaptığı aktarılan Ka'ka b. Amr'dır. Böyle bir şahıs gerçekte hiç yaşamamıştır.[131] Tamamen Seyf'in ürettiği ve rivayetlerle konuşturduğu bir şahıstır. Ancak böyle bir hayali şahsın yaptığı hayali barış görüşmeleri, Sünni algı açısından çok değerlidir (!)[132] Seyf'in ürettiği kişiler Ka'ka ile sınırlı değildir. Onun rivayetler-

124 Kelpetin, "Cemel Vak'ası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği", 33.
125 Dineveri, 200.
126 İbnü'l-Esir, III, 125.
127 Taberi, IV, 505.
128 Taberi, IV, 493.
129 Taberi, IV, 506.
130 Taberi, IV, 507.
131 Murtaza Askeri, *Abdullah b. Saba Masalı*, çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1974, 144.
132 Kelpetin, 303.

de hayalen ürettiği ve konuşturduğu hiç yaşamamış şahısların sayısı 150'yi, hiç olmamış şehirlerin sayısı ise 13'ü bulur.[133]

Sonuçta Seyf'in bu kollamacı rivayetleri, önceki ve sonraki tarihçilerin tercih kaynağı olmuştur ve hoşlarına da gitmektedir.[134] Ayrıca akademik çalışmalarda bile en makul anlatım olarak nitelendirilebilmektedir.[135] Böylece üretilen bu yalanın peşinden gidip kaynak değeri ifade etmeyen bu rivayetler tebcil edilmiş, diğer rivayetlerin ise üzerinde durulmamıştır. Sonuç olarak en fazla yalanın mukaddes tarih kurgulama konusunda söylendiğini belirtirsek[136] abartmış olmayız.

Seyf'in bu rivayetleri konusunda şu yorumu aktarmak istiyoruz:

> Dini ve ahlaki hassasiyet merkezinde değerlendirildiği zaman bu uydurma rivayetler güzel bir çözüm olarak düşünülebilir. Üstelik böyle bir rivayet sayesinde Müslüman tarihçiler, iki taraftan birinin haksız ve hatalı olduğunu söylemekten dolayısıyla olayı açıklarken vicdani rahatsızlık duymaktan da kurtulmuş olurlar. Ancak bu anlayış hadisenin aydınlatılması noktasında açıklayıcı olmak bir tarafa, hedef saptırmaktan başka bir işe yaramaz.[137]

Cemel Savaşı karşılıklı iki tarafı savunmak adına yığınlarca uydurmanın yapıldığı bir vakıadır. Bu savaş bağlamında Hz. Peygamber'in dilinden uydurulan bir rivayette Zübeyr'in ilerde Ali ile savaşacağı ve o durumda haksız bir konumda olduğu aktarılır.[138] Bu rivayetin savaş esnasında Hz. Ali tarafından Zübeyr'e hatırlatılması üzerine o zamana kadar rivayeti hatırla-

133 Askeri, 49, 162.

134 Seyf'in uydurma anlatımları üzerine yazılmış bir roman için bkz. Ömer Rıza Doğrul, *Kanlı Gömlek*, İstanbul 1973.

135 Kelpetin, 303, 314.

136 Julius Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960, 126.

137 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 310.

138 Dineveri, 200; "Savaş alanında çarpışanlar arasında Zübeyr ve Ammar da vardı. Ammar, mızrağını Zübeyr'e fırlatacaktı. Ama Zübeyr, kendini bir tarafa çekiyor ve ona şöyle diyordu: Ey Ebu Yakzan, beni öldürecek misin? -Hayır, ey Abdullah'ın babası. Zübeyr, Rasulullah'ın "Ey Ammar! Seni asi bir grup öldürecektir." hadisini hatırladığı için Ammar'ı öldürmekten vazgeçti. Yoksa Zübeyr, ondan daha güçlüydü. Bu sebeple onu öldürmedi." İbn Kesir, VII, 227.

mayan Zübeyr'in üzülerek meydanı terk ettiği zikredilir.[139] Talha ile Ali'nin savaş esnasında görüşüp tartıştıkları ve Osman'ın katili konusunda birbirlerini suçladıkları,[140] Talha'nın yaralandıktan sonra ölmeden önce Hz. Ali'ye biat ettiği,[141] Hz. Peygamber'in Talha'yı cennetle müjdelediği,[142] kimden geldiği belli olmayan bir okun Talha'yı vurduğu,[143] gibi sahabeyi kollama amaçlı olarak Şia'ya karşı Sünni gayretle uydurulmuş olan bu tür uydurma rivayetlere iltifat etmiyoruz.

Olayın Aslı

Hz. Ali açısından düşünülürse Cemel ordusu Hz. Ali'nin emri altında olan bir şehir olan Basra'yı işgal etmiş, beytülmalı yağmalamış, valisini tahkir ederek sürmüş ve birçok masum insanı öldürmüştü. Onlar bu anlamda isyancıydılar. Hz. Ali, Basra'ya geldiğinde şu duayı yapmıştı:

> Allah'ım bu Cemel ashabı (Aişe, Talha ve Zübeyr) bana itaatten ayrıldılar, bana zulmettiler, biatı bozdular. Allah'ım! Onların döktüğü Müslümanların kanını yerde bırakma.[144]

Hz. Ali Basra'ya gelince ordusundan karşı taraf saldırıncaya kadar saldırmamalarını istedi. İki ordu karşı karşıya geldiği sırada Cemel ordusundan, "Osman'ın katilleri" şeklinde sloganlar ve katillere beddua çığlıkları yükseliyordu. Cemel ashabının elindeki en büyük koz buydu. Hz. Ali bu seslerin ne olduğunu öğrenince muhtemelen Talha ve Zübeyr'i kastederek, "Evet Osman'ı onlar öldürdüler ve şimdi de kendi aleyhlerine beddua ediyorlar." dedi.[145] İki ordu karşı karşıya geldiğinde birbirlerine karşı Kur'an'dan bazı ayetleri kullandıklarını görüyoruz. Bu bağlamda Hz. Ali tarafı biat ayetini (Fetih, 10) Hz. Aişe tarafı ise kısas ayetini (Bakara-178-179) kullanmıştı.[146]

139 İbnü'l-Esir, III, 128.
140 Taberi, IV, 502.
141 İbnü'l-Esir, III, 131.
142 Tirmizi, Menakıb, 22.
143 Yine Seyf'ten gelmektedir, Taberi, IV, 509.
144 Mesudi, II, 370.
145 Belazuri, III, 37.
146 Ayar, 267, 268; Kur'an'ı kullanma işini iki taraf da yapmaktadır. Savaş devam ederken Basra'dan Kab b. Sur rakiplerini mushafa davet etmiştir, Halife b. Hayyat, 231.

İki taraf karşı karşıya gelince Hz. Ali, Basra'da kanlarını döktükleri Müslümanların meselesini Cemel ordusu ile konuşmak istedi ve "Ne diye savaşıyorsunuz?" şeklinde haber gönderdi.[147] Karşı taraf bu görüşmeyi reddedip ancak savaş olabileceğini belirtince, bu sefer onlara mushaf taşıyan ve mushafı kaldırıp onun içindeki hükümlerin hakemliğine çağıran bir genç gönderdi.[148] Bu genç ileri çıktı ve karşı tarafı Kur'an'ın hakemliğine çağırdı. Ancak karşı taraf bu genci acımasızca öldürdü. Mushafı tutan ellerini kesti. Böylece ilk saldırıyı Cemel ordusu yapmış oldu.[149] Bunun üzerine Hz. Ali ordusuna savaş için saf tutmalarını emretti.[150] Savaşmamak için bir mazeretin kalmadığını bildirdi[151] ve "şimdi vuruşma vakti" diyerek saldırı emrini verdi.[152]

Sonuçta ilk saldırıyı mushaf taşıyan genci öldürerek Basralılar yapmıştı.[153] Bunun üzerine de Hz. Ali saldırı emrini vermişti.[154] Savaş öğle vaktinden akşama kadar sürdü.[155] Her iki taraf da savaşırken "lailahe illallahu vallahu ekber" şeklinde tekbir getiriyordu.[156] Yani Seyf'in uydurmalarında olduğu gibi gece baskını değil[157] Arap örfüne uygun olarak öğle vakti başlayan savaş akşama doğru bitmişti.[158]

Son olarak bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz; savaş sonrası Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye hiçbir kırgınlığının olmadığını anlatan rivayetlerin sadece Seyf'ten aktarılması ve sahabi arasında problem olmadığına vurgu yapması dikkat çekicidir.[159]

147 Mesudi, II, 370.
148 Taberi, IV, 511.
149 Yakubi, II, 80.
150 Mesudi, II, 370.
151 Dineveri, 200.
152 Belazuri, III, 37; Taberi, IV, 509.
153 Taberi, IV, 509.
154 Dineveri, 200.
155 Belazuri, III, 38.
156 Halife b. Hayyat, 238.
157 Taberi, IV, 506.
158 Taberi, IV, 512.
159 Kelpetin, 302-307.

Zübeyr

Cemel ordusu liderlerinden Zübeyr'in savaş meydanında Hz. Ali ile görüştükten sonra Hz. Peygamber'in, "Ey Zübeyr! Ali ile savaştığın gün haksız durumdasın."[160] sözünü hatırlatması üzerine vazgeçtiği şeklinde Şii uydurması olduğu her halinden belli olan bu söz üzerine savaşı bıraktığı şeklindeki anlatım Sünni algı tarafından da kabul edilmiş ve yaygın bir kabul görmüştür.[161] Dahası Zübeyr'in savaştan vazgeçmesi üzerine Hz. Aişe'nin ve Abdullah b. Zübeyr'in Zübeyr'e hitaben "Ali'nin kılıcından korktuğu için savaştan kaçtığı" şeklinde tahrik edici sözler söyleyince Zübeyr'in derhal savaşa giriştiği zikredilir.[162] Bu tavırlar ancak dengesiz birinden sadır olabilir. Hz. Peygamber'in sakındırma sözünü duyduktan sonra savaşa devam ettiği şeklindeki bir tavrın Zübeyr'e yakıştırılmaması gerektiğini düşünüyoruz.

Hz. Ali'nin Zübeyr ile görüştüğü rivayetinin Hz. Ali'nin haklılığını perçinlemek için uydurulmuş olduğu apaçıktır. O savaş hengamesinde nerede oturup sohbet edecekler de Hz. Ali bu rivayeti hatırlatacak? Ayrıca bu rivayeti hiç mi duyan yok ki sadece Hz. Ali biliyor ve o güne kadar hiçbir yerde söylememiş ve adeta o saate kadar saklamış?

Bu tür Hz. Peygamber'in yıllar önceden bu savaş ile ilgili aktarımları (!) "Delailü'n-Nübüvvet" bağlamında aktarılarak her şeyin önceden bilindiği ve hikmet-i ilahi gereği bunlara razı olunması gerektiğine vurgu yapılır. Bu anlatımlara göre; Zübeyr, -Hz. Peygamber'in önceden kimin haklı kimin haksız olduğunu söylediği bir- savaştan ayrılmış ve bir anlamda günaha girmemiş, sonuçta da şehit edilmiştir. Maalesef bu cebri anlayışı perçinlemek için Hz. Peygamber alet edilmiş, Cemel Savaşı ile ilgili Hz. Peygamber'in dilinden uydurma rivayetler aktarılarak sahabiler koruma altına alınmış ve bu işin Allah'ın takdiri olduğuna vurgu yapılmıştır.

160 Belazuri, III, 54.
161 Dineveri, 200.
162 İbn Asem, II, 311.

Ayrıca Zübeyr'in savaş esnasında Ammar'ın bulunduğu tarafta savaşmadığı, savaş esnasında sürekli ondan kaçtığı,[163] çünkü Hz. Peygamber'in "Ammar'ı öldüren topluluğun bağı olduğu" şeklindeki sözünü bildiğini belirten[164] her yönüyle Şii tandanslı üretilmiş sözlere de itibar etmiyoruz.

Esasında Cemel ashabı içinde önemli bir konumu olan Zübeyr'i, onlardan ayırabilmek için hem Hz. Ali'nin hem de Muaviye'nin çaba sarf ettiğini görüyoruz. Hz. Ali'nin Zübeyr'i yanına çekmek için İbn Abbas'ı özel olarak gönderdiği ve Zübeyr'e yaptığı davet teklifini Talha'ya yapmamasını İbn Abbas'a tembihlediği nakledilir.[165] Aynı şekilde Muaviye de Cemel Savaşı öncesi Zübeyr'e gönderdiği mektupta onu Şam'a çağırıyor ve kendisine biat edeceğini belirtiyordu. Zübeyr önce bu işe niyetlenmiş ve kendisini ayıplayan oğluna, Talha'nın hilafet konusunda kendisi ile mücadele ettiğini bu yüzden bu teklifi değerlendirmeyi düşündüğünü söylemiştir. Sonra gerek Hz. Aişe gerek Talha tarafından ayıplanınca savaşa girmeye karar vermiştir.[166]

Sonuçta Zübeyr'in savaştan kaçtığı ayrıldığı falan yoktur. Nitekim savaş esnasında coşkuyla savaşmış ve mağlubiyet görününce "Rasulun havarisine gelin!" şeklinde dini bir kullanımda bulunarak orduyu dini söylemlerle tekrar atağa kaldırmaya çalışmıştır.[167] Zübeyr, mağlubiyet sonrası savaştan dönerken öldürülmüştür.[168]

Savaş sonucunda mağlubiyetle dönen Zübeyr'i öldüren İbn Cürmüz,[169] Hz. Ali'ye gelip müjdeyi verince Hz. Ali'nin de onu cehennemle müjdelediği aktarılır.[170] Bunun üzerine Zübeyr'i öldüren adam haklı olarak, "Vallahi anlamıyorum sizinle birlikte onlara karşı savaşalım mı? savaşmayalım mı? bilemiyorum

163 Taberi, IV, 512.
164 İbnü'l-Esir, III, 129.
165 Şerif Radi, 56.
166 Belazuri, III, 53.
167 Taberi, IV, 512.
168 Halife b. Hayyat, 226.
169 Dineveri, 201.
170 Belazuri, III, 50.

(Savaşmasak suçlu oluyoruz, savaşa zorluyorsunuz, savaşıp öldürsek cehennemle müjdeliyorsunuz)."[171] Yani "Madem Zübeyr düşman değildi niye savaştık. Düşman ise öldürünce niye suçlu oluyoruz?" şeklinde tepki gösterdiği zikredilir ki, eğer doğruysa bu sorunun cevabı yoktur ve hak vermemek mümkün değildir. Ancak Hz. Ali'nin "Zübeyr'i öldüreni cehennemle müjdelemesi" şeklindeki rivayetlerin sahabenin aralarında problem olmadığına telmihen uydurulduğu kanaatindeyiz.

Doğrusu Zübeyr, ordu mağlup olunca geri dönmüştür. Mağlubiyet sonrası savaştan dönerken öldürülmüştür. Hz. Ali'nin böyle bir söz söylemesi bağlama uymamaktadır. Nitekim başka bir rivayette Hz. Ali, Zübeyr'in başını getiren İbn Cürmüz'e hiçbir tepki göstermeyerek, Zübeyr'in kesik başını cesedinin yanına defnedilmesini istemiştir.[172] Doğrusu da asi olarak ilan ettiği, aleyhinde beddua ettiği[173] ve savaşmayı gerekli kıldığı birisine karşı tavrının bu şekilde olması daha olağan bir durumdur.

Talha

Mervan b. Hakem, Cemel Savaşı günü Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın ordusunda bulunuyordu. Harp kızıştığı bir sırada Mervan, "Bu günkü fırsatı kaçırırsam bir daha Osman'ın intikamını alamam." diyerek[174] bir ok çekip Talha'yı öldürdü.[175] Seyf'in rivayetine göre Talha kimin tarafından atıldığı bilinmeyen bir okla öldürülmüştür ki Sünni algı, bu anlatımı tercih eder.[176] Bundan maksat ehli hadisin ölçülerine göre (peygamberi gören herkes)[177] sahabi olarak görülen Mervan'ın kollanılmasıdır.

Ancak doğrusu Talha savaşırken mağlup olmuş, Mervan tarafından vurulmuş ve bu okun tesiriyle ölmüştür.[178] Ölür-

171 Dineveri, 201; İbn Asem, II, 314.
172 Belazuri, III, 54.
173 Mesudi, II, 370.
174 Belazuri, III, 43.
175 Halife b. Hayyat, 226.
176 Taberi, IV, 509.
177 Bkz. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1, Hz. Ebu Bekir*, Ankara 2013, 13-26.
178 Halife b. Hayyat, 232; İbn Kesir, VII, 229.

ken Hz. Ali'ye biat etmediği için çok pişman olduğu ve biatsız ölmemek için Hz. Ali'nin adına oradaki bir gence biat ettiği şeklindeki tuhaf hikayeler mevcuttur.[179]

Olayın özeti şudur:

> Sonuçta bu iki sahabi de Hz. Ali'nin ordusunu yenmek için çabalamışlardır. Değilse bu iki sahabinin liderliğini yaptıkları askerlerin savaşı sürdürmeleri anlamsız olurdu. Gerek dünya tarihinde, gerekse Arap ve İslam tarihinde savaşın başlangıcında komutanları öldürülen veya komutanları tarafından terk edilen orduların savaşa devam edebildiklerine pek şahit olunmamıştır. Dolayısıyla onların savaş meydanını terk ettiği düşüncesi tartışma götürür. Her iki sahabe önderinin savaşın başında çarpışmadan ayrıldıkları şeklindeki rivayet, hadiselerdeki sorumluluklarını ortadan kaldırma veya azaltma gayretinin bir başka şekli olarak değerlendirilebilir. Haveb'den geriye dönmeye çalışan, ancak İbn Zübeyr tarafından ikna edilen Hz. Aişe bu şekilde mesuliyetten kurtarıldıktan sonra, aynı metotla savaşın başında çarpışma mekanını terk ettiği iddiasıyla Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de mazur gösterilmeye çalışılmıştır.[180]

Aişe

Hz. Aişe, geri çekilmeyi kabullenmeyerek Hz. Ali'ye karşı saldırı emri vermiş ve taraftarlarını teşvik amaçlı olarak avucuna aldığı çakıl taşlarını Hz. Ali'nin ordusuna doğru savurarak, Hz. Peygamber'in müşriklere hitaben dediği gibi, "Yüzleri kara olsun!" diye bağırmıştı. Buna karşı Hz. Ali'nin ordusundan biri, Hz. Aişe'ye cevaben, "Atarken sen atmadın, şeytan attı." şeklinde bir söz söyleyerek konuyla ilgili ayete telmih yapmıştır.[181]

Hz. Ali'nin ordusu, Talha'nın öldürülmesinden sonra Hz. Aişe üzerine hücum etmişti. Onu öldürmek için atılan ok yağmurundan Hz. Aişe'nin hevdeci adeta kirpi gibi olmuştu.[182] Hz. Ali, Hz. Aişe'nin savaşı yönettiği devenin öldürülmesini emretti. Savaşın kaderini bu emir çizdi. Deve öldürülünce galip taraf belli olmuştu. Savaş Hz. Ali'nin galibiyeti ile sonuç-

179 İbnü'l-Esir, III, 131
180 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 314.
181 İbn Asem, II, 326; Enfal, 17.
182 Halife b. Hayyat, 236; Belazuri, III, 46; Dineveri, 201; İbnü'l-Esir, III, 140.

landı ve halife teslim alınan Hz. Aişe'nin yeğeni Muhammed b. Talha eliyle güvenle Basra'ya ulaştırılmasını istedi.[183]

Hz. Ali, savaş sonrası ganimetlerin alımını yasaklamıştı.[184] Ancak ordusundan bazıları şu haklı gerekçe ile itiraz ediyorlardı.[185] "Eğer bu insanların öldürülmesi caizse bu insanların esir edilmesi veya mallarının alınması niye caiz olmuyor?" Hz. Ali, bu soruya tam aydınlatıcı bir şekilde cevap veremedi. Ancak "Hanginiz payına müminlerin annesi Aişe'nin düşmesini ister?" demek zorunda kaldı.[186] Aslında Hz. Ali, bu tavrıyla sorunun cevabını vermek yerine soru soranı hassas bir noktaya sürükleyerek susturmuş oldu. Doğrusu ortadaki durum da (yani Müslümanların birbirini katletmesi ve ganimet alıp almaması) hiçbir İslami referansla açıklanabilecek bir durum değildi.

Sonraki yıllarda Hz. Aişe'nin bu savaşa katılma sebebiyle pişmanlığını dile getirdiği ve Hz. Peygamber'in eşleri için nazil olmuş olan *"evlerinizde oturun"* ayeti okununca *"Keşke bir yaprak gibi unutulup gitseydim"* dediği ve örtüsü ıslanıncaya kadar ağladığı zikredilir.[187]

Ölü Sayısı

Orduların sayısı ile ilgili olarak farklı görüşler olsa da genel temayül Hz. Aişe'nin asker sayısı 30 bin, Hz. Ali'nin ise 20 bin olarak zikredilir.[188] Bazı kaynaklarda ise Hz. Ali'nin ordusunun Kufe'den katılanlarla beraber 10 bini[189] bulduğu zikredilir.[190]

İki ordunun dört saat boyunca süren[191] savaş sonucu ölenlerin sayısında da ihtilaf vardır. Ölenlerin sayısı konu-

183 Belazuri, III, 45.
184 Dineveri, 203.
185 Harun Yıldız, *Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara, 2010, 58; Orhan Ateş, "Salim b. Zekvân'ın Siresi'nde Hz. Osman'la İlgili Kısmın İbâzi Fikirler Açısından Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 9, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2009, Adana.
186 İbn Kesir, VII, 245.
187 İbn Sad, VIII, 64; Belazuri, III, 60.
188 Detaylar için İbnü'l-Esir, III, 130; bkz. Ayar, 283.
189 Dineveri, 197.
190 Halife b. Hayyat, 229.
191 Yakubi, II, 81.

sunda 7 binden başlayarak 10 bin,[192] 13 bin[193] 20 bin[194] hatta 30 bini aşkın[195] olduğu şeklinde rivayetler bulunmaktadır. Mesudi, her grubun kendine göre sayıları azaltıp çoğalttığını belirtir.[196] Yakubi gibi Şii tandanslı müellifler sayıyı 30 bini aşkın gösterirken, Sünni algıya hapsolmuş bazı çağdaş araştırmacılar ise sahabe arasındaki mücadeleyi alabildiğine küçültmek için sayıyı 200'e kadar düşürebilmektedir.[197]

Halbuki iki ordunun toplam sayısı bile bazı rivayetlerde 30 bini bulmamaktadır. Böyle olunca 30 bin kişi nasıl öldürülebilir?[198] Yine tam tersine bu kadar kişinin savaşında sadece 200 kişi mi öldürülmüştür? Sadece Hz. Aişe'nin Basra baskınında bile bu sayıdan fazlası öldürülmüştü. Bu anlamda mezhebi taassupları bir kenara bırakmak gerekir. İbnü'l-Esir şöyle der:

> Gerçekten bu savaş büyük bir olaydı. Bu çarpışmalardan daha büyüğü ne Cemel vakasından önce, ne de sonra görülmüştür. Bu çarpışmalarda kesilen kolların, kopan ayakların haddi hesabı yoktu.[199]

Bu savaşa katılan Ebu Lebid'e, "Ali'yi seviyor musun?" denilince, "Bir gün içinde kavmimden (Ezd Kabilesinden) 2500 kişi öldüren birini nasıl sevebilirim?"[200] şeklinde cevap vermiştir. Bu sayı Cemel ordusundaki bir kabilenin ölü sayısını göstermektedir. Buna göre net bir rakam veremesek de makul olan ölü sayısının 10 binden aşağı olmadığını söyleyebiliriz.[201]

Hz. Ali, savaşın gerçekleşmesinden üç gün sonra Basra'ya girdi ve burada bir konuşma yaptı.[202] Konuşmasında Basralıları "Deve yıkılınca yenildiniz, karakteriniz dayanıksızlık, sö-

192 Taberi, IV, 539; İbn Kesir, VII, 232.
193 Halife b. Hayyat, 232; İbn Sad, III, 32.
194 İbn Asem, II, 342.
195 Yakubi, II, 81.
196 Mesudi, II, 360.
197 Sallabi, 553.
198 En yüksek rakam olan Hz. Ali'nin 20 bin, Aişe'nin 30 bin rakamını alsak bile 30 bini aşkın bir zayiat fazladır İbnü'l-Esir, III, 130.
199 İbnü'l-Esir, III, 134.
200 Halife b. Hayyat, 233.
201 Kelpetin, 297.
202 Şerif Radi, 42.

zünüz caymakmış, suyunuz acı, toprağınız suya yakın, gökten uzaktır."[203] şeklinde sözlerle aşağıladı. Şehir halkı gelip kendisine itaatlerini bildirdiler. Halife bu arada beytülmalde bulunan malları şehir halkına dağıttı. Abdullah b. Abbas'ı Basra valiliğine tayin ettikten sonra yeni başkent Kufe'ye hareket etti.

Cemel Savaşı'nın Sonucu

Bu savaş Emeviler açısından zaferdir. Şam hariç bütün Müslüman coğrafyanın halifesi olan Hz. Ali, önemli bir kent olan Basralılarla yaptığı savaşı kazansa da bu olay aslında bu şehri kaybettiğinin bir işareti oldu. Basra, bundan sonra Hz. Ali'nin yanında çok güçlü bir şekilde durmayacaktı. Nitekim yakınları öldürülen Basralılar Sıffin Savaşı'nda pek etki göstermemişlerdi. Kufe'den bile Hz. Ali'ye "Bize Basralıları öldürttüğün gibi Şamlıları da mı öldürteceksin?" şeklinde itirazlar yükselmişti.[204]

Ayrıca Hz. Ömer'in şûrasından kalan iki halife adayının Hz. Ali'nin ordusu ile savaşırken katledilmesi ve Hz. Peygamber'in eşi Hz. Aişe'nin mağlup edilip bir daha siyasete katılmamak üzere Medine'ye gönderilmesi[205] Hz. Ali için kazanç değil kayıp olmuştur. Bu savaş aslında Hz. Ali'nin prestijini yıpratırken Muaviye'nin güçlenmesini sağlamıştır.[206] Çünkü Muaviye, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın öldürülmesine katkı sağladığı propagandasına, öncü sahabilerle kavgalı olduğu iddiasını da ilave etti.

Sonuçta Müslümanların kendi aralarında yaptıkları bu ilk çatışmada Hz. Ali belki Irak-Hicaz bölgesinde kontrolü sağlayabilmiş olsa da birbirlerine karşı kılıç çeken bu insanların bir arada tutulma imkanı kalmamıştır. Dolayısıyla Cemel galibiyeti Hz. Ali için bir problemin çözülmesi gibi görünse de, esasında daha büyük problemlerin başlangıcı olmuştur.[207]

203 Dineveri, 204.
204 Minkari, *Vakatu Sıffin*, Beyrut 1990, 94; Belazuri, III, 77.
205 Korkmaz, 60.
206 Sarıçam, 265.
207 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 315.

Cemel Savaşı sadece o dönemde değil sonraki yüzyıllarda da Müslüman mezhepler için düşünce farklılığının en önemli kriterini oluşturmuştur. Hucurat 9. ayete rağmen "İki Müslüman grubun çarpışması sonucu öldüren ve öldürülenlerin cehennemlik olduğu"[208] şeklindeki uydurma rivayetler temelinde başlayan amelin imandan bir cüz olup olmadığı, büyük günah işleyenin akıbeti gibi tartışmalar ve ihtilaflar bu zeminde oluşmuştur.[209]

Sahabe Kavgası

Cemel Savaşı Hz. Peygamber'in arkadaşlarının ilk olarak karşı karşıya gelip çarpıştıkları bir savaş olma özelliğine sahiptir. Bu savaşta Hz. Peygamber'in en yakınları (eşi Aişe ve yeğeni Ali) iki rakip orduya liderlik yapmış, en yakın arkadaşları olan Talha ve Zübeyr bir tarafta savaşırken, Mekke dönemi işkencelerinin en ağırlarını tatmış olan Ammar gibi sahabiler karşı tarafta yer almıştır. Muhammed b. Ebi Bekir Hz. Ali'nin ordusunda bulunurken, karşısında ise ordu komutanı ablası Hz. Aişe ile birlikte yine onun yanında yer alan diğer kardeşi ve abisi Abdurrahman b. Ebi Bekir vardı. Muhammed b. Talha'nın durumu ise daha dramatiktir. Gönlü Hz. Ali'nin yanında savaşmak iken, babası Talha'nın ısrarı ile karşıya geçmiş ve savaş sırasında öldürülmüştür.[210]

Bu tablolar, tarih yazan müelliflerimizi de iki arada bir derede bırakmış, "iki Müslüman grubun çarpışması sonucu öldüren ve öldürülenlerin cehennemlik olduğu"[211] şeklindeki rivayetlerin de aktarılması, müelliflerimizi akla ziyan teviller yapmaya götürmüştür.[212] Meselenin izahında çaresiz kalan önemli tarihçilerden İbnü'l-Esir, "Ben Cemel vakasıyla ilgili olarak Taberi'nin kaydettikleri dışında hiçbir şey kaydetmedim; çünkü o tarihçiler arasında en güvenilir olanıdır. Bazı tarihçiler ise bu olayla ilgili olarak eserlerini bir sürü boş laf-

208 İbn Hanbel, V, 43.
209 Bu konuda değerlendirmeler için bk. Akbulut, 252-279.
210 İbn Sad, III, 160; V, 41; İbn Şebbe, 1174.
211 İbn Hanbel, V, 43.
212 Sallabi, 557.

larla doldurmuşlar ve kendi arzuladıkları gibi yazmışlardır."[213] şeklinde değerlendirmede bulunmak zorunda kalmıştır. Bu da uydurma rivayetler arasında kalan tarihçimizin zihin dağınıklığının en önemli göstergesidir.

Sünni algı, Hz. Peygamber'in ashabının birbirleriyle olan mücadelesini ya görmezden gelmeye, bir kılıf (Seyf rivayetleri gibi) bularak normalleştirmeye veya olayı isyancıların üstüne yıkarak sahabileri temize çıkarmaya çalışmıştır. İki taraftaki sahabileri temize çıkarabilmek için Seyf rivayetleri ile olayların tamamı İbn Sebe ve arkadaşları üzerine yıkılmıştır. Böylece iki gruptaki sahabiler de adeta figüran gibi kendilerine kurulan oyunu oynamak zorunda kalmış kişiler konumuna düşürülmüştür. Esasen bu anlatılar Cemel Savaşı'na katılan sahabi grubunun hiçbir şeyi düşünemediği, akledemediği şeklindeki bir anlayışı da beraberinde getirmektedir. Özetle; iki tarafta da suç yoktur. Suç Sebe grubunundur (!)[214]

Olayın sorumluluğunu muhayyel bir şahıs olan İbn Sebe'nin ve onun muhayyel örgütü Sebeiyye'nin üzerine yıkan bu anlayış, aynı zamanda iki tarafı kurtarmanın telaşıyla "içtihat farkı" mantığını ileri sürerek[215] haklı olan Hz. Ali'nin iki, haksız olan Hz. Aişe'nin bir sevap kazandığını bunun da adalet-i mahza olduğunu,[216] her iki tarafın da müçtehit sayılması gerektiğini belirtmiştir.[217] Yani; sahabiler karşılıklı binlerce insanı öldürerek sevap kazanmış olmaktadırlar(!) Böylece Sünni algı, meselenin içinden çıkamadığı için bu tür tevilleri gerekli görmüş,[218] savaşa katılan herkesi cennete göndermiş,[219] iki tarafın da günahsız olduğuna vurgu yapmıştır.[220] En ilginci ise orduyu sürükleyen Aişe, Talha, Zübeyr üçlüsünün suçsuz, onların emrindeki askerlerin ise suçlu

213 İbnü'l-Esir, III, 148.
214 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 312.
215 İbn Kesir, XI, 420.
216 Sarıcık, 40.
217 İbn Hacer, "Ali" mad; Hamis, 130.
218 Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1978, V, 310.
219 Sarıcık, 56-57.
220 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1989, I, 544.

ilan edilmesidir.[221] Bu kadarına da pes demekten başka bir şey diyemiyoruz.

Yine bu kör mezhebi algı, bu üçünün Hz. Ali'ye karşı gelmek için çıkmadığını, Hz. Osman'ın katillerinin arkasına düştüklerini ve sonuçta kaderin onları sürüklediğine vurgu yapmıştır.[222] Ancak katillerin Medine'de olduğu malumdur. Ayrıca bu grup Basra'yı basıp yüzlerce kişiyi katletmiştir. Bu grup, madem Hz. Osman'ın katillerinin peşindeydi neden Medine'yi basıp katilleri öldürmedi de, olayla hiç alakaları olmayan Basralılardan yüzlerce kişiyi katletti? sorusunun cevabı verilmemektedir.

Bu dönemin siyasi olaylarına katılan sahabenin kurtarılabilmesi için Aşere-i Mübeşşere rivayeti üretilmiştir.[223] Ayrıca Talha ve Zübeyr'in ikisinin birlikte zikredilerek, "İkisi de cennette komşumdur."[224] şeklindeki rivayetler de bu bağlamda siyasi uydurmalardır.[225] Bu tür uydurmaları savunabilen ekolun temsilcilerinden sayabileceğimiz İbn Kesir onları şu şekilde tebcil eder:

> Sahabiler, peygamberlerden sonra yaratıkların en hayırlısıdırlar ve onlar bu ümmetin en hayırlı neslidirler. Selef ve halef uleması bu hususta icma etmişlerdir.[226]

Ancak Sünni dünya içinde "mızrağın çuvala sığmadığını" gören bilginler de yok değildir. Kelam ilminin önemli bilginlerinden olup, *Şerhu'l-Mekasıd* adlı kitabı Osmanlı medreselerinin temel eserlerinden olan Taftazani, aynen şöyle der:

221 Adnan Demircan, *Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, İstanbul 2008, 155.

222 Katiller Medine'de olduğuna göre anlaşılan bu ordu Basra'ya piknik yapmaya gitmiş olmalı(!) bu konudaki görüşler için bkz. Kadı Ebu Bekir İbn Arabi, *el-Avasım mine'l-Kavasım*, byy, trz, 112; Salih Ekinci, *Sahabe Dönemi*, çev. Mehmet Ecir Eşiyok, Konya trz., 233.

223 Demircan, *Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 166; ravinin Said b. Zeyd olması ve rivayette 9 kişinin sayılıp onuncusunun gizlenmesi ve nihayet kendisi olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Halbuki kendisinin siyasi olaylara katılması söz konusu olmamıştır. Bu da bu kadar sahabe varken bu cennetlik listesine niçin konulduğunun işaretlerinden olmalıdır. Belazuri, X, 470.

224 Tirmizi, Menakıb, 22.

225 Şabi'den geldiği iddia edilen bir haberde bu tür savaşa katılanların hepsinin cennetlik olduğu zikredilir, İbn Kesir, VII, 263.

226 İbn Kesir, VII, 213.

Tarih kitaplarındaki (Cemel ile ilgili)bu anlatımlar, sahabilerin bazılarının hak yolundan ayrıldığını, zulüm ve fısk sınırına ulaştıklarını gösteriyor. Onlar kin, hased, inat, arzu ve şehvetleri uğruna, sırf iktidarı ele geçirebilmek için bu mücadeleleri yaptılar. Sonuçta sahabenin hepsi masum değildir. Sahabilerden peygamberi gören her kişi de hak üzere olamaz. Ancak bilginler, hüsnü zan ile (bu anlatımları) tevil yoluna gittiler, Müslümanların öncü sahabe konusunda -özellikle Ensar ve Muhacir hakkında- akaidlerini korumak ve onları sapıklıktan uzaklaştırmak için bunları gizleme yoluna gittiler.[227]

Kadından Lider Olabilir mi?[228]

Yaşanan yoğun siyasi olayların rivayetler üzerinde etkisi olduğu açıktır.[229] Siyasi gruplar fikri haklılıklarını ispat edebilmek için görüşlerini Hz. Peygamber'e refere ederek rakiplerini susturmayı veya yandaşlarını ikna etmeyi amaçlamışlardır. Bu sebeple en yoğun uydurma alanı siyasi alan olmuştur diyebiliriz. İnceleyeceğimiz rivayet de bunlardan biridir İslam siyaset hukuku alanında yazan müelliflerin geneli, kadının lider olamayacağı iddiasını öne sürerken[230] Kur'an'da net bir ifade olmayınca aşağıdaki rivayeti delil olarak ileri sürmüşlerdir:

Ebu Bekre'den rivayet edilmiştir:

Cemel vakası günlerinde, Cemel ordusuna katılarak, onlarla birlikte (Ali'ye karşı) harp etmeye başladıktan sonra, vaktiyle Rasulullah'tan işittiğim bir söz ile Allah bana hayr ve menfaat ihsan buyurdu da bu orduya katılmadım. Ebu Bekre dedi ki: Fars halkının Kisra Perviz'in kızını kendilerine melik seçtikleri haberi Rasulullah'a ulaşınca "Devlet başkanlığı işlerini bir kadının eline veren millet iflah olmaz." buyurdu.[231]

227 Bkz. Taftazani, *Şerhu'l-Mekasıd*, Beyrut 1989, V, 306, 311.

228 Bu konuda daha geniş açıklama için bkz. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara 2013, 502-512.

229 Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun 1997, 110.

230 Kasımi, *Nizamü'l-Hukm*, Beyrut 1990, I, 332.

231 Buhari, Fiten, 18, Meğazi, 84; Tirmizi, Fiten, 75; Nesei, Kaza, 8; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 43.

KONYA
İL HALK KÜTÜPHANESİ
MÜDÜRLÜĞÜ

Sadece Ebu Bekre'den[232] aktarılan bu rivayet bağlamında esasen Cemel Savaşı'nda kendilerine bir kadını lider seçen Hz. Aişe grubu töhmet altına alınmaktadır.[233] Yine Ebu Bekre'den gelen başka bir rivayette, Ebu Bekre, "komutanları olan kadının cennette, ordusunun ise cehennemde olduğu bir topluluktan korunmak için Cemel Savaşı'na katılmadığını" belirtmektedir.[234] Anlaşılan şu ki; cehenneme giden Cemel ashabından ordu komutanı Hz. Aişe kurtarılmaya çalışılmaktadır (!) Ravi Ebu Bekre,[235] Kufe valisi Muğire b. Şube'ye zina isnat eden, ancak bu iddiasını ispatlayamadığından dolayı Hz. Ömer tarafından Kur'an'ın emri gereği kazf cezasıyla[236] cezalandırılan, bu anlamda Kur'an'daki hüküm gereği kazf cezasıyla birlikte şahitliği de ebediyen kabul edilmeyen bir şahıstır.[237]

Bazı klasik bilginler, hadisin önemli bir kamu kuralı koyduğunu, devlet başkanlığı gibi bir makamın ancak bir erkek tarafından temsil edilebileceğini ve kadının fıtratının buna müsait olmadığını belirterek bu hakkın onlara verilmediğini aktarmışlardır.[238] İmam-ı Gazali, "Bütün olgunlukları üzerinde toplasa da kadının, devlet başkanı olamayacağını" ifade eder.[239] Kurtubi, "Kadının devlet başkanı olamayacağı konusunda icmanın olduğunu" belirtir.[240] Kirmani hadisten, "kadınların devlet başkanlığı yapamayacağının" anlaşıldığını söyler.[241] Bu gruptaki bilginler, aklı ve dini eksik olan[242] şahitlikleri tek başına kabul

232 Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara 1999, 335.
233 Kadir Gürler, *Kadının Yöneticiliği Meselesi, Dini Araştırmalar*, Ankara 2003, 8, (Bu çalışmada, rivayet sahihliği açısından detaylıca incelenmiştir. Sadece Ebu Bekre'den nakledilen bu rivayetin, sahih-ferd hadis olduğu, fakat birçok kimsenin bilmesi gereken bir olayın bir kişi tarafından aktarılmasıyla önemli bir kamu kuralının koyulamayacağı sonucuna varılmıştır).
234 Abdurrezzak, *el-Musannef*, Beyrut 1972, VIII, 711.
235 Zehebi, *Siyeru Alamu'n-Nubela*, Beyrut 1990, III, 8.
236 Nur, 4.
237 Buhari, Şehadet, 8.
238 Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, çev. Heyet, İstanbul 1988 I, 362; Zebidi, X, 450.
239 Gazali, *Bâtınîliğin İç Yüzü*, çev. Avni İlhan, Ankara 1993, 114.
240 Kurtubi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kuran*, Beyrut 1993, I, 270.
241 Kirmani, *el-Buhari bi Şerhi Kirmani*, Beyrut 1985, XIV, 232.
242 Bu rivayetin tahlili için bkz. Salih Akdemir, Tarih Boyunca ve Kur'an'da Kadın", *İslami Araştırmalar*, Ankara 1991, 267.

edilmeyen,[243] toplumla her zaman birlikte olması mümkün olamayan, yufka yürekli bir varlığın devlet başkanı olamayacağı konusunda icma bulunduğunu belirtirler.[244]

Diğer bir grup bilgin de rivayeti sahih kabul eder, fakat rivayetin "tahsis" ifade ettiğini belirtir. Buna göre; "rivayetin devlet başkanlığını yasaklamadığını, İslam hukukçularının bunu caiz görmemesinin dini delillere dayanmaktan ziyade zamanın genel telakkilerine ve örfüne paralel şahsi kanaatlerine dayanan bir hüküm olduğunu, çünkü Kur'an'da da Sebe Melikesi'nin nötr bir ifadeyle anlatıldığını ya da en azından kınanmadığını, bundan dolayı böyle bir yasağın olamayacağını,[245] rivayette Sasanilere ait bir tahsis olduğunu,[246] sadece İran toplumunun çöküşünü belirttiğini, önceliği erkeğe vermek gerekirken kadına veren bu toplumun felah bulamayacağını ifade ettiğini,[247] Kraliçe Viktorya, İndira Gandi, Golda Meir gibi çağımızın kadın devlet başkanlarından örnekler vererek, rivayette geçen ifadenin "o günkü İran'ın şûra ile yönetilmemesinden dolayı yıkılacağına işaret ettiğini",[248] genel bir ifade şeklinde anlaşılamayacağını,[249] belirterek rivayeti tahsis ile açıklamaya çalışmışlardır.[250]

Rivayetin tahsis ifade ettiğini belirtenler, rivayeti reddetmemek için böyle bir yoruma gitmiş olmalıdırlar. Ancak rivayetin metninde geçen kavim (millet) kelimesi nekredir ve

243 Hayri Kırbaşoğlu, "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", *İslami Araştırmalar*, Sayı: 4, Ankara 1991, 273.

244 Süleyman Demici, *İslam'da Devlet Başkanlığı*, çev. İbrahim Cücük, İstanbul 1996, 227; bu konuda İslam dünyasında Haricilerin, kadının devlet başkanı olabileceğini belirtip bunu uygulamaya koyarak liderleri Şebib ölünce annesi Gazale'ye biat ettikleri aktarılır. Bkz. Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Firak*, Beyrut 1990, 109.

245 Muhammed Hamidullah, "İslam Hukuku Ana Kaynakları Açısından Kitabı Mukaddes", çev. İbrahim Canan, AÜİF İslami İlimler Enstitüsü, Sayı: 111, Ankara 1979, 15.

246 Abdülhalim Ebu Şakka, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, çev. Fethi Güngör, İstanbul 1996, II, 250.

247 Hayrettin Karaman, "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi", *İslami Araştırmalar*, Ankara 1991, Sayı: 4, s. 273.

248 Muhammed Gazali, *Fıkhu's-Sire*, çev. Resul Tosun, İstanbul 1987, 78-81.

249 Kasımi, I, 341.

250 M. Akif Aydın, "Anayasa", *DİA*.

İranlıların kastedilmesinden çok genel bir durumu ifade etmektedir. Rivayet sahih ise; bir millet, kadınları başa geçirdiği için iflah olmuyorsa, bu kural diğerleri için de geçerli olmalıdır. Kadınları başına geçirdiği için bir millet helak oluyorsa, başka bir millet de aynı gerekçeyle helak olmalıdır. Rivayette genel geçer bir kaide sunulmaktadır.

Ayrıca rivayeti sahih kabul ettiğimizde kadın liderlerin başarısız olması gerekir. Ancak hakkında bu rivayetin sadır olduğu İran Sasani Kraliçesi Baran, tam aksine çok başarılı bir yöneticilik dönemi geçirmiş, halkına adalet dağıtmış, vergileri kaldırmış, Ehl-i Kitap'a birçok iyilikte bulunmuştur.[251] Bu durumda; Hz. Peygamber'in, İran'da başa geçen Kraliçe Baran için söylediği, "Kadınları başlarına geçiren bir milletin iflah olamayacağı" sözünün tersine, Kraliçe Baran'ın yönetimi neden çok başarılıdır? sorusu cevapsız kalmaktadır. Diğer bir problem de Kraliçe Baran'ın Hz. Peygamber döneminde değil Hz. Ömer döneminde saltanata geçtiğidir.[252] Bu durumda böyle bir değişiklik yokken Hz. Peygamber neden böyle bir söz söylesin? Anlaşılan ravi bu rivayeti uydururken zamanlama hatası yapmıştır.

Hz. Ebu Bekir döneminde yalancı kadın peygamber Secah için[253] ve İranlılarla meydana gelen Zatü's-Selasil Gazvesi'nden sonraki savaşlarda Pers kuvvetlerinin başındaki[254] Nahr için ve sonraki yıllarda başlarında kadın bir lider bulunan Haricilerle yapılan savaşlarda[255] hiçbir sahabi, bu hadisi gündeme getirmemişti.[256] Hz. Ali, bu rivayeti Cemel Savaşı öncesi ve sonrası verdiği hutbelerde ima bile etmemiştir.[257] İlginç olan Cemel ordusu içindeki ve Hz. Ali'nin ordusunun içindeki sahabiler bu rivayeti bilmemektedir ve sadece Ebu Bekre bilmektedir (!)

251 Taberi, I, 493; İbnü'l-Esir, I, 499.
252 İbnü'l-Esir, I, 434.
253 İbn Kesir, VI, 321.
254 Taberi, II, 362.
255 Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Beyrut 1990, 109; İslam tarihinde devlet başkanlığı yapan Şeceretü'd-dür ve Mama Hatun dönemlerinde bu hadisin niye gündeme gelmediği de düşünülmelidir.
256 İbnü'l-Esir, II, 386.
257 Şerif Radi, 94.

Şu bir gerçektir ki; Cemel Savaşı sırasında savaşa katılan bütün sahabe, Hz. Aişe'nin bir kadın olarak liderliğini garip karşılamamışlardır.[258] Eğer böyle bir rivayet olsaydı ve sahabiler böyle bir düşünce içerisinde olsalardı bu rivayeti elbette aktarmaları gerekirdi ve Hz. Aişe'nin liderliğine karşı çıkarlardı. Sonuç olarak iki ordudaki binlerce sahabeden hiçbirinin bu hadisten bahsetmemesinden yola çıkarak, Cemel Savaşı'nda liderliği sabit olan[259] Hz. Aişe'ye karşı Hz. Ali taraftarlığı ile bu rivayetin uydurulduğu kanaatindeyiz.[260]

258 Emel Topçu Brestıclt, "Kadın Lider Olunca", *İslamiyat*, C. 3, Sayı: 2, Ankara 2000, 166.
259 Buhari, Fiten, 18.
260 Cihan, 110.

III. BÖLÜM
SIFFİN SAVAŞI

Cemel Savaşı'ndan yedi buçuk ay[1] sonra Hz. Ali, asıl gündemi olan Muaviye konusuna döndü. Muaviye, Hz. Ali'nin Şam'a vali olarak gönderdiği Sehl b. Huneyf'i yoldan geri çevirtmiş ve Şam halkını da Hz. Osman'ın kanlı gömleği ve Naile'nin kopmuş parmaklarını sergileyerek halifeye karşı kışkırtıyordu.[2] O, muhalefetini Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın katlinden sorumlu tutma fikri üzerine kurmuşsa da asıl hedefi bu konuyu kullanarak hilafeti ele geçirmekti. Değilse Muaviye'nin Hz. Ali'ye biatı reddetmesinin sebebinin hilafeti elde etmek değil sınırları korumak olduğunu söyleyebilmek (Muaviye'nin bütün tavırları bir araya getirildiğinde) gülünç bir iddiadır.[3]

Hz. Osman'ın katli konusunda Hz. Ali'yi suçlayan Muaviye, esasen kendisi de Hz. Osman'ın katledilmesine göz yuman birisidir.[4] O, Hz. Ali'yi isyancılarla hareket ederek halifeyi indirmeye zorlamakla suçlarken, kendisi ise halifeyi koruyabileceği halde katledilmesine sessiz kalmıştır. Sonuçta bu konuda eğer Hz. Ali suçlu ise Muaviye de onun kadar suçludur. Burada belki ikisi de gayretlerini farklı amaçlar için ortaya koymuşlardır.

Muaviye, meseleyi halife ile kendisi arasındaki problemden ayırıp Hz. Ali'nin -yumuşak karnı olan- Hz. Osman'ın katillerini koruduğu tezinden hareketle mücadeleyi sürdürdü.[5] Söylemlerini bunun üzerine bina eden Muaviye, tek isteğinin Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması olduğunu söylü-

1 Mesudi, *et-Tenbih*, 272.
2 Mesudi, *et-Tenbih*, 272; Hz. Ali'nin hilafetinden yaklaşık 1 yıl sonrasına kadar Şam'da Hz. Osman'ın kanlı gömleği asılı kaldı.
3 Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1963, 35.
4 İbn Şebbe, 1289.
5 Akbulut, 222-227; Hasan Onat, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, 41.

yordu. Tabi ki onun bu konuda samimi olmadığı ve bu konuyu istismar ettiği, gücü eline geçirdikten sonra Hz. Osman'ın katilleri konusunu gündemden düşürmesi ve bu konuyla ilgilenmemesinden anlaşılacaktır.

Muaviye, Şam halkını bu söylemlerle tahrik etmekle beraber, Hz. Ali'nin Hz. Aişe ile mücadelesinde de kenarda durup iki ordunun birbirini yıpratmasını bekledi. Homojen bir yapı sergilemeyen Hz. Aişe'nin grubundan da uzak durdu. Daha kolay başedebileceğini tahmin ettiği Hz. Aişe grubunun galip gelmesini umut ediyor, Hz. Ali'nin galip gelmesi halinde ise bu sonucun da Hz. Ali'nin aleyhine kullanılabileceğini düşünüyordu.[6] Nitekim savaş sonrası söylemlerinde Hz. Ali'nin sahabilerin birçoğuyla problemli ve kavgalı olduğu tezini sürekli işleyecektir. Çünkü Cemel Savaşı Hz. Ali'nin imajına büyük zarar vermişti.[7] Sonuçta Muaviye Cemel'de potansiyel iki halife adayı olan Talha ve Zübeyr'den hiç uğraşmadan kurtulmuş oldu ve bu ikisinin Hz. Ali'ye karşı mücadelesinden dolayı kendisinin haklılığına inananlar çoğalmaya başladı, eli güçlendi. Ayrıca yıllardır valilik yaptığı Şam'da oluşturduğu ve yüz bin kişiye ulaştığı söylenen ordunun sahibiydi.[8] Tek eksiği Hz. Ali'ye karşı diğer öncü sahabilerin desteği idi ki bunu da Cemel Savaşı'nda dolaylı olarak elde etmişti.

Kimin Savaşı?

Muaviye'nin Hz. Ali ile mücadelesi esasen adı konulmamış bir kavmiyet mücadelesi idi. Bu bir Haşimi-Emevi kavgasıydı.[9] Mekke'de Haşim ve Abdüşems ile başlayan mücadele oğlu Ümeyye'nin Şam'a sürgünü ile sonuçlanmıştı. Daha sonra bu iki kabile arasındaki mücadele Abdülmuttalib ve Harb b. Ümeyye arasında devam etmişti. Abdülmuttalib sonrası Mekke'de hakimiyeti büyük oranda ele geçiren ve özellikle Ebu Süfyan ile bu hakimiyetlerini perçinleyen Emeviler, Müslümanlıkla mücadeleyi sürdürdüler. Bedir Savaşı'nda mübareze

6 Aycan, 103.
7 Taberi, IV, 563.
8 Halife b. Hayyat, 193.
9 Sarıçam, 271.

için öne çıkan üç Emevi, karşılarına çıkan üç Ensari'yi beğenmemiş ve Hz. Peygamber'den üç Haşimi istemişti. Bedir sonrası Mekke'deki Emevi lideri Ebu Süfyan'ın hakimiyetini yine bir Haşimi olan Hz. Peygamber, Mekke fethi ile sona erdirmişti.

Hz. Osman'ın hilafeti ile tekrar hakimiyetlerini elde eden Emeviler, Haşimilerden Hz. Ali'nin hilafetini kesinlikle kabullenmediler ve Muaviye önderliğinde ona karşı her türlü mücadeleyi verip sonunda başarıya ulaştılar. Bu iki aile arası mücadele Emeviler döneminde Kerbela ve Zeyd b. Ali isyanları gibi katliamla biten olaylarla ve her zaman Emevilerin başarısıyla devam etti. Fakat bu başarı da doksan yıl sonra Haşimilerin bir kolu olan Abbasilerce sonlandırılacaktır.

Sonuçta Haşim ve Abdüşems adlı iki kardeşin kavgası uluslararası boyut kazanmıştır. Ümeyye'nin çocukları Emeviler gibi bir imparatorluk yanında Endülüs Emevileri gibi bir devlet de kurarken, Haşim'in çocukları, Abbasiler gibi bir imparatorlukla beraber, Fatımiler, İdrisiler, Zeydiler gibi bölgesel devletler de kurmuşlardır.

Bu devasa mücadelenin en önemli eşiği ise Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadeledir. Bu mücadele tarihten kopup gelen kavganın kemikleşmesine de sebep olmuştur. Hz. Ali, Hz. Osman döneminde devlete çöreklenen Emevilerin hepsini devlet kadrolarından uzaklaştıracağını henüz halifeliğe gelmeden ilan etmişti. Daha Hz. Osman döneminde "Eğer elime geçerlerse kasap işkembedeki pislikleri nasıl silkelerse o şekilde silkeleyeceğim." diyordu.[10] Hz. Ali'nin bu kararlılığının arkasında Haşimi-Emevi mücadelesinin yattığını ve eğer devlete hakim olanlar Emevi olmasalardı, bu kadar kararlı olmayacağını söyleyebiliriz. Sonuçta Emevilerle aralarındaki kadim düşmanlık devam ediyordu. Bu konuda her türlü söylem kullanılıyordu. Örneğin Muaviye'nin annesinin (Akiletü'l-Ekbat-ciğer yiyici) Uhut savaşı sırasında Hz. Hamza'nın ciğerini yemesi sürekli Haşimilerce gündemde tutulabiliyordu.[11]

10 İbn Sad, V, 32.
11 İbn Asem, III, 210.

Emeviler ise Muaviye etrafında örgütlendiler ve bütün güçleriyle Haşimilere karşı Muaviye'nin etrafında kilitlendiler. Hz. Osman döneminde elde ettikleri haksız üstünlüğü kimseye bırakma niyetinde değillerdi. Hele Haşimilerin lideri olan Hz. Ali'nin bu makamı işgal etmesi onlar için kabullenilemezdi. Ancak bunu direkt söylemeyip Hz. Osman'ın kanının davasını dini bazı gerekçelerle perdelediler. Esasında Muaviye'nin "halifenin katillerini talep" şeklindeki isteği Cahiliyye uygulamaları arasındaydı.[12] Ayrıca iki taraf da savaş öncesi ve sonrası sürekli dini söylemlerde bulunuyor, davasının haklılığına Kur'an'dan deliller getiriyordu.[13]

İki ailenin bu kadim kavgası sebebiyle binlerce insan birbirine düşürülmüş oldu. Yani bu iki aile arasındaki kavga sebebiyle saflar o kadar keskinleşmişti ki; artık hiçbir sulh girişimi kar etmiyordu. Bu sebeple Hz. Ali'nin oğlu Muhammet el-Hanefiyye der ki: "İnsanlar Araplardan iki aileyi (biz Haşimiler ve amcaoğullarımız olan Emevileri) Allah'tan başka ilah edindiler."[14] Bu tespit çok yerindedir. İlah edinilen varlık için savaşılır ve ölünür. Nitekim öyle de olmuştur. İslam öncesinden gelen bu anlamsız mücadele sebebiyle Endülüs'ten Türkistan'a kadar bu iki aileyle ilgisi olmayan binlerce kişi mücadele ettirilmiş ve öldürtülmüştür. Hz. Peygamber'in mirası maalesef böyle tarumar edilmiştir.

Şimdi bu kadim mücadelenin Sıffin'deki safhalarına göz atalım.

Mektuplaşmalar

Muaviye, Hz. Ali'nin haklılığını ispat için sürekli kendisine Muhacir ve Ensar'ın biat ettiğini öne sürmesinden dolayı[15] Medine'deki Muhacir ve Ensar'ın önde gelenlerinden Abdullah b. Ömer, Sad b. Ebi Vakkas, Muhammed b. Mesleme gibi tarafsız kalan öncü sahabilerle mektuplaşıp onların desteğini aradı. Onlara kendi pozisyonunu anlatıp ısrarla Hz. Osman'ın

12 Apak, *Asabiyet*, 158.
13 Ayar, 297, 405.
14 İbn Sad, V, 70.
15 Aycan, 109.

kanını dava ettiğini belirtiyor, kendileriyle ortak hareket etmek istediğini bildiriyordu. Ancak muhatapları çağrıya ilgi göstermediler.

Muaviye'nin yönetimin şûraya bırakılması yönündeki teklifine karşı Sad b. Ebi Vakkas, "Hz. Ömer'in şûrasının, Kureyş'ten hak edenlerden oluştuğunu" belirttikten sonra, "Ali'de olan bizde yoktu, bizde olan ise Ali'de vardı. Talha ve Zübeyr keşke evlerinde otursalardı, Aişe'yi yaptıklarından dolayı Allah affetsin." şeklinde cevap vererek Muaviye'yi bir anlamda terslemişti.[16] İbn Ömer ise Muaviye'nin henüz açıklamadığı esas gayesini anlamış ve "Sen kim hilafet kim, sen tuleka'dan birisin!" şeklinde cevap vererek Muaviye'nin gizlediği gündemini ifşa etmişti.[17] Ensar ileri gelenlerinden Muhammed b. Mesleme ise Muaviye'ye gönderdiği mektupta, "Sen dünyayı ve hevanı isteyen bir adamsın, Osman'ı diriyken yalnız bıraktın, ölü iken yardım ediyorsun."[18] diyordu.

Bu noktada Hz. Ali ile Muaviye arasında da bir dizi mektuplaşma gerçekleşmiştir.[19] Hz. Ali'nin itaat etmesi için gönderdiği mektuba Muaviye boş bir tomar göndermiş ve gelen elçi dört bin şeyhin[20] Şam'daki kanlı gömleğin altında ağladığını bildirmiştir.[21] Hz. Osman'ın kanlı gömleği ve eşi Naile'nin kopmuş parmakları Şam'daki minberde asılı bırakılarak halk sürekli tahrik ediliyordu. Böylece Şamlılar, Hz. Osman'ın katili olarak gördüğü Hz. Ali'yi öldürmek istiyordu.[22]

Bu süreçte Hz. Ali gönderdiği mektuplarda rakibini biata çağırırken, Muaviye ise onu Hz. Osman öldürüldüğünde sözlü veya fiili olarak halifeyi desteklememekle suçlamakta ve katilleri ordusunda barındırdığını söyleyerek katillerin kendisine

16 Minkari, 75.
17 Minkari, 63.
18 Minkari, 76.
19 Şerif Radi, 264.
20 Kabile şeflerine şeyh denildiğini biliyoruz. Bu anlamda bu şeflerin arkasındaki binlerce kişi olduğu ima edilmiş oluyor.
21 Belazuri, III, 14; bazı kaynaklardaki 50 bin kişi şeklindeki rakamlar abartı olmalıdır, Dineveri, 194.
22 Taberi, IV, 562.

teslim edilmeleri halinde biat edeceğini ifade etmekteydi. Muaviye daha sonra bu fikrinden vazgeçerek Hz. Ali'nin hilafeti gasbettiğini ileri sürerek tuhaf bir teklifte bulunuyordu: "Eğer halifeyi öldürmediysen hilafeti şûraya bırak."[23] Gayet masum görünen bu teklifle o halifenin ümmet tarafından seçilmesini öneriyordu. Ancak ümmetin bir halife seçemeyeceği de artık ortadaydı. Bu sebeple bu karışıklıktan istifade ile halifeliğini ilan etmeyi planlıyordu. Nitekim sonunda bu şekilde halifeliği aldığı da malumdur.

Muaviye mektuplaşma işini bir oyalama taktiği olarak kullanıyor, zaman kazanıyordu. Gönderdiği mektupların birinde, "Ey Ali! Benim pek çok faziletim var. Benim babam cahiliyye döneminde liderdi. İslamiyet döneminde de ben yönetici oldum. Ben, Rasûlullah'ın akrabası, müminlerin dayısı (ablası Ümmü Habibe dolayısıyla) ve vahiy katibiyim." diyordu.[24]

Hz. Ali ise, cevabi mektubunda şöyle diyordu:

> Ey ciğer yiyicisinin oğlu! Sen faziletlerinle Ali'ye karşı övünüyor musun? Peygamber Muhammed, benim kardeşim ve kayınpederimdir, şehidlerin efendisi Hamza amcamdır. Sabah akşam meleklerle birlikte uçan Cafer kardeşimdir. Muhammed'in kızı zevcemdir. Onun canı benim canımla, onun kanı benim kanımla birbirine karışmıştır. Muhammed'in iki torunu, Fatıma'dan doğmuş olup benim çocuklarımdır. Hanginiz benim kadar ondan nasip almışsınız? Küçücük bir çocuk olup ergenlik çağına erdiğim zaman sizden önce İslam'a girmiştim.[25]

Doğrusu her iki mektubun da İslam'ın ortaya koyduğu ilkeler açısından değer ifade etmediği aşikardır. İslam, soy, sop, nesil, kabile açısından bütün üstünlükleri ortadan kaldırmıştır.

Muaviye'nin bir mektubundaki "Biz iki kardeşin (Haşim-Ümeyye) çocuklarıyız." şeklindeki ifadesine karşı Hz. Ali'nin, "Ümeyye Haşim'e, Harb Abdulmuttalib'e, Ebu Sufyan Ebu Talib'e, sen bana denk değilsin sen tulekasın.[26] Yine nübüv-

23 Minkari, 200.
24 İbn Kesir, VIII, 8.
25 Belazuri, V, 119; İbn Kesir, VIII, 8.
26 Minkari, 29.

vet bizim ailemizdedir."[27] şeklinde cevap vermişti ki bunlar Kur'an'ın yasakladığı, İslam öncesi atalarla övünme bağlamında sözlerdir.[28]

Muaviye, bütün bu sözleri önemsemiyor ve gittikçe dozajı artıran bir üslup ile mektuplaşmalara devam ediyordu:

> Ey Ali! sen ilk üç halifeye karşı geldin. Biz bunu sert bakışlarından, ağır sözlerinden, sıkıntıdan gelen uzun nefes alıp verişinden ve halifelere biat hususunda ağır hareketinden anladık. Burnunda demir halka bulunan sığır misali onlara istemeyerek zorla getirildin. Sonra, hiçbirine amcanoğlu Osman'a karşı beslediğin kadar kıskançlık beslemedin. Oysa akrabalığı ve Hz. Peygamber'in damadı olması yönünden ona bunu yapmaman gerekirdi. Ondan ilgini kestin, iyi yönlerini kötüledin, insanları üzerine kışkırttın, bazen ondan gizlendin, bazen de ona göründün. Sonra etrafı develerle sarıldı ve safkan atlarla çevrildi. Allah'ın elçisinin hareminde üzerine silah çekildi. Aynı mahallede seninle beraberken öldürüldü. Bu esnada evindeki bağrışmaları duyuyordun ve herhangi bir söz veya davranışla üzerindeki töhmeti ve olumsuz izlenimi reddetmiyordun.
>
> Yemin ederim ki, o esnada bir defa da olsa kalkıp insanları ondan uzaklaştırsaydın, bizden bir kişi bile senden başkasını halife seçmezdi. Ayrıca bu davranışın, onların iyice bildikleri Osman'a karşı kötü tutumun ve muhalefetini de silmeye yeterdi. Osman taraftarlarının hakkındaki diğer kötü izleniminin sebebi senin Osman'ın katillerini korumandır. Katiller pazuların, yardımcıların, ellerin, özel adamların ve sırdaşlarındırlar. (Osman'ın) Kanından suçsuz olduğunu anlatıyorsun. Eğer doğru söylüyorsan bize izin ver katillerini öldürelim. Sonra hemen sana biat edelim. Bunun dışında sana ve arkadaşlarına kılıçtan başka bir çözüm göremiyorum. Ondan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, Osman'ın katillerini, dağlarda, kumlu çöllerde, karada ve denizde aramaya koyulacağız, ta ki Allah, onların canlarını alır veya biz bu uğurda ruhumuzu Allah'a teslim ederiz, vesselam.[29]

Hz. Ali gönderdiği mektubunda şöyle demişti:

> Ey Muaviye! Geçmişte bir hizmetiniz, bir şerefiniz ve üstünlüğünüz olmadığı halde, ne zamandan beri halkı idare etmeye başla-

27 İbn Asem, III, 260; Dineveri, 239.
28 Tekasur suresi.
29 Minkari, 86; Belazuri, III, 66.

dınız? Ne zaman ümmetin iktidarını ele geçirdiniz? Başına gelen belalardan kendini korumaya çalış! Bilmiş ol ki, emirlik işi insanlara kalsaydı veya onların eli ile gerçekleşseydi bizi kıskanacaklar ve minnet duygusu altında bırakacaklardı. Fakat o Allah'ın, doğruyu söyleyen, doğru Peygamberi'nin dili ile açıkladığı, bize karşı minnet duygusu içinde onlara rağmen bir alın yazgısıdır. İspat, açıklık ve irfandan sonra şüpheye düşenler iflah olamazlar.[30]

Muaviye gönderdiği diğer bir mektubunda şöyle demişti:

Ey Ali! Kıskançlığı bırak! Zira ondan sana pek fayda yok. Şerefli geçmişini de kibir ve övgünle ifsad etme! Zira işler sonuçlarıyla belli olur. Geçmişteki iyiliklerini yok etme! Eğer bunu yapmada ısrar edersen, ancak kendi nefsine zarar verir, amelini siler ve iddianı boşa çıkarmış olursun. Ömrüme yemin olsun ki, geçmişte yapmış olduğun iyilikler, kanları dökmeye cesaretinden ve hak ehline karşı olumsuz tavrından dolayı silinmişe benzer görünüm arz etmektedir. Felak suresini bir oku ve nefsinin şerrinden Allah'a sığın! Zira sen haset eden bir hasetçisin.[31]

Karşılıklı mektuplaşmalar bu şekilde devam etti. Ancak bir sonuç vermedi. Hz. Ali'nin Şam'a gönderdiği elçi olan Cerir[32] ise döndüğünde Muaviye'nin savaş hazırlığı yaptığını bildirmişti.[33] Elçiler karşılıklı olarak mektuplar getirip götürdüler. Bu bağlamda Şam'ın zahitlerinden Ebu Müslim Havlani'nin Medine'ye gelerek katillerin teslimi konusundaki talebi reddedilmiş,[34] bunun üzerine elçi Hz. Ali'ye "Sen çevrene hakim olamayan birisin." demişti.[35]

Amr b. As

Amr b. As, Hz. Osman tarafından azledildikten sonra Filistin taraflarına çekilmiş ve elinden geldiğince herkesi halifeye karşı isyana teşvik etmişti. Amr, Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberini aldığı zaman, "Bana Abdullah'ın babası derler. Siba vadisinde olduğum halde onu ben öldürdüm." demişti.[36] Yeni

30 Minkari, 88.
31 Minkari, 110.
32 Minkari, 28.
33 Taberi, IV, 562.
34 Şerif Radi, 262, 546.
35 Dineveri, 215.
36 İbnü'l-Esir, III, 157.

halifenin Talha veya Ali olacağı konusunda tereddütü vardı.[37] Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra bir süre eski halifenin mağduru olarak yeni halifeden teklif bekledi. Ancak Hz. Ali'nin Amr b. As hakkındaki görüşü hiç de iyi değildi.[38] Nitekim ona gönderdiği mektupta çok ağır ifadeleri vardı.[39]

Cemel Savaşı'nın sonuna kadar bekleyen[40] Amr'ın gidebileceği ve beraber çalışabileceği Muaviye dışında kimse kalmamıştı. Bu sebeple Amr, bir müddet sonra öldürülmesi için teşviklerde bulunduğu Hz. Osman adına ortaya çıkan ve onun kanını dava eden Muaviye'nin yanına gitti. Hz. Ali'nin Muaviye ile mücadeleye başladığı günlerde Filistin'den Şam'a doğru ilerlerken yolda Hz. Osman için ağıtlar yaktı.[41] Ağıtlarında aynen bir kadın gibi ağlayarak "Ey Osman! Hayânın ve dinin timsali!" şeklinde övgülerini haykırarak Dımaşk'a vardı.[42] Şam'a vardığında Şamlılara, "Siz haklısınız ve davanızda

37 Adem Apak, *Amr b. As*, Ankara 2001, 132.

38 Hz. Ali'nin Amr için söylediği çok ağır sözleri içinde, "...en büyük hilesi hasmına avretini bağışlamasıdır..." şeklinde aşağılayıcı ifadeleri bulunmaktadır, Şerif Radi, 85.

39 Amr'ı aslana sığınıp artıklarından medet uman köpeğe benzetir. Şerif Radi, 297.

40 Taberi, IV, 560.

41 Taberi, IV, 559.

42 Maalesef İbnü'l-Esir gibi bir tarihçi şu bilgiyi aktararak Amr'ın bu işleri çok önceden Hz. Peygamber'in döneminden bildiğini söyler ve adeta kimin galip geleceğini bildiğinden dolayı Muaviye'ye destek olduğuna vurgu yapar: "Rasûlullah, Amr'ı Umman'a vali olarak göndermiş, o da Umman'da bulunan ve doğruluğuyla tanınan bir rahibe giderek Rasûlullah'ın vefatının nasıl olacağını ve kendisinden sonra kimin başa geçeceğini sormuş, bu rahib Amr'a Rasûlullah'tan sonra Ebû Bekr'in başa geçeceğini, fakat çok kısa bir müddet kaldıktan sonra vefat edeceğini, arkasından yine onun kabilesinden ikinci bir adamın gelip uzun bir müddet başta kalacağını (Ömer) ve sonra aniden öldürüleceğini ve yine onun kabilesinden üçüncü bir kişinin (Osman) başa geçip uzun bir müddet kalacağını ve bunun da sonunda bir kalabalık tarafından öldürüleceğini haber vermiş ve eklemişti: Fakat bu son derece kötü bir durum olacak. Aynı şekilde onun kabilesinden (Ali) diğer bir kişi gelecek ve onun bulunduğu dönemde şiddetli bir savaş olacak, o da arkasından bütün insanların etrafında toplanmasından evvel öldürülecek. Sonra gelecek emir mukaddes toprakların emiri olacak (Muaviye) ve bunun da hüküm yılları uzun sürdükten sonra fırkalara ayrılan halkı onun etrafında toplanacak ve sonra o da ölüp gidecek." Sonuçta Allah'ın takdir ettiği şeyler Amr'a bir rahip tarafından söylenmiş, tabi ki o da bu takdire uygun hareket etmiş olmalı(!) Bkz. İbnü'l-Esir, III, 157.

hak sahibisiniz. Gerçekten mazlum olarak öldürülen halifenin kanını isteyiniz."[43] diyordu.

Muaviye, onun durumunu biliyordu. İsteseydi onu Hz. Osman'ın katline yardım ettiği gerekçesiyle öldürtebilirdi. Ayrıca Hz. Ömer döneminde Kıbrıs'ın fethini isteyen Muaviye'ye duyduğu kıskançlıkla halifeyi uyarıp engel olan Amr idi.[44] Bütün bunlara rağmen Muaviye, Amr'ın dahiliğine muhtaç idi. Esasında hem Amr hem de Muaviye'nin Hz. Osman'ın katline üzüldükleri falan yoktu. Muaviye halife olmak istiyor, Amr ise azledildiği Mısır valiliğine dönmek istiyordu. Bu sebeple menfaat birlikteliğinde buluşacaklardı.[45]

Muaviye bu sebeple Amr'ı saraya davet etti.[46] Amr ile epeyce[47] bir pazarlıktan[48] sonra anlaştılar.[49] Bu anlaşmaya göre; zafere ulaşmalarından itibaren ölümüne kadar Mısır eyaleti, Amr'a verilecekti.[50] Bu anlaşma Hz. Ali'nin elçisi Cerir geldiği sıralarda yapılmıştı.[51]

Amr, Muaviye'ye ilk desteğini Şurahbil konusunda yaptı. Şam bölgesinde önemli biri olan Şurahbil'i ikna amacıyla yollara Hz. Osman'ın kanı için ağlayan kimseler yerleştirildi. Şurahbil davet edildi. Her kimi görse Hz. Ali'nin katil olduğunu söylüyordu. Böylece Şurahbil Şam ve çevresindeki nüfuzunu da kullanarak Muaviye'ye asker toplayacaktır.[52]

Şam'a Yürüyüş

Hz. Ali, mektuplaşmalardan bir sonuç çıkmayınca valilerine haber göndererek sefer için bölgelerinde hazırlık yapılmasını emretti.[53] Müslümanlar arasında gerçekleşecek bu savaşa

43 İbnü'l-Esir, III, 157.
44 İbn Sad, III, 285; Belazuri, *Futuh*, 218.
45 Belki de Amr'ın bütün bu yaptıklarını örtebilmek için şu tür rivayetler uydurulmuş olmalıdır; "Rasûlullah şöyle buyurdu: "İnsanların en Müslüman ve en imanlısı Amr b. As'tır", Tirmizi, Menakıb, 49.
46 Minkari, 34; Dineveri, 210.
47 Minkari, 41.
48 Dineveri, 211.
49 Mesudi, II, 363.
50 Anlaşma metni için bkz. İbn Sad, IV, 254.
51 Belazuri, III, 71-74.
52 Minkari, 50; Dineveri, 211.
53 Taberi, IV, 563.

Kufe'den katılmak istemeyenler bulunmaktaydı. Ancak gelmek istemeyen biri, Eşter tarafından linç ettirildi ve Hz. Ali bu olaya bir tepki vermedi.[54] Ayrıca Sıffin'e gitmek üzere hazırlık yapıldığı sırada İbn Mesut'un öğrencileri ve kurradan yaklaşık 400 kişilik bir grup, savaşın meşruiyeti konusunda şüphe içinde olduklarını söyleyerek, hudut boylarında savaşmaya gönderilmeyi talep edince cihat için sınır boylarına gönderildiler.[55]

Muaviye ise öncelikle Bizans'ın saldırılarından emin olmak amacıyla yüklü bir miktarda para ödemek karşılığında onlarla barış anlaşması imzaladı.[56] Böylece kuzey sınırlarını güvenceye almış ve Hz. Ali'ye karşı hazırlıklara başlamış oldu.[57] Ayrıca bölgeye hakimiyeti bulunan Şurahbil b. Sımt, Malik b. Hübeyre gibi Suriye liderleriyle ittifaklar gerçekleştirdi.[58]

Muaviye, ordusunu çok çeşitli kabilelerden komutanlarla oluşturup bunların desteğini sağlarken Hz. Ali'nin ordusu bundan mahrum olmuştu. Daha doğrusu Hz. Ali, zamanın ruhunu okuyamamış, Muaviye ise görevlilerini sadece belli kabilelere yoğunlaştırmayarak geniş bir yelpazeye hükmedebilmişti. Örneğin Muaviye kendi kabilesinden kimseye görev vermeyip Kureyşlilere önem verirken Hz. Ali'nin komutanları Haşimi, Ensar ve Kufe'deki Yemenlilerden oluşuyordu.[59]

Papazın Kehaneti(!)

İbn Kesir şöyle aktarır:

> Hz. Ali, Rakka'ya bağlı Belih mıntıkasına varıp konakladığında -ki burası Fırat civarında bir yerdi- bir rahip, manastırından inip yanına geldi. Ona şöyle dedi: "Atadan ataya intikal ederek elime ulaşan bir kitap var. Bu kitabı Meryem oğlu İsa peygamberin arkadaşları yazmıştır. Bu kitabı sana arz edeyim mi? -Göster bakalım hele. Rahip, kitabı okumaya başladı: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. O Allah ki, hükmettiği şeyi hükmetti. Yazdığını da yazdı. Yazdığı şeyler arasında şunu anlatır ki: O, ümmilere kendi

54 Dineveri, 215.
55 Minkari, 115; Dineveri, 217.
56 İbn Asem, II, 522; Mesudi, II, 329.
57 Taberi, IV, 441.
58 Minkari, 44, 52.
59 Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 43, 50.

aralarından bir peygamber gönderecektir. O peygamber, ümmetine kitabı, hikmeti öğretecek; onları arındıracak ve onları Allah yoluna iletecektir. Kaba ve haşin değildir. Sokaklarda bağırıp çağırmaz. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez. Aksine affedip bağışlar. Onun ümmeti, her yüksek tepede, her çıkışta ve inişte Allah'a hamdeden kimselerdir. Dilleri devamlı surette tehlil ve tekbir getirerek çalışır. O peygamber, kendisine düşmanlık edenlere karşı Allah'tan yardım görür. Allah, onu vefat ettirdiği zaman ümmeti ihtilafa düşecek, sonra bir araya gelip ittifak edecekler ve bu ittifakları Allah'ın dilediği bir zamana kadar devam edecektir. Sonra yine ihtilafa düşeceklerdir. Bu ihtilaftan sonra o peygamberin ümmetinden bir adam, (Ali) bu Fırat kenarından geçecek, insanlara iyiliği emredip kötülükten sakındıracak, hak ile hükmedecek ve hükmünden geri dönmeyecektir. Dünya, onun nazarında fırtınalı bir günde savrulan topraktan veya külden daha önemsizdir. Ölüm, ona bir yudum su içmekten daha kolaydır. Gizlilikte Allah'tan korkar, aşikar ve açık hallerde ümmete nasihat verir. Allah'ın emrini yerine getirme hususunda kınayıcıların kınamalarından çekinmez. Beldelerin halkından her kim o peygamberin zamanına ulaşıp da ona iman ederse, onun mükafatı benim hoşnutluğum ve cennettir. Her kim de o peygamberin ümmetinden olup da bu ümmeti toparlamaya çalışan o salih kula yetişirse ona yardım etsin. Çünkü onun saflarında bulunup karşıtlarına karşı savaşırken öldürülmek şehidliktir. Rahip, elindeki kitabın bu kısmını okuduktan sonra Hz. Ali'ye şöyle dedi: -Ben artık senin arkadaşınım. Senin başına gelenler, benim de başıma gelinceye kadar yanından ayrılmayacağım. Rahibin böyle demesi üzerine Hz. Ali ağladı, sonra şöyle dedi: "Beni kendi nezdinde unutulmuş kılmayan Allah'a hamdolsun. Beni kendi katında iyi kimselerin kitabında anan Allah'a hamd olsun."[60]

Bu rivayetin uydurma olduğu her halinden bellidir. Esas problem, bu rivayetin kaynaklarımız tarafından kabullenilmesidir. Durum bu müelliflerimizin dediği gibi ise ve Hz. Ali rivayette olduğu gibi bu anlatılanları kabullendiyse, o zaman tam bir faciadır ki bunun mümkünatının olmayacağını düşünüyoruz.

60 Bkz. İbn Kesir, VII, 241.

Su Problemi

İki ordu Sıffin denilen yerde karşı karşıya geldiler. Bölgeye önce ulaşan Muaviye, Fırat nehrini kontrolüne alarak rakibine su vermedi.[61] Abdullah b. Sad, Velid b. Ukbe gibi kişiler, Hz. Ali ve ordusuna su verilmemesini, çünkü onların Hz. Osman'ı susuz bıraktıklarını söylediler. Muaviye de suyun karşı tarafa verilmemesini kararlaştırdı.[62]

Suyun serbest bırakılması konusunda görüşmeler fayda vermeyince Hz. Ali, Eşas b. Kays komutasında bir birlik gönderdi ve suyu ele geçirdi.[63] Ancak Muaviye gibi davranmayarak Şam askerlerinin de sudan istifade etmelerine izin verdi.[64] Bunun üzerine iki ordu askerleri birbirine karışmış bir şekilde su içmeye başladılar. Birbirlerinin karargahına giriyor, görüşüyor iyilikle karşılık veriyorlardı. Savaşa isteksizdiler, barış umudundaydılar.[65]

Son Görüşmeler

Hz. Ali Şamlıları savaş meydanında da itaate davet etmek istedi. Bu amaçla Ebû Amr b. Beşir, Said b. Kays ve Şebes b. Ribi'den oluşan bir heyeti karşı tarafa gönderdi. Muaviye elçilere beklendiği gibi gerçek niyetinin maktul halifenin kanını dava etmek olduğu görüşünü şu şekilde tekrarladı, "Sizin adamınıza benim itaat etmeme gelince; bunu ona layık görmüyorum, çünkü o bizim halifemizi öldürdü ve cemaatimizi dağıtarak insanları bize karşı kışkırttı. Ayrıca adamınız Osman'ı öldürmediğini iddia ediyorsa biz onun bu iddiasını şu şartla kabul ederiz. Bize Osman'ın katillerini versin, onları öldürelim ve itaat edelim." Bunun üzerine Şebes b. Ribi, "Ey Muaviye, Ammar'ı öldürmek sana hoş mu geliyor, seni sevindiriyor mu?" diye sorunca Muaviye, "Beni bundan alıkoyacak bir durum mu var sanki? Eğer Sümeyye'nin oğlunu elime geçirecek olursam onu Osman'ın kölesine karşılık öldürürdüm" diye cevap

61 İbn Asem, III, 14.
62 İbnü'l-Esir, III, 167.
63 Halife b. Hayyat, 240.
64 Taberi, IV, 569.
65 Dineveri, 220.

verdi.[66] Muaviye, son sözüyle Ammar'ı aşağılamış oldu. Aynı zamanda Ammar'ın babasını zikretmeyerek ve annesinin cariyeliğini ortaya koyarak onun babasının belirsizliğine telmih yapmış oldu hem de onu Hz. Osman'a denk görmeyerek köle statüsünde birine karşılık öldürebileceğini söyledi.

Bunun üzerine Hz. Ali'nin elçisi Şebes, "Muaviye'nin asıl amacının Hz. Osman'ın kanı değil, bunu kullanarak dünya menfaati elde etmek olduğunu" söyleyince taraflar arasında tartışmalar meydana geldi. Hz. Ali'nin elçilerinden Adiy b. Hatem, Cemel Savaşı'nın sonucunu Muaviye'ye hatırlatıp itaat etmesini talep edince, Muaviye, "Sen sulh için gelmemişsin, tehdit edici konuşuyorsun. Vallahi ben harp çocuğuyum, ancak sen Osman'ın katillerindensin." deyince[67] yine tartışma başladı ve elçiler herhangi bir sonuç alamadan geri döndüler.[68]

Ardından Hz. Ali'nin karargahına gelen Muaviye'nin elçisi Habib b. Mesleme Hz. Ali'ye hitaben şöyle der:

> Osman, hidayet yolundaki bir halifeydi. Allah'ın kitabıyla amel etti, Allah'ın emrine bağlı kaldı. Siz onun hayatını uzamış gördünüz ve vefatının geciktiğini düşündünüz, sonra da öldürdünüz. Eğer onu öldürmediğini iddia ediyorsan katilleri bize teslim et, onları öldürelim. Daha sonra da yüklenmiş olduğun bu emirlikten vazgeç ki, Müslümanlar şûra ile başlarına gelecek kişiyi seçsinler.[69]

Bu konuşma, Muaviye'nin asıl niyetinin hilafeti ele geçirmek olduğunu ortaya koymaktadır. Yani onun artık katillerin kendisine teslim edilmesiyle yetinmeyeceğini ve Hz. Ali'nin meşruiyetini tartışma konusu yapmaya başladığını göstermektedir. Halbuki daha önce sadece suçluların cezalandırılması halinde Hz. Ali'ye biat edeceğini bildiriyordu.[70] Esasen o sonraki yıllarda ileri sürdüğü ikinci şart olan şûradan da vazgeçecektir. Onun şûra şartında samimi olmadığı oğlu Yezid'i kendi yerine halife tayin etmesiyle anlaşılacaktır.[71]

66 Taberi, V, 6; İbnü'l-Esir, III, 173.
67 Taberi, V, 6.
68 İbnü'l-Esir, III, 168.
69 Minkari, 200; Taberi, V, 7.
70 Dineveri, 223.
71 Akbulut, 208-209.

Hz. Ali, bu konuşmaya karşılık, kendisine biat sürecini anlattıktan sonra:

> Muaviye dinde önceliği ve sadakati olmayan, talik oğlu talik (yani babası ve kendisi zorunlu Müslümanlığa giren Mekkelilerden), İslam'a ve Müslümanlara düşmanlığı İslam'a zorunlu girinceye kadar bırakmayan ahzabtan (Kur'an ifadesi ile Hendek Savaşı'nda Medine'yi kuşatanlardan) bir hizip, Allah'ın ilk Müslümanlığı nasip etmediği[72] birisidir.

demiş ve sözlerinde ısrar eden iki elçiye Neml, 80-81 ve Rum 52-53. ayetleri okumuştur.[73]

İki ordu arasındaki görüşme trafiği üç ay boyunca devam etmişti. Görüşmeler kesildikçe savaş pozisyonuna geçilmiş, alimler, salih kimseler 85 kere savaşa engel olmuşlardı.[74] Bu arada cahiliyye çağının adeti olan Haram ayların girmesi ile Hz. Ali, bundan istifadeyle Muaviye'ye yeni bir heyet göndermişse de olumlu sonuç alamadı. Muaviye görüşmeleri, bir sonuç çıkacağından değil, oyalamak için sürdürüyordu ve zamanın kendi lehine çalıştığını düşünüyordu ve nitekim istediğini de elde etmiştir. Sonuç alınamayınca ilk çarpışmalar başladı.

Savaşın Başlaması

Görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca savaş başladı.[75] İlk saldırılar daha çok rakibi psikolojik olarak yıpratma amaçlı küçük hamleler şeklinde gerçekleşiyordu. Önce Arap örfü gereği iki tarafın komutan ve savaşçıları arasında teke tek mübarezeler yapıldı.[76] Muaviye'nin ordusundaki Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'a karşı Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye çıkmıştı. Ancak Hz. Ali buna engel olup ona karşı kendisi çıkınca Ubeydullah geri dönmüştü. Bunun üzerine Muhammed, babasına hitaben, "Niye onu muhatap alıyorsun,

72 Minkari, 200.
73 Taberi, V, 8; iki süredeki ayetler de aynı anlamdadır: "Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da daveti duyuramazsın. Sen körleri sapıklıklarından çevirip doğru yola getiremezsin. Ancak ayetlerimize inanıp da teslim olanlara duyurabilirsin."
74 Dineveri, 222.
75 Taberi, V, 10.
76 İbnü'l-Esir, III, 176.

sen onun babasından hayırlısın" deyince Hz. Ali, "Sakın onun babası hakkında hayırdan başka bir şey söyleme" demişti.[77] Hürmüzan'ın katili olan Ubeydullah b. Ömer, Eşter ile mücadele etmiş ve savaş esnasında öldürülmüştür.[78]

İki orduda karşılıklı akrabalar ve sahabiler yer alıyordu. Abdurrahman b. Halid b. Velid, sahabeden Adiy b. Hatem ile savaşmıştı.[79] Muhammed b. Ebi Bekir Hz. Ali'nin ordusunda iken ağabeyi Abdurrahman Muaviye tarafındaydı. Daha da ilginci Hz. Ali'nin ağabeyi Akil, kardeşinden mal istemiş Hz. Ali de vermeyince Muaviye'nin yanına geçmişti. Benzer bir şekilde Yezit b. Hacebe adlı kişi Hz. Ali tarafından Ukabe denilen yere vali atamıştı. Ancak görevli olduğu şehirden gönderdiği Harac gelirini azaltınca halife tarafından kendisine ceza verilmişti. Bunun üzerine o da Muaviye'ye katılmıştı.[80] Böylece Hz. Ali ile problem yaşayan herkes Muaviye'nin yanına geçiyordu.

İki ordudaki baba ile oğlu yüzleri kapalı olarak birbirleriyle mübareze ederken tesadüfen birbirlerini tanımışlar ve vuruşmaktan çekilmişlerdi.[81] Kays b. Yezid mübareze için çıkınca kardeşi Ebu Amarrata b. Yezid ona karşı çıkmıştı. Çarpışmaya girişmeden önce birbirleriyle tanışıp kim olduklarını anlamışlar, sonra çarpışmaktan vazgeçerek geriye dönmüşler, her biri döndüğü yerdeki arkadaşlarına kardeşi ile karşılaşmış olduğunu söylemişti.[82]

Bu noktada mübarezeler hakkında da birçok uydurmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri de savaş öncesi Amr b. As ile Hz. Ali'nin çarpıştığı Hz. Ali'nin Amr'ı öldürmek üzere iken avret mahalli açılınca bundan vazgeçtiği zikredilir.[83] Bunlar, rakibi aşağılamaya Hz. Ali'yi ise övmeye yönelik uydurmalardan başka bir şey değildir. Hz. Ali'nin savaş sırasında 500'den fazla kişiyi öldürdüğü şeklindeki uydurmalar da bu bağlamdadır.[84]

77 İbnü'l-Esir, III, 177.
78 Belazuri, III, 101.
79 Dineveri, 230.
80 Belazuri, *Futuh*, 458.
81 Dineveri, 226.
82 İbnü'l-Esir, III, 184.
83 Dineveri, 230.
84 İbn Kesir, VII, 249.

Yine İbn Abbas'ın karşı ordudaki Velid b. Ukbe'ye mübareze teklifi ve kahramanca savaştığı şeklindeki haberler, Abbasi hilafetine iyi görünme amaçlı uydurulan hikayelerden olmalıdır.[85] Çünkü İbn Abbas'ın ilim yönünden çok yetenekli olsa da savaşçı özelliğinin olmadığı gayet iyi bilinir. Bunlar, sadece Alioğullarının değil, kendilerinin de Emevilerle mücadele ettiklerini ispata yönelik haberler olmalıdır.[86]

Sıffin Savaşı başladıktan sonra bile savaşın durdurulup barış yapılmasını arzu edenler çoğunluğu oluşturmaktaydı. Bu sıralarda taraflar arasında mektuplaşmalar olmuş; bekleşme sırasında askerler birbirlerinin kamplarına gidip gelmişlerdi. Kaynakların bildirdiğine göre 40 gün kadar süren çatışmalar, küçük birlikler arasında meydana geliyordu. Hz. Ali'nin savaşı önlemeye yönelik son bir hamle ile Muaviye'ye mübareze teklifi de olumlu yanıt bulmamıştı.[87]

Hz. Ali'nin savaş öncesi ordusuna sözleri şu şekildeydi:

> Onlar başlayıncaya kadar savaşa başlamayın. Kaçanları, yaralıları öldürmeyin, avretleri açmayın, müsle yapmayın, namuslara dokunmayın, evlere izinsiz girmeyin, malları gasbetmeyin...[88]

Savaşın böyle mübarezelerle sürüp gidemeyeceği anlaşılınca nihai savaşa geçildi.[89] Iraklıların saldırılarını iyice artırması üzerine iki ordu arasında çok şiddetli bir savaş başladı. Iraklılar Şamlıları bulundukları hattın gerisine çekilmeye zorlamışlar ve nihayet Muaviye'nin çadırının yakınlarına kadar ulaşmışlardı. Gündüz savaşılırken geceleri barış yapılıyordu.[90] Ancak bazen savaşın gece de devam ettiği oluyordu. Bir seferinde askerler sabaha kadar kılıçları kırılıp okları bitinceye kadar çarpışmışlardı. Savaşın şiddeti sebebiyle bu gece "Herir Gecesi" olarak isimlendirilmişti.[91]

85 Taberi, V, 13.
86 Dineveri, 228.
87 Belazuri, III, 85.
88 Taberi, V, 11.
89 Minkari, 332-340, 391-392.
90 Dineveri 233.
91 İbnü'l-Esir, III, 191.

Hz. Ali'nin ordusundaki Yemenlilerin liderlerinden Eşas, savaştaki can kayıplarından kaygılı idi. "Bu savaş, Arapların sonunu getirecek, şeref ve haysiyetimizi bitirecek." diyordu.[92] Savaş ilerleyip Irak tarafındaki Eşter komutasındaki grup zafere yaklaşınca Amr b. As'ın hile yaparak "Mızraklara mushaf sahifelerini takalım ve Ali ordusunu Kur'an'ın hakemliğine çağıralım." önerisinin uygulamaya konmasıyla Şam ordusunun kurtuluşu gerçekleşti. Mushaflara takılan Kur'an'a çağrı, Irak ordusunu etkilediği ve Hz. Ali'nin ordusunda karışıklık meydana getirdiği için, Iraklıların üstünlüğü ile devam eden savaş neticeye ulaşamadan sona erdi.[93]

Hz. Ali'nin savaşa devam ısrarı ve

> Ey Allah'ın kulları! Düşmanınıza karşı savaşmaya devam edin. Ben Muaviye'yi, Amr'ı, İbn Ebi Muayt'ı, Habib'i, İbn Ebi Serh'i ve Dahhak'ı çok iyi tanıyorum. Onların din ile ve Kur'an'la ilgileri yoktur. Ben onları sizden daha iyi bilirim, çünkü çocukken beraber olduk ve büyüdükten sonra da beraber vakit geçirdik. Onlar çocukken de son derece kötü idiler, şer idiler. Size yazıklar olsun, aldanmayasınız! Vallahi bu Kur'an sahifelerini sırf sizi aldatmak ve size tuzak kurmak için havaya kaldırmışlardır.[94]

şeklindeki sözleri ordusunu savaşa teşvik için yetmedi.

Sonuçta ikilemde kalan Hz. Ali, savaşı sona erdirip hakem olayına razı oldu. Burada dikkat edersek iki taraf da Kur'an'ı ve dini söylemleri kullanarak siyasi geleceklerini kurtarma peşindedirler.[95] Bir taraf Kur'an'ı mızraklara takarak mağlubiyetini önlemeye çalışırken, diğer taraf ise karşı tarafın cahiliyye döneminde ne kadar kötü insanlar olduğunu zikretmektedir.

Ölü Sayısı

Hz. Ali'nin ordusunun sayısı konusunda 50, 90, 100 bin gibi abartılı sayılar mevcuttur.[96] Yine Muaviye'nin ordusu için

92 Dineveri, 240.
93 İbn Sad, III, 32.
94 Taberi, V, 49; Mesudi, II, 401.
95 Ayar, 313, 319.
96 Halife b. Hayyat, 240.

de 70, 100 bin[97] gibi sayılar aktarılır.[98] Bu rakamların çokluktan kinaye olduğu aşikardır.[99] İki ordu sayısı 70 biner kişi[100] veya toplamda 100 bin civarında olduğu[101] görüşleri ileri sürülse de Hz. Ali'nin daha önce Cemel için Kufe'den ne kadar zorlukla asker tedarik ettiğini biliyoruz. Bu sebeple bu sayıların abartılı olduğunu söyleyebiliriz.[102] Kayıplara gelince; Şamlıların 45, Iraklıların ise 25 bin, toplamda 70 bin kayıp verildiği zikredilir.[103] 50,[104] 60,[105] 70[106], 90 ve 100 bin[107] kaybın olduğu ile ilgili rakamlara ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.[108] Sonuçta iki ordunun sayısı net olmadığı gibi savaş sonunda öldürülenlerin de sayısı net değildir, sayılarda abartılar vardır.[109]

Ammar'ın Katli

Sıffin Savaşı sırasında Ammar b. Yasir'in katledilmesi ile ilgili olarak nakledilen ve Muaviye tarafının haksızlığı bağlamında aktarılıp büyük tartışmalara sebep olan bir rivayet üzerinde durmak istiyoruz:

"Hz. Peygamber'in Medine mescidinin inşası esnasında "Ammar'ı isyancı bir topluluk öldürecektir."[110] "Vah Ammar! Seni bağı bir grup öldürecektir." şeklinde bir söz söylediği zikredilir. Bu rivayete göre; Hz. Ali'nin haklı, Muaviye'nin ise haksız olduğu yaklaşık 40 yıl önceden açıkça belirtilmiştir (!) Rivayetin detaylarında Ammar'ın son içeceğinin süt olacağı bile bildirilmiştir.[111]

97 Mesudi, *et-Tenbih*, 272.
98 Halife b. Hayyat, 240.
99 Bazı kaynaklara göre, Hz. Ali'nin ordusunda Bedir ehli 70, Rıdvan biatına katılan 800 kişi olduğu şeklinde rivayetler bulunmaktadır, Yakubi, II, 188; İbn Asem, II, 564.
100 Bkz. Ayar, 299.
101 Aycan, 114.
102 Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 120.
103 Minkari, 558; Halife b. Hayyat, 241.
104 Halife b. Hayyat, 240.
105 Halife b. Hayyat, 241; İbn Kesir, VII, 261.
106 Mesudi, II, 361.
107 Halife b. Hayyat, 240.
108 Ayar, 299.
109 Akbulut, 209.
110 Belazuri, III, 92; Taberi, V, 41.
111 Belazuri, III, 96.

Rivayetin Şia tarafgirliği ile uydurulduğu açıktır. Muaviye'nin haksızlığı ve Hz. Ali'nin haklılığı ayrı bir konudur. Ancak bunu Hz. Peygamber'in dilinden söyletmek ve böylece rakibi alt etmede Hz. Peygamber'i kullanmak, kabullenilemeyecek bir durumdur. Ancak Şia'daki mezhebî tarafgirlik böyle uydurmalara sebep olmuş, Sünni müellifler de maalesef bu tarafgirliğin peşinden giderek kaynaklara giren bu tür uydurma rivayetlerde bir hikmet bulma çabası içine girmişlerdir. Dahası Ammar'ı öldürenlerin bağı olduğu şeklindeki bu Şii tandanslı uydurma rivayetin Sünni dünyada geniş kabul gördüğünü de burada not edelim.[112] Bu tür uydurmaların neden olduğu moral bozukluğu ile Muaviye'nin ordusunun dağılma gösterdiği ve Hz. Ali'nin taraftarlarının daha güvenle savaştığı gibi yorumlara gidilmiştir.[113]

Bu tür rivayetler Hz. Ali'nin haklılığı ve Muaviye'nin haksızlığı bağlamında üretilen uydurmalardır ve işin daha da kötüsü bu rivayetlere Hz. Peygamber de alet edilmiştir. Rivayetin otoritesine boyun eğenler, bu rivayeti nasıl tevil ederiz çabası içinde olmadık tevillere girişmişlerdir. Çünkü bu rivayete göre sahabeden Muaviye bağı konumundadır. Rivayeti reddedemeyen ve Muaviye'ye de bağı denmesini uygun göremeyen bu zihniyet, ilginç tevillerle anlaşılmaz yorumlara gidebilmişlerdir.[114] İlginçtir ki; bu rivayeti daha önce Cemel Savaşı sırasında Ammar'ı karşı cephede gören Zübeyr hatırlamış -nedense hep savaş esnasında hatırlanıyor bu tür hadisler- ve savaş meydanından çekilmiştir (!)[115]

Esasen meselenin özü halk arasında söylene gelen bir sözde gizlidir, "Zırva te'vil götürmez." Mesele bundan ibarettir. Bir uydurma üzerinden tevil ve yorum yapmaya başlanılırsa böyle felaket sonuçlara gelinecektir.[116] Doğrusu Muaviye'yi, ne kadar yanlış bir konumda olursa olsun uydurma rivayet-

112 Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, İstanbul 1972, 179; Mustafa İslamoğlu, *İmamlar ve Sultanlar*, İstanbul, 1990, 61.
113 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 326.
114 Sallabi, 243.
115 Dineveri, 199.
116 Sarıcık, 363.

lerle değil, yaptığı eylemlerle değerlendirmeliyiz. Hz. Ali'nin Muaviye'ye karşı konumunun bu tür uydurmalara ihtiyaç duymayacak kadar net olduğunu da söylemeliyiz.

Şia'nın Hz. Ali'nin haklılığını ispat için ürettiği açıkça belli olan bu tür rivayetlere payanda olması için destek verici rivayetler de üretilerek bu anlayış perçinlenmek istenmiştir. Buna göre; bu sözü duyan Muaviye'nin askerlerinin moralinin bozulması üzerine[117] Muaviye tarafı, savunma amaçlı olarak karşı bir argüman geliştirerek Ammar'ı kendilerinin değil, onu buraya getirenlerin katlettiğini söylemiştir (!)[118]

Ammar hakkında uydurulan rivayetler bununla da kalmaz. Cemel Savaşı sırasında Hz. Ali'nin rakipleri ile savaş meydanında sohbetine benzer şekilde Sıffin'de de Ammar ile Amr b. As'ın sohbeti aktarılır;

> Ammar, Amr b. As'a yaklaşarak ona şöyle demişti: "Ey Amr! Sen dinini Mısır'la mı değiştirdin? Hay gözün kör olsun!" Amr b. As: "Hayır, Ben Osman'ın kanını talep ediyorum." deyince Ammar b. Yasir ona: "Vallahi benim bildiğim bir şey varsa senin hiç bir konuda Allah'ın rızasını talep etmediğindir. Şunu bil ki, eğer bugün öldürülmezsen yarın nasıl olsa ölürsün. İnsanlar kendi niyetlerine göre mükâfatlandırılırlar. O halde senin niyetin nedir? Onu kendi kendine sor. Sen bu sancağı taşıyan kimseye ve Rasülullah'a karşı daha evvel üç defa savaşmıştın. Bu, diğerlerinden daha hayırlı bir çarpışma değildir."[119]

"Asi Müçtehid"(!)

Sünni algı, Sıffin'de savaşan iki taraftaki sahabeyi kollamak maksadıyla çok ilginç yorumlara gitmekten çekinmemiştir. Buna göre; "Muaviye, Hz. Ali'ye biat edecekti; ancak elinde olmayan sebeplerle sürekli bir engel çıktı ve biatını geciktirmek zorunda kaldı, bu onun içtihadıydı."[120] Ayrıca Muaviye'nin önemli bir kişi olduğunu belirtme adına onun

117 Belazuri, III, 170.
118 İbnü'l-Esir, III, 188.
119 İbnü'l-Esir, III, 187.
120 Mahmut Şakir, *Dört Halife*, çev. Ferit Aydın, İstanbul 1995, 379.

vahy katibi olduğuna vurgu yapılır.[121] Ancak Demircan'ın yerinde deyimiyle, (yaptığı bu kadar işler ortadayken) "Vahy katibi olmak neyi değiştirir ki?"[122]

Bu anlayışın en fazla öne çıkardığı görüş ise Hz. Ali ve Muaviye'nin müçtehit oldukları, Hz. Ali'nin haklı olduğu için iki, Muaviye'nin yanlış içtihat ettiği için bir sevap aldığı şeklindeki görüştür.[123] Buna göre; Ali azimeti, Muaviye ruhsatı tercih edip sevap almışlardır.[124] Yani onlar birbirlerini öldürseler de büyük günah işlememiş olurlar.[125] Ayrıca "Ali haklıdır, Muaviye haksız değildir." klişesinde özetlenebilecek bir slogan ile formüle edilen bu anlayışı anlayabilmek de çok zordur. Bu klişe sözün ne anlama geldiğini "anlayan beri gelsin" demekten başka bir söz bulamıyoruz.

Bu bağlamda ilginç bir örnek verecek olursak; Sallabi, böyle bir çıkmaz içinde Muaviye'ye bir yandan "asi" derken, diğer yandan sahabi olduğu için içtihadında hata ettiğini ve bir sevap aldığını söyleyebilmektedir.[126] Yani suç bellidir, ancak fail belli değildir (!)[127] Bu tuhaf yoruma göre; Muaviye'ye şöyle bir lakap verebiliriz: "Asi müçtehid."

121 Sonradan mürted olan Abdullah b. Sad b. Ebi Serh de vahiy katibiydi.
122 Demircan *Ali-Muaviye Kavgası*, 51.
123 Sallabi, 251.
124 Sarıcık, 56.
125 Dırar b. Amr, *Kitabu't-Tahriş*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 2014, 11.
126 Sallabi, 628.
127 Akbulut, 237.

IV. BÖLÜM
TAHKİM OLAYI

Tahkim Olayı, sonuçları itibarıyla Müslümanlar için büyük bir felaket eşiği olarak göreceğimiz vakıalardan biridir. Çünkü İslam'daki ilk itikadî ayrılıkların başlangıcı bu olaya dayanır. Sıffin Savaşı Iraklıların saldırısı ile Şam ordusunun hezimetiyle sonuçlanmak üzereyken[1] hatta mağlubiyet kesinleşince Muaviye'nin kaçmayı düşündüğü sırada[2] Amr b. As, siyasi ortağı Muaviye'ye şöyle bir teklifte bulunmuştu:

> Sana bir hususu hatırlatmamı ister misin ki o bizim aramızı birleştirsin, onları da ikiye bölsün ve aralarına tefrika soksun? Muaviye: Evet, isterim, nedir bu? diye sorunca Amr, Kur'an sahifelerini havaya kaldıralım ve onları Kur'an'ın hükümlerine davet ederek aramızda bu hükümlerin hakem olmasını talep edelim. Şayet onların bir kısmı bu hileye kanmaz da bu hükmü kabul etmezse de onların bazısı Kur'an hükmüne boyun eğmeyi kabul edecektir. Böylelikle aralarına tefrika girmiş olacak. Böylece bir müddet savaşmaktan nefes almış oluruz.[3]

Böylece karşı tarafı bölmek ve bir kargaşanın içine sürüklemek üzere mushaflar mızrağa takıldı[4] ve kaldırıldı.[5] Bu arada bazı çağırıcılar yüksek sesle karşı tarafı ikna için Rumlar ve Türklerin sınırlardan saldırıya geçebilecekleri için aralarındaki ihtilafı bir an önce Kur'an'ın hakemliğinde bitirmenin gerekliliği belirtiyorlardı.[6]

Bu uygulama ilk defa olan bir şey değildir. Daha önce benzerini Hz. Ali, Cemel'de uygulamış ancak onun planı tutma-

1 Belazuri, III, 103.
2 Minkari, 495; İbnü'l-Esir, III, 182.
3 İbnü'l-Esir, III, 192.
4 Taberi, V, 48.
5 Dineveri, 241.
6 Mesudi, II, 400.

mıştır.[7] Nitekim Hz. Ali, kendisinin Cemel'de yaptığını Amr'ın taklit ettiğini söylemiştir.[8] Ancak bu sefer çok ses getirmesinin sebebi, bu icraata bağlı olarak, hakem olayı ve ardından Muaviye'nin başarılarının arka arkaya gelmesidir. Bu olayın adeta bir domino etkisi yaparak artık her şeyin Hz. Ali'nin aleyhine dönmesi sonucunu doğurması, olayın önemini artırmıştır.

Amr, Hz. Ali'nin ordusundaki Güney Araplarından (Kahtani) Eşas b. Kays başkanlığındaki Yemenlilerin savaşa istekli olmadığını biliyordu.[9] Çünkü Yemenliler bu savaşı, iki Kureyşli (Ali-Muaviye) arasındaki bir çatışma olarak görüyorlardı. Nitekim Eşas, mushafların kaldırılmasından sonra savaşın devamı durumunda Muaviye tarafını destekleyeceğini belirterek Hz. Ali'yi tehdit etmişti.[10] Muaviye'nin yanındaki Yemenliler de muhtemelen aynı düşüncede idiler. Yine Cemel Savaşı sırasında Hz. Ali'ye karşı muhalefette bulunmuş olan Basralılar ve iki tarafta da olmak istemeyen barışseverler savaşın devamından yana değillerdi.[11] Ayrıca iki ordudan kurraların, ordu arasında oturup hakeme karar vermiş olduklarını da burada zikredelim.[12] Bunlar, Alu İmran, 23 ve Nur, 48. Ayetleri okuyorlar, Kur'an'ı havaya kaldırıp savaşın durdurulmasını istiyorlardı.[13] Ordudaki çoğunluk barışı istiyordu.[14] Sonuçta savaşı tercih etmek neredeyse küfürle eş noktaya getirilmişti.

Ancak bunları Haricilerden ayırmak gerekir.[15] Kuzey Araplarından olup sonradan Haricileri oluşturanlar ise savaşın devamından yana idiler. Ayrıca Hz. Ali'nin en önemli komutanı olup savaşı galip olarak bitirme noktasına getiren Eşter

7 Taberi, IV, 511.
8 Belazuri, III, 99; bu uygulamanın eskiden beri bilindiği, nitekim M 312 tarihinde Roma ordusu mızraklara İncil takmış ve kaybedeceği savaşı kazanmıştı. Bkz. Aydın Tonga, *Muaviye*, İstanbul 2012, 147.
9 Taha Hüseyin, Amr ile Eşas'ın anlaşmalı olduğunu zikreder, bkz. Taha Hüseyin, *Ali ve Benuhu*, Kahire, trz, 81.
10 Yakubi, II, 88.
11 Apak, *Amr b. As*, 154.
12 Dineveri, 244.
13 İbn Kesir, VII, 259.
14 Mesudi, II, 401.
15 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 87.

ise savaştan yanaydı ve bu konuda ısrarcıydı. Bu anlamda Hz. Ali isteseydi Eşter'in ekibinin ve Haricilerin tarafının görüşünü de uygulayabilirdi, ancak o önceleri savaşın devamını savunsa da daha sonra biraz da çoğunluğun baskısıyla savaşı bitirdi.[16]

Hz. Ali'nin neden savaşa devam etmek istediği açıktır. Çünkü anlaşma durumunda Muaviye öncelikli olarak Osman'ın haksız olarak öldürülüp öldürülmediği tespitini isteyecek ve haklı konuma geçecekti.[17] Ayrıca Hz. Ali'nin ordusu homojen değildi.[18] Ordusunu oluşturan bölge çok karışık bedevi ve mevali unsurlarla doluydu. Bu unsurlar sürekli ihtilaf çıkarıyordu. Muaviye'nin bölgesi olan Şam ise eskiden beri Roma'nın hakimiyetinde idi ve bölge halkı yöneticiye itaatı öğrenmişti.

Bütün bu gerçekleri ve Hz. Ali'nin ordusundaki zihin dağınıklığını Amr iyi biliyordu. Amr'ın bu uygulaması Hz. Ali tarafından hile olarak addedilse de Hz. Ali'nin kendi ordusu içindeki birçok kurra (bunların bir kısmı İbn Mesut'un talebelerinden oluşuyordu) ve Basralılar gibi çaresizlikten bu tarafta yer almış olanlar[19] savaşın durmasını istemişlerdir. Bu bağlamda Amr'ın yaptığının takdir görmesi gerektiğini belirtenler olduğu gibi[20] Amr'ın Kur'an'ın hükümlerine dayanarak sulhu sağlamayı amaçladığını, bu davranışı sebebiyle onu kötülemenin doğru olmadığını söyleyenler de bulunmaktadır.[21] Ancak Amr'ın Kur'an'a dayanmak mı yoksa Kur'an'ı kullanmak mı istediği iyi tahlil edilmelidir ki biz ikinci şıkkın doğru olduğunu düşünüyoruz.

Sonuçta Muaviye'nin mushafa çağrısı, bir anda rakip orduyu ikileme sürükledi. Doğrusu Muaviye'nin bu hamlesi,

16 Dineveri, 242.
17 Ayar, 332.
18 Ayar, 364.
19 Ayar, 324.
20 Ömer Nasuhi Bilmen, "Amr iyi ki yapmış." der, bkz. Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikatları-Hz. Muaviye Hakkındaki Suallere Cevaplar, İstanbul 1967, 17.
21 Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM*, y. 1, s. 2, Konya 2004, 38.

kaybettiği savaşı geri getirdiği gibi, bu süreçten sonra önü alınmaz bir şekilde Hz. Ali'nin gerilemesine, Muaviye'nin de atağa kalkmasına sebep olacaktır. Bu hamle ile zaferler, başarılar çorap söküğü gibi ardı ardına geldi. Hz. Ali, bu hamle karşısında direnmek istese de yapamadı. Çaresiz[22] bir şekilde çoğunluğun isteğine tabi oldu.[23] Ancak bu karar, aynı zamanda Hz. Ali'nin siyasi hayatının en büyük hatası oldu.[24] Hz. Ali, bu çaresizliğini "Ben mağdurum!" sözüyle dile getirecektir.[25]

Hakemlerin Seçilmesi

Hz. Ali'yi tahkime zorlayanların başında yer alan ve Azerbaycan valiliğinden azledildiği için muhtemel bir kırgınlığı bulunan[26] Eşas b. Kays, Hz. Ali'nin de onayı ile bundan sonra ne olacağı konusunda görüşme yapmak üzere Şamlıların yanına gitti. Muaviye, ona amaçlarının Kur'an'ın hakemliğine başvurmak olduğunu söyledi. Buna göre; karşılıklı seçilecek iki temsilci marifetiyle Kur'an'ın hakemliğine müracaat edilecek ve aralarındaki probleme bir çözüm bulunacaktı.

Artık iki tarafın birer hakem belirleme zamanı gelmişti. Muaviye, savaşı durdurup rakip orduyu tartışmalar içine düşüren hilenin mimarı Amr b. As'ı hakem tayin etmişti. Şamlılar da bu seçime itiraz etmedikleri gibi aynı zamanda gayet memnun idiler. Şamlılar her konuda adeta tek vücut halinde hareket ediyorlardı.

Hz. Ali'nin ordusuna gelince; Tahkime gidilmesi nasıl ki geri dönülmez ayrışmalara sebep olduysa, hakemin seçimi de pek çok yeni tartışmayı beraberinde getirdi. Tahkimin kabul edilmesi için Hz. Ali'yi zorlayan ve karşı tarafa geçme tehdidiyle[27] yani şantajla bu işi gerçekleştiren Eşas başkanlığındaki Yemenli grup, şimdi de hakemin belirlenmesi konusunda Hz. Ali'ye muhalefet ediyorlardı. Hz. Ali, hakem konusunda

22 Şerif Radi, 235.
23 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 84.
24 Akbulut, 235.
25 Belazuri, III, 110.
26 Mesudi, II, 381; Aycan, 118.
27 Yakubi, II, 88.

Eşter'in ismini ortaya atınca Eşas, "Yeryüzünü alevlendiren o değil mi?" sözleriyle itiraz etti.[28] Hz. Ali, hakem olarak amcaoğlu İbn Abbas'ı teklif edince ordusundaki çoğunluğu oluşturan Kahtani grup[29] buna da çok şiddetle karşı çıkıyorlar ve onun da tarafsız olmadığını söylüyorlardı. Bu grubun başındaki Eşas, "Vallahi Mudar'dan (Kureyş'in dahil olduğu kabile) iki hakemi kabullenmeyiz." diyordu.[30] Onlara göre; Muaviye'nin hakemi madem Kureyş'in dahil olduğu Mudar'dan ise bu durumda diğer hakem de Kahtani kökenli olmalıydı.

Bu noktada kuzeyli-güneyli Arapların kendi aralarındaki mücadele tekrar hortlamıştı. Kahtani (güneyli)[31] Araplarından olan Eşas ve grubu, Adnanilerin (kuzeyli) bir kolu olan Mudar'a mensup Kureyş'ten bir hakemi kabul etmiyordu. Hz. Ali'nin ordusundakilerin çoğunluğu Kahtani idi.[32]

Aslında bu tavır, birikmiş bir öfkenin patlak vermesidir. Hz. Osman'ın halifeliği sonrası Arapların genelinde yönetimde eşit temsil olmadığı düşüncesi mevcuttu. Böyle bir düşünce, daha önce Basra'ya gelen Talha ve Zübeyr'e karşı da ifade edilmişti.[33] Bürokrasinin -sayıları az olmasına rağmen- sadece Kureyşlilerden seçilmesi, eskiden beri var olan kuzeyli-güneyli rekabetini tekrar gündeme getirmişti. Eşas'ın dile getirdiği de buydu. Bu sebeple Güneyli Araplardan biri olan Ebu Musa Eşari'den başkasına razı olmayacaklarını, aksi takdirde Muaviye tarafına geçeceklerini ifade ederek tehdit ve şantaj yapıyorlardı. Hz. Ali'nin, "Ebu Musa bana karşı düşmanlık yapan biridir. Kufe'de benim ordu toplamama engel oldu, nasıl beni temsilen hakemim olabilir?" şeklindeki itirazları ise kabul görmemişti.[34]

28 Taberi, V, 51.
29 Mesudi, II, 381, 402.
30 Yakubi, II, 89; Mesudi, II, 402.
31 Kahtani-Adnani mücadelesi uydurma hadislerle de desteklenmiştir, bkz. "Kahtanoğullarından bir adam çıkıp insanları asasıyla sevk ve idare etmedikçe kıyamet kopmayacaktır." Buhari, Fiten, 24.
32 Mesudi, II, 402.
33 Taberi, IV, 470; İbnü'l-Esir, III, 109.
34 Yakubi, II, 89.

Eşas'ın başkanlığındaki ordunun çoğunluğunu oluşturan Kahtaniler, gerekçe olarak Ebu Musa'nın tarafsız olduğunu söylüyorlardı. Fakat onlar, Şamlıların hakemi Amr b. As'ın Muaviye'nin siyasi ortağı olduğu hususunu hiç önemsemiyorlardı.[35] Çünkü asıl gayeleri, Kahtanilerden (kendilerinden) birinin de hakem olmasını sağlatmaktı. Tabi ki onların tarafsız hakem teklifi, tek hakem uygulaması olsaydı uygun olurdu. Karşı taraf kendi hakemini seçerken, bu tarafın tarafsız bir hakem seçmesi, Hz. Ali'nin mücadeleyi baştan kaybetmesi demekti ve öyle de olmuştur.

Hz. Ali'nin ordusundaki Kahtaniler (Güneyliler) için bu savaşlar (Cemel, Sıffin), Kureyş'in kendi arasındaki iktidar hırsıyla yaptığı savaşlardı. Bu savaşlarda yer almayı çok da istemiyorlardı. Nitekim Ebu Musa'nın, Kufe'deki Yemenlilere Cemel Savaşı'na katılmamalarını tavsiye ederken "Kureyş'i kendi işleriyle baş başa bırakın." şeklindeki tavsiyesi de Kahtani tepkisi ile söylenmiş bir sözdü. Bu grubun lideri Eşas, Sıffin'de savaşın başından beri Muaviye tarafındaki Yemenlilerle görüşüyor ve savaşın durdurulması için gayret sarfediyordu. Kahtanilerin bu tavırları, Cemel Savaşı öncesi Basra'dan Hz. Ali'nin ordusuna katılımları düşürmüş, Sıffin'e de gönülsüzce katılmalarına sebep olmuş olmalıdır.[36]

Bu noktada Ebu Musa'nın seçilmesinin çok doğru olduğu şeklindeki tespitler,[37] o günkü konjonktürel durumu ve kabileler arası rekabetleri göz önüne almadan varılmış bir yargıdır ki; çok fazla da gerçeği yansıtmamaktadır. Ebu Musa, Hz. Ali istemediği halde Eşter'in aracılığı ile vali tayin edilmiş ve buna rağmen Hz. Ali'ye muhalefet etmiş biri idi. Yakın akrabaları Muaviye'nin safında savaşıyorlardı.[38] Onun Hz. Ali'nin ordusuna asker toplamaya çalışanlara engel olması ve bu savaşları "Kureyş'in kendi içindeki iktidar mücadelesi" olarak vasfetmesi de dikkat çekicidir. Bu sebeple Hz. Ali tarafından valilikten az-

35 Taha Hüseyin, 81-83.
36 Detay için bkz. Ayar, 337.
37 Önkal, 43.
38 Minkari, 501; Yakubi, II, 189.

ledilmiş, konağı ele geçirilip eşyaları sokağa atılmıştır. Üstelik Hz. Ali'nin, "Derhal aşağılanmış ve kovulmuş olarak görevden ayrıl. Bunu yapmazsan valime sana karşı zor kullanmasını ve seni nihayet öldürmesini emrettim."[39] şeklinde mektup yazdığı birisidir. Ebu Musa'nın durumu bu iken, böyle bir hakemin Hz. Ali'yi savunması düşünülebilir mi?

Sonuçta Hz. Ali hayatının en büyük yanlışlarından birini daha yaptı ve çaresiz bir şekilde,[40] Yemenlilerin baskısına boyun eğerek, haklarını savunması mümkün olmayan Ebu Musa'yı kendi hakemi olarak tayin etti.[41] Hz. Ali, bu konuda kendini tenkit edenlere, "Ben ne yapabilirim? beni de mağdur ettiler." şeklinde cevap vermiştir.[42] Hz. Ali'nin hakem olarak Ebu Musa'yı atamasına en fazla sevinen ise Muaviye olmalıdır.

Tahkimname

Muaviye tarafından gönderilen heyet ile Hz. Ali bir araya geldi. Şu kararları aldılar:

> Bu kararlar Ali b. Ebi Talib'le Muaviye b. Ebi Süfyan'ın kararlaştırdığı hususlardır. Biz Allah'ın hükmü ve Allah'ın kitabına tabi olduk ve onun dışında başka hiçbir şeyin aramıza girmeyeceğini ümit ederiz. Bizim aramızda Allah'ın kitabı ta başından sonuna kadar hükmedecek ve biz Allah'ın kitabında var olanları aynen var edecek ve yok olanları da yok edeceğiz. Bu iki hakem, Allah'ın kitabında ne bulur ve ne söylerlerse biz de onlara uyacağız. Bu hakemler Ebu Musa ile Amr b. As'tır. Eğer Allah'ın kitabında bir çözüm yolu bulmazlarsa Rasülünün sünneti bu yolu çözmek için en adil bir yoldur. Bu iki hakem Ali ile Muaviye'den ve onların askerlerinden söz ve eman alarak aile fertlerinin emanda olduklarına ve verecekleri hükme itiraz edecek kimseye karşı bütün ümmetin kendilerine yardımcı olacaklarına dair söz aldılar. ...Onların vereceği hükümler de Kufe ehli ile Şam ehli arasında adaletli bir hüküm olacaktır.[43]

39 Taberi, IV, 500.
40 Taberi, V, 51.
41 Akbulut, 235.
42 Belazuri, III, 110.
43 Minkari, 504; Belazuri, III, 108; Dineveri, 248; Taberi, V, 53; İbnü'l-Esir, III, 195.

Tahkimnamenin yazılması sırasında Şam heyetinden Amr b. As, Hz. Ali'nin "Emiru'l-Müminin" olarak yazılmasına itiraz etti ve "Biz bu vasfı kabul etsek zaten bu savaşlara gerek yok." şeklinde haklı bir itirazda bulundu. Ancak kendi ordusuna karşı aynı sertliği gösteremeyen Hz. Ali, Amr b. As'a karşı çok ağır tepki verdi ve Mekke'de fuhuş yaptığı söylenen Amr'ın annesi Nabiğa'nın üzerinden Amr'a hakaretler yağdırdı.[44] Aslında kişilerin kendi yaptıklarıyla sorumlu olduğunu bize öğreten İslam'dır ve bu tavır bu ölçüye uymamaktadır.

Hz. Ali, daha sonra Hudeybiye anlaşmasında da benzeri hadiselerin olduğunu[45] ve Hz. Peygamber'in anlaşma metnindeki "Allah Rasulu Muhammed" ibaresini silerek "Abdullah oğlu Muhammed" yazdığını örnek verip "Emiru'l-Müminin" kelimesini sildirmiş ve "Ali b. Ebi Talib" yazdırmıştır.[46] Ancak Amr b. As, Hz. Ali'nin bu benzetmesine, "Sübhanallah! Bizler mümin olduğumuz halde kâfirlere mi benzetiliyoruz?" deyince Hz. Ali de onun bu sözleri üzerine, "Ey Nâbiğa'nın oğlu! Senin müminlerle dost ve fasıklarla düşman olduğun bir zamanın var mıdır?" diye sorunca Amr b. As, "Vallahi şu anımızdan sonra seninle ebediyyen bir daha bir araya gelmeyeceğim." demiştir."[47]

Tahkimnamenin hazırlanması, her şeyden önce Şam tarafının zaman kazanması ve mağlubiyetten kurtulması açısından Şamlılar için bir zafer sayılmalıdır. Tahkimname ile Muaviye, halifeye isyan eden bir vali olmaktan çıkıp, resmen tanınan siyasi bir halife adayı konumuna yükselmiştir. Hz. Ali ise meşru bir halife iken, Tahkimname ile halifelik iddia eden biri durumuna inmiştir. Bu nedenle Sıffin Savaşı'nı Iraklılar kazanmış gibi görünse de, masada istediğini alan ve avantajlı duruma geçen taraf Şamlılardır.[48] Ancak ilginçtir ki; hakemlerin han-

44 Minkari, 508.

45 Dineveri, 246; bu olay bağlamında yine "ihbar-ı nebevi" türü bir mucize üretilerek, Hz. Peygamber'in Hudeybiye Anlaşması esnasında Hz. Ali'nin de başından benzeri bir olayın geçeceğini söylediği aktarılır (!) İbnü'l-Esir, III, 195; Maide 109. ayeti hatırlatmakta fayda var.

46 Yakubi, II, 189; Taberi, V, 52, İbnü'l-Esir, III, 195.

47 İbnü'l-Esir, III, 195.

48 Önkal, 44.

gi konuları karara bağlayacakları metne yazılmamıştır.[49] Hz. Osman'ın katli gibi konular, muhtemelen herkes tarafından bilindiğinden dolayı yazılmamış olmalıdır.

Hakemlerin Buluşması

Hakemler, eski bir Arap geleneği ile meseleyi çözmek için bir araya geldiler. Tahkimnamede geçtiği üzere hakemler tespit edilen yerde yanlarında dört yüzer kişi ile ayrıca Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Muğire b. Şu'be gibi tarafsız şahıslar gözlemci sıfatıyla toplantı yerinde hazır bulundular.[50]

Her şeyden önce hakemlerin görüşmeye aynı niyetle gelmedikleri anlaşılmaktadır. Muaviye'nin hakemi Amr b. As'ın hedefi Muaviye'yi halifeliğe taşımaktı. Çünkü çok istediği Mısır valiliğinin yolu kendisine bu şekilde açılabilirdi. O, bu sebeple Muaviye'nin hilafete gelebilmesi için her türlü hileye hazırdı. Konuşmaları sırasında Muaviye'nin Hz. Peygamber'in kayınbiraderi ve katibi olduğu gibi çok kenar konuları gündeme getirerek Muaviye'nin faziletini ispata çalışıp onun seçilmesini istiyordu. Amr, yönetim işinin Kureyş'in hakkı olduğunu düşünen biriydi. Sonraki yıllarda Kureyş'in halifeliğine itiraz eden bir gence, "Emirlik kıyamete kadar Kureyş'te kalacak." şeklinde konuşmuştu.[51] Bu anlayışın İslam'ın getirdiği ölçüler içerisinde yeri yoktur.

Diğer tarafın hakemi Ebu Musa'nın bu noktadaki tavrı, Hz. Ali'nin hakemi gibi bir tavır değildi. Adeta buraya Hz.

49 Ayar, 349.

50 Taberi, V, 67.

51 Müslim, İmare, 4; Tirmizi, Fiten, 41; rivayetin Hz. Peygamber'in sözü olarak aktarılması Hz. Peygamber'in sözünün çıkmadığı gerçeğini de beraberinde getirdiği için, bu açmazı kurtarmak amacıyla (Buhari, Ahkam, 20 ve Darimi, Siyer, 77) belirtilen "Kureyş dini ikame ettikleri müddetçe" şeklindeki ziyadesine dayanarak hadisin tahsis ifade ettiğini, böylece dini ikame ettikleri müddetçe hilafetin onlarda kalacağı şeklinde bir iddia ileri sürülebilir. Halbuki bu ziyadeyi kabullendiğimiz takdirde, yine Hz Peygamber'in dediklerinin gerçekleşmediğini de kabullenmemiz gerekmektedir. Çünkü Hilafet Kureyş'te kalmıştır ve gerek Emevi gerek Abbasi dönemlerinde hiç te adalet sağlanmamıştır. Eğer bu ziyade sahihse adaleti uygulamayan bu kimselerin elinden hilafetin alınması gerekirdi. Bu durumda Hz. Peygamber'in iddialarının gerçekleşmediğini ortaya koyan bu rivayetin Hz. Peygamber'e nispet edilmesini kabullenmemiz mümkün değildir.

Ali'yi azletmek üzere gelmiş ve bu konuya hepten hazır gibi davranıyordu. Bu açıdan Amr, Ebu Musa'ya göre daha ilkeli davranıyordu diyebiliriz. Çünkü en azından kendini görevlendirenin haklarını savunuyordu. Ebu Musa ise Hz. Ali'nin haklarını savunsun diye gönderilse de adeta onu azletmek için gelmiş bir görevli profili çiziyordu. Ayrıca Ebu Musa, Amr'ın Kureyş ırkçılığına karşı ters orantılı bir kavmiyetçilik yapıyor, Yemenlilik gayreti ile hareket ediyordu. Zaten Yemenliler tarafından ortaya sürülmüştü ki onların menfaatini savunmaya çalışıyordu. Ebu Musa, Amr ile tartışmaları sırasında Ebrehe ile Muaviye'yi kıyaslıyor ve Ebrehe'nin Muaviye'den daha hayırlı olduğunu, çünkü Yemen kralları soyundan geldiğini söyleyebiliyordu.[52] Ayrıca halifenin kendi kavmi olan Kahtanilerden seçilmesinin mümkün olmadığını bildiğinden dolayı, damadı İbn Ömer'in halife olması için uğraşıyordu.[53] Sonuçta her iki hakemin de bakış açılarında, Müslümanlığın getirdiği ölçüler açısından problem vardı.

Hakemler bir araya geldiklerinde Amr'ın, Ebu Musa'ya göre daha aktif davrandığını ve müzakere seyrini kendi insiyatifinde tuttuğunu görüyoruz. Amr, önce maktul halife Hz. Osman'ın Müslümanların icmaıyla seçildiğini, mazlum olarak öldürüldüğünü, mazlumun velisine Allah tarafından onun hakkını alma yetkisinin verildiğini ve maktul halifenin davası için Muaviye'den daha layık birinin olmadığını Ebu Musa'ya kabul ettirdi.[54] Ebu Musa ise bunun için bir araya gelmediklerini, görevlerinin ümmetin işini ıslah edecek bir karara ulaşmak olduğunu söyledi. Ancak görüşmeler bir türlü ilerlemiyordu. Zaten Amr'ın isteği de buydu. Ebu Musa ise bir an önce konunun açığa kavuşturulması için bastırıyordu.

İşte bu noktada Amr, muhatabına teklifinin ne olduğunu sorduğunda Ebu Musa, Iraklıların Muaviye'yi, Şam halkının da Ali'yi sevmediklerini ileri sürerek, ikisini de azledip[55] hila-

52 Dineveri, 251; İbnü'l-Esir, III, 207.
53 Mesudi, II, 408.
54 Taberi, V, 68-69.
55 İbnü'l-Esir, III, 207.

fete damadı[56] Abdullah b. Ömer'i[57] getirmeyi teklif etti.[58] Amr ise buna karşılık oğlu Abdullah b. Amr'ın halife yapılmasını önerdi. Ebu Musa ise "O taraftır!" diyerek tarafsız biri için uğraşmak gerektiğini söyledi.[59]

Ebu Musa konuyu toparlarken, Amr konuyu dağıtmaya çalışıyordu. Çünkü Muaviye ve Amr'ın bu toplantıdan bir sonuç bekledikleri yoktu. Sonuçta kaybetmek üzere oldukları savaşı berabere bitirmişler ve eşit şartlarda müzakereye oturmuşlardı. Böylece zaten bir zafer kazanmış, alacaklarını almışlardı. Zamanın ilerleyişinin lehlerine olduğunu biliyorlardı. Tahkimden önce Ali resmi halife, Muaviye ise azledilmiş bir vali konumundayken, Tahkimle beraber Ali hilafet iddiacısı durumuna düşmüş, Muaviye ise azledilmiş valilikten hilafet iddiacısı durumuna yükselmişti. Bu sebeple çok beklentileri yoktu.

Sonuçta iki hakem üç konuda mutabakata vardılar: Hz. Osman'ın mazlum olarak katledilmesi, onun velisinin Muaviye olduğu ve iki tarafın da kendi temsilcisi olduğu lideri azledip hilafet işinin ümmetin seçtiği bir halifeye bırakılması.

Azledilme

Hakem olayının buraya kadarki anlatımında genelde ittifak vardır. Ancak bazı müellifler rivayetlerin devamında anlatılan, Amr'ın Ebu Musa'yı hile ile kandırdığı ve yüzüğünü takarak Muaviye'yi halife tayin ettiğini belirten bölümleri kabul etmezler. Oryantalistler, genel olarak bu yüzük anlatımı bölümünü reddederken, bazı Müslüman müellifler de bazen sahabeyi koruma saikiyle bazen de Muaviye için buna ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle[60] yüzük olayının külliyen yalan[61] ve uydurma olduğunu belirtirler.[62]

56 Mesudi, II, 408.
57 Minkari, 542.
58 Taberi, V, 58.
59 Taberi, V, 68.
60 Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 157.
61 İbn Arabi, 128.
62 Sünni algının temsilcilerinin yüzük rivayetini reddederken gerekçelerinden biri, ravi Ebu Mihnef'in yalancı olduğu şeklindeki bir düşüncedir. Ancak

Bu düşüncelerine destek olarak Mesudi'nin ikinci rivayetini[63] temel olarak alırlar.[64] Mesudi'nin ilk rivayetlerinin, ayrıca diğer müelliflerin yüzük ile ilgili rivayetlerinin uydurma olduğunu belirtirler[65] ve bu rivayetleri tiyatro şeklinde üretilmiş senaryo olarak nitelerler.[66] Buna gerekçe olarak da bu dönemde Muaviye'nin hilafet iddiasının olmamasını söyleyebilmeleri ise çok ilginçtir (!)[67] Halbuki Ali-Muaviye arasındaki mektuplaşmalar incelenirse bu iddia delilsiz kalmaktadır. Muaviye'nin halifelik iddiasında olduğunu dillendirmesine gerek yoktur. O günün bütün insanları Muaviye'nin bu tür bir düşüncede olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Nitekim İbn Ömer'in Muaviye'ye hitaben Sıffin öncesi "Sen kim hilafet kim, sen tuleka'dan birisin." şeklinde cevap vermesi bunun en güzel izahıdır.[68]

Yüzük rivayetini kabullenmeyen bu savunmacı anlayışın bazı noktalarda çıkmazı gözükmektedir. Öncelikle bu anlayışın kendine temel aldığı Mesudi'nin ikinci rivayetini esas alırsak şu sorulara cevap vermek gerekmektedir. Madem bu iş ümmete bırakıldı ise Hakem olayından sonra Muaviye niçin biat almıştır? Onu buna hangi gerekçe sürüklemiştir? Yine Ebu Musa'yı gönderen ve bu konuda ısrarcı olan Yemaniler, madem Hz. Ali azledildiyse hala halifelikte kalmasına neden itiraz etmediler? Hz. Ali'nin halifelikte devam etmesini izah için bir gerekçe gerekir. Ayrıca iki hakem madem güzelce anlaşıp seçim işini ümmete bıraktılar ise bundan sonra ümmetin karar vermesi için bir şeyler yapmaları gerekmez miydi? Eğer sorunsuz ve problemsiz anlaşıp dağıldılarsa ümmetin karar vermesi aşamasına neden geçmediler? Şûranın nasıl oluşacağını yeni halifeyi kimlerin seçeceğini neden konuşma-

ne gariptir ki aynı düşünceyi savunanların bu defa kendilerince zaman zaman Şiilikle suçlanan Mesudi'nin rivayetine sarılmaları ise calib-i dikkattir ve ilkesizliği göstermesi açısından önemlidir, bkz. Hamis, 132.

63 Mesudi, II, 408.
64 Önkal, 53.
65 Ekinci, 249.
66 Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 326.
67 Önkal, 45.
68 Minkari, 63.

dılar? Böyle muallakta bırakıp adeta kaçarcasına ayrıldıklarını düşünmemiz herhalde çok tuhaf olur.[69]

Ayrıca Hz. Ali'nin hakemi Ebu Musa'nın Kufe heyeti ile beraber Kufe'ye dönmeyip Hz. Ali'den kaçarcasına Mekke'ye sığınması nasıl izah edilebilir? Hz. Ali'ye karşı mahcubiyetinin bir sebebi olmalıdır. Onun bu utancı, Hz. Ali'ye karşı işlenmiş bir ihanet sebebiyledir. Yine onun hakem olayı sonrası Muaviye tarafından Şam'a davet edildiğini de[70] düşündüğümüzde olayın hiç de böyle olmadığını anlarız.[71]

Kaldı ki işin şûraya bırakılması konusu Muaviye tarafının kesinlikle kabul edebileceği bir durum değildir. Çünkü seçilecek şûradan bu kadar büyük sahabi hayatta iken Muaviye'nin çıkması mümkün değildir. Bu sebeple bir oldubitti ile kargaşa zemininde halifeliğini ilan etmek Muaviye için en uygun yoldur ve bu stratejiyi ortağı Amr ile beraber harfiyyen uygulamışlardır.[72] Nitekim onların bu hilekarlıkları sebebiyle Hz. Ali'nin onlara lanet ettiği zikredilir.[73]

Sonuçta yüzük ile ilgili rivayeti, savunma amaçlı veya Muaviye'nin buna ihtiyacı yoktu gibi gerekçelerle reddetmeye gerek yoktur. Aslında olay şu şekilde cereyan etmiştir; yukarıda zikrettiğimiz üç konuda mutabakata varan hakemler, konuyu kendilerini bekleyen yaklaşık bin kişilik gruba söylemek üzere anlaştılar.[74] Amr, daha yaşlı olduğu gerekçesiyle konuşma için Ebu Musa'yı öne geçirdi ve halifenin azledilmesi teklifinin ilk ondan gelmesini bekledi. Bunun üzerine Ebu Musa dışarıda bekleyen topluluğa, "İnsanların sulha kavuşması ve akan kanın durması için, Ali ve Muaviye'nin azledilmesine karar verdik, ben şu sarığı veya yüzüğü[75] çıkardığım gibi, Ali'yi hal ettim." dedi. Ebu Musa sözünü ta-

69 Apak, *Amr b. As*, 176.
70 İbn Kuteybe, İmame, I, 120.
71 Aycan, 126.
72 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 178.
73 Belazuri, III, 126.
74 Dineveri, 251.
75 Yakubi, II, 90; Belazuri, III, 125; Taberi, V, 71; Mesudi, II, 409; İbnü'l-Esir, III, 208.

mamladıktan sonra Amr ayağa kalktı ve "Ebu Musa, Ali'yi azletti. Ben de onunla birlikte Ali'yi hall ediyorum ve sizin üzerinize Muaviye'yi tayin ediyorum." dedi.[76] Ebu Musa bu sözlere itiraz edip, Amr'ın yalan söylediğini belirtmiş ve Amr için "Münafık, köpek, beni aldattı!" diye bağırmıştı. Amr ise Ebu Musa'ya "Kitap yüklü eşek!" diye seslendi.[77]

Sonuç olarak bu olayda sürekli Amr'ı suçlamak doğru değildir. O, kendine verilen görevi yapmıştır. Kendi tarafını her türlü hile ile yüceltmiştir. Aslında Amr da yaptığı hilenin karşı tarafça kabul edilmeyeceğini gayet iyi bilmektedir. Ancak o, sonuca gitmek istememiş ve karışıklık zemininden faydalanarak Muaviye'nin halife ilan edilmesini sağlamıştır. Çünkü Şam tarafı bilmektedir ki; anlaşma zemininde hiçbir zaman Muaviye halife olamayacaktır. Zaten Şam tarafı çözümsüzlükten başarı elde etmeye kitlenmişti ve bunu da başarmıştır.

Asıl sorgulanması gereken Hz. Ali'nin hakemliğini kabul ettikten sonra ona adeta ihanet ederek azleden Ebu Musa'nın bu tuzağa düşmesidir.[78] Nitekim İbn Abbas, olay sonrası "lanet olsun Ebu Musa'ya" demek zorunda kalmıştır.[79] Hz. Ali ise minberden yaptığı lanetleme olayına Ebu Musa'yı da dahil etmiştir.[80]

Hakem Olayının Sonucu

Her iki grubun da Tahkimden farklı beklentisi vardı. Hz. Ali, hakemlerin kendi haklılığını teyit etmelerini bekliyordu. Muaviye için ise, hakemler sadece Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü bile teyit etseler yeterli olacaktı. Çünkü bu noktadan hareketle davasını sağlama alacak ve gerisini getirecekti. Ancak Muaviye için sonuç, beklediğinin de ötesindeydi. Haklılığı onaylanmıştı. İsyancı olmadığı teyit edilmişti. Üstelik Hz. Ali'nin azledilmiş olması hepten işini kolaylaştır-

76 İbn Sad, III, 33.
77 Dineveri, 252; Yakubi, II, 90; Belazuri, III, 118; Taberi, V, 58; İbnü'l-Esir, III, 208; Amr'ın gönderme yaptığı ayet, Cuma, 5.
78 Akbulut, 242.
79 Dineveri, 252.
80 Minkari, 552.

mıştı. Hakemlerin anlaşamaması[81] zaten onun beklentisi idi. Bu karışık ortamdan istifade ile yoluna devam etti.

Hakem olayı sonrası Muaviye biat aldı[82] ve halkı da silah zoruyla ve tehdit ile kendine itaate çağırmaya başladı. İbn Ömer şöyle anlatır:

> Muaviye iki hakemin konuşup görüştükleri yere gelmiş ve o günün akşamında kalkıp insanlara, "Bu durumdan sonra hilafet meselesinde herhangi bir şey söyleyecek (hak iddia edecek) olan varsa bize başını uzatsın da görüverelim." şeklinde tehditte bulunmuştu. İbn Ömer der ki, "Ben onun bu sözleri üzerine ortaya çıkıp da konuşmak ve ona: "Seni ve babanı Müslümanlığa sokmak için savaşan adamlar var." demek istedim, ancak bu sözlerin Müslüman cemaatın arasını tekrar ayıracağından ve bundan dolayı tekrar kanların dökületeceğinden korktuğum için sustum. Diğer taraftan Cenab-ı Allah'ın bizlere yaptığı cennet vaadlerini düşünerek susmayı daha yerinde buldum.[83]

Lanetleme

Hz. Ali ise hakemlerin kararını kabul etmedi. Minbere çıkarak şöyle dedi: "Hakemler (Ebu Musa ve Amr) hevalarına uydular."[84] Hz. Ali bundan sonra her gün öğle namazını kıldığında kunut duası okur ve şöyle derdi: "Allah'ım! Muaviye, Amr, Ebu Musa, Habib b. Mesleme, Abdurrahman b. Halid, Dahhak b. Kays ve Velid b. Ukbe'ye lanet eyle!" Bu haber Muaviye'ye ulaştığında o da aynı şekilde kunut duası okuduğunda, "Allah'ım! Ali, Abdullah b. Abbas, Hasan, Hüseyin ve Kays b. Sad'a lanet eyle!" derdi."[85]

Yani Hz. Ali'nin Muaviye aleyhine minberlerde başlattığı ve her gün yaptığı lanetleme olayını[86] Muaviye de karşı atak olarak devam ettirmiştir.[87] Bu adet, Ömer b. Abdülaziz dönemine kadar sürdürülmüştür.[88]

81 Halife b. Hayyat, 238.
82 Halife b. Hayyat, 238.
83 İbnü'l-Esir, III, 210.
84 Mesudi, II, 413.
85 Minkari, 552.
86 Belazuri, III, 126.
87 Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 165.
88 İbnü'l-Esir, IV, 314.

V. BÖLÜM
HARİCİLER

Hariciler, Hz. Ali döneminde ortaya çıkmış olup fikirlerini tam olarak ortaya koyamamış, kendini anlatamamış, sürekli olarak taşkınlıklarıyla gündeme gelen, bu sebeple marjinal olarak yaşamak zorunda kalan bir gruptur. Dindardırlar, Kur'an'ı her konuda öncelerler. Bunlarda samimi bedevi imanı vardır. Cömert ve sertlikleri ile meşhurdurlar.[1]

Hariciler, önemli kısmı Kuzey[2] ve taşra Araplarından oluşan ancak homojen bir yapı arz etmeyen ve birlikteliklerinin merkezine Müslümanlığın değerlerini koyup kavmiyetçiliğe özellikle Kureyş merkezli ayrımcılığa karşı mücadele ettikleri için sürekli dışlanmış ve merkezi iktidarlarca kötü gösterilmiş topluluktur. Bu dışlanmışlık, sonraki yıllarda kendilerini merkezden uzakta ifade etmeye sevk etmiş ve Müslüman coğrafyasının uzak topraklarında (Batı Afrika, İç İran, Umman, İç Afrika ve Cezire dağları...) kendilerini göstermeye çalışmışlardır.

Onlar, Hz. Ali'nin ordusundan ayrıldıkları zaman Abdullah b. Habbab ve hamile eşini katlettikleri, aynı zamanda başkasına ait bir hurmayı yediklerine hemen ağızlarından çıkardıkları,[3] bir Hıristiyanın domuzunu öldürdükleri için parasını ödedikleri gibi rijit örnekler üzerinden tanıtılmışlardır.[4] Ancak bu anlatımlar, rakiplerinin tanımlamasıdır. Onlar, İbn Habbab olayını sürekli reddetmişler ve bu eylemi yapan Basra Haricilerinden olan Misar isimli şahsı da içlerine kabul etmemişlerdir. Hurma ve domuz olayı ise onların kötülüğüne değil erdemine işaret eden bir olaydır. Ancak sürekli bu iki

1 Adnan Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, İstanbul 2000, 34.
2 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 86.
3 Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, Kahire 1968, 477. Madde.
4 Belazuri, III, 136.

rijit olayın kıyası üzerinden kötülenmişler ve kendilerini bir türlü anlatamamışlardır.

Hariciler, sürekli İslam tarihinin daimi suçluları olarak anlatılmaktan kurtulamazlar. Nerede yanlış bir iş varsa onlara mal edilir. Örneğin bu grubun Hz. Osman'ın katledilme sürecinde Medine'yi basan ve halifeyi katledenler oldukları yaygın bir kanaattir.[5] Halbuki Medine'yi basan grubun içinde Eşter gibi Hz. Ali'nin taraftarı ve Adiy b. Hatem gibi Hz. Ali'nin yanında Haricilere karşı savaşan önemli kişiler vardır. Belki bu grubun içinden bir kısmının daha sonra Haricilere katıldığı söylenebilir. Ancak bu durum, Medine'yi basan isyancıların Harici olarak nitelendirilmesini gerektirmez.

Yine Cemel savaşına sebep oldukları iddia edilen muhayyel İbn Sebe grubu ile Haricilerin aynı oldukları, Tahkim olayında Hz. Ali'yi tahkime zorlayan ve Muaviye ile anlaşmaz ise gerekirse kılıç kullanabilecekleri tehdidini yapanların da yine Hariciler olduğu yaygın olarak bilinir.[6] Oysaki Hariciler, Hz. Ali'nin hilafetinin son yıllarında ortaya çıkan bir gruptur.[7] Hz. Osman'ın katilleri daha çok Hz. Ali'nin yanındadırlar ve Haricilere karşı kıyasıya mücadele etmişlerdir. Yine bazı müelliflerin belirttiği gibi; Sebeilerin sonradan Haricilere dönüştüğü tezi doğru değildir. Onlar Sebeiyye denilen gruptan ayrılmış değil, Müslümanlıktan neşet etmiş bir gruptur ve aşırı şiayı savunan Sebeiyye ile tamamen ters düşmüşlerdir.[8] Daha ilginç olanı; Hariciler, Şiilere "Sebeiler" şeklinde hitap etseler de[9] Sünni müelliflerce Sebeilerden neşet ettikleri ithamından kurtulamazlar.[10]

Aslında Hariciler İslam adına kendilerine öğretilen öğretiler üzerinden hareket ediyor ve Müslümanlığı ilkeler üzerinden

5 Yıldız, 44.
6 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 53.
7 Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, 44.
8 Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1989, 16.
9 Taberi, II, 43; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 13-15.
10 Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, Ankara 2006, 450.

savunuyorlardı. Onlar ilkesizlikleri sorguluyorlardı. Kendilerine öğretilen din doğru ise, buna göre hareket edilmeliydi. Mesela, onlara göre bu ilkeler gereği; Zübeyr, Talha, Aişe halifeye yani Hz. Ali'ye isyan eden bağı konumundaydılar.[11]

Samimiyetle Müslüman olmuşlardı. Ancak "Gelin Müslüman öldürelim!" denilince şaşırmışlardı. Onlar samimiyetle Hz. Ali'ye şunu soruyorlardı: "Cemel'de savaşıp Müslüman öldürmek caiz de esir almak neden haram oluyor?"[12] Doğrusu bu soruya cevap verilememiştir. Eğer Cemel'de katledilen Aişe grubundaki Müslümanlar öldürülmeyi hak ettilerse, daha hafif bir şey olan ganimetlerinin alınması veya esir edilmeleri hangi ilkeye göre yasak olacaktır? Sıffin'de savaşa girişmişler sonra anlaşma yapılmasına anlam verememişlerdir. "Şimdiye kadar niye bu kadar insanı öldürttünüz o zaman?" diye düşünüyorlardı. Doğrusu onlarınki yaşananlar karşısında bir hayalkırıklığı tepkisiydi. Örneğin, onların ortaya çıkışına zemin hazırlayan sebeplerinden biri de Hz. Osman ile başlayan süreçte, ganimetten pay almasınlar diye bedevilerin savaşa gönderilmemesini kabullenememeleriydi.[13]

İşte ilk İslam cemaatinin bütün bu ilkesizlikleri, Haricilerde savrulmalar meydana getirdi, bir daha Müslüman dünya ile entegre olamadılar ve aralarındaki makas gittikçe açıldı. Sonuçta Haricileri ilk baştan itibaren gayet tutarlı, söylediklerinin arkasında duran, ilkeli bir grup olarak görmekteyiz.[14] Onlar, Cemel Savaşı'nda savaşı başlatmamışlar, Tahkim'de de baştan itibaren sürekli Hz. Ali'ye savaşa devam etmesini telkin etmişlerdir.

Haricilerin Tahkim'de Tavrı

Hariciler için söylenen yaygın anlatım "hem Tahkim'i istedikleri hem de tahkim gerçekleşince Hz. Ali'ye karşı çıktıkları" şeklindedir.[15] Yani Kur'an sahifelerinin kaldırılması üzerine

11 Bkz. Salim b. Zekvan, *es-Sire*, Newyork, 2001, 7-40.
12 Yıldız, 58.
13 Yıldız, 45.
14 Yıldız, 68.
15 İbn Sad, IV, 255; Taberi, IV, 36 47.

Haricilerin Hz. Ali'yi Tahkim'e zorladıkları,[16] yaklaşık 20 bin Haricinin Hz. Ali'yi tehdit ederek savaşı bıraktırttığı aktarılır.[17] Bu görüşü teyit bağlamında Hz. Ali'nin "Ben size savaşa devam dedim siz bıraktırdınız" dediği nakledilir.[18]

Sünni öğreti sürekli bu anlatımlar üzerinden hareket eder.[19] Oysaki savaşı durduranlar Hariciler değildir.[20] Onlar, Ammar gibi savaşın devamını istemişlerdir.[21] Onlar Hz. Ali'ye gelip, "Allah'tan kork! Hani düşmanı yok edinceye kadar savaşacaktık" demişlerdir.[22] Hariciler, Hz. Ali'nin Tahkim konusunda Eşas b. Kays'ın etkisinde kalmasından şikayetçidirler.[23] Sonuçta onlar Tahkim'e gidilmesini savundukları için değil, Tahkim'i reddettikleri için harekete geçtiler ve Hz. Ali'ye tavır alıp ordudan ayrıldılar, ancak tam tersi bir tavırla suçlandılar.

Yine bu bağlamda Haricilerin Ebu Musa'nın hakem olması için baskı yaptıkları söylenir.[24] Oysa Hariciler, Ebu Musa'yı savunan Kahtanilerin tam tersine Kuzey Araplarından[25] oluşan kabileler içinden geliyorlardı ve hakem olayını ilk baştan itibaren reddediyorlardı.[26] İslam tarihinde hakem olayını reddeden bu ilk Harici gruba, "İlk Muhakkime" denildi.[27] Tahkimname'de Hz. Ali tarafını temsilen şahitlik yapanlar arasında mushafın hakemliğini zorla kabul ettirdikleri iddia edilen Haricilerden kimsenin bulunmayışı da, bu görüşü destekler mahiyettedir.[28]

16 Aycan, 117.
17 Minkari, 489.
18 İbnü'l-Esir, III, 204.
19 Hizmetli, 450.
20 Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul, 1996, 101.
21 Yıldız, 62.
22 İbn Kuteybe, II, 206; Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, 103.
23 Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, 99.
24 Mesudi, II, 402.
25 Aycan 117; Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 87.
26 İbnü'l-Esir, III, 194.
27 Dineveri, 248; bkz. Cevat Meşkür, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. Heyet, Ankara, 2011, 339.
28 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 87.

Esasen Hariciler hakkındaki bu yanlış algılar, Tahkim'de acziyet gösteren Hz. Ali'yi kurtarma telaşıyla suçu Haricilere atma çabasıdır.[29] Sonuçta tahkimin başarısızlığı Haricilere fatura edilmek istenmiştir.[30] Oysaki Belazuri onların durumunu şöyle anlatır:

> Hz. Ali ordusundaki çoğunluk anlaşma taraftarıydı. Dört bin kadar azınlıktaki grup (Harici) ise savaşa devamı savunuyordu. Hz. Ali de bu görüşteydi. Ancak çoğunluk bunu istemeyince Hz. Ali çoğunluğa uydu ve bunların bir kısmı Tahkim yazılmadan ordudan ayrıldılar. Bir kısmı ise belki tevbe edilir ve savaşa dönüş olur ümidiyle orduda beklediler.[31]

Onların Tahkimi istemedikleri ve Muaviye ile savaşa devam etmeyi istediklerini İbn Kesir de belirtir.[32] Onlar cahiliyye döneminde uygulanan hakeme gitme meselesine karşı oldular ve Maide 50. ayet gereği buna karşı çıktılar.[33] Bunların o dönemdeki sayıları, Belazuri'nin rivayetinde geçtiği üzere 4 bin civarında olmalıdır.

Bu noktada Hariciler savaşa devam düşüncesinde haksız iseler, bu takdirde ilk başta Tahkim'e gidilmemesini ısrarla savunup sonra bazı nedenlerden bu görüşünden vazgeçmek zorunda kalan Hz. Ali de haksız demektir. Yani bu tavır suç ise bunu Hz. Ali de yapmıştı. Kaldı ki Hz. Ali'nin en büyük yardımcısı Eşter de Hz. Ali'ye çok sert çıkmış ve düşmanın bitmek üzere olduğu anda anlaşmanın yanlış olduğunu söylemiştir.[34]

Sonuçta "(Haricilerin tahkimi savundukları şeklindeki) bu rivayetler, Irak'ın ehl-i beyt taraftarı ravileri arasında ortaya çıkıp yayılmış taraflı anlatımlardır. Bir kere rivayetlerde Ali'nin haklılığı vurgulanmak istenirken, aynı zamanda Hariciler tutarsız insanlar olarak gösterilmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse Haricilerin, savundukları görüşlerde ba-

29 Sarıçam, 274; Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 90.
30 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 90.
31 Belazuri, III, 112.
32 İbn Kesir, VII, 258.
33 Yıldız, 62.
34 Dineveri, 242.

şından itibaren bir tutarlılık mevcuttur. Bundan sonraki tavırları da böyledir."[35]

Haricilerin kendi kaynaklarına göz attığımızda da onların bu tavırlarını rahatlıkla görürüz. Bunlar tahkimi reddettiklerini, savaşa devam edilmesini istediklerini bildirirler. Gerçekten de tahkim kararı okununca ordu içindeki[36] Temimli Urve b. Udeyye[37] "Hakimiyet Allah'ındır!" diye bağırmış[38] ve bu slogan bundan sonra Haricilerin söylemi olmuştur.[39]

Hz. Ali'nin ordusunun Kufe'ye dönmesinden sonra ordu sanki mağlup olmuş havasındaydı. Çünkü Haricilerin dediği gibi eldeki zafer aptalca kaçırılmıştı.[40] İşte bu yüzden Hariciler ordudan ayrılıp Harura'ya çekildiler. Böylece İslam tarihinde kendilerine "Hariciler" denilen siyasal grup, ayrı bir fırka olarak ortaya çıkmış oldu.

Hariciler Harura'ya çekilince düşünceleri net olarak ayrılmaya başladı. Hucurat 9. ayet gereği[41] haksızlık yapanla sonuna kadar savaşmanın gerekliliğini savunuyorlardı.. Kur'an'daki ayet gereği *"fitne kalmayıncaya kadar savaş"*[42] yapılmasını istiyorlardı.[43] Bu tavırları bile kendilerine öğretilen dini yaşama çabası içerisinde olduklarının göstergesi olmalıdır. Ancak kendilerine öğretilen dine aykırı olduğunu gördükleri ilkesizlikler onları taşkınlıklara ve savrulmalara sürükleyecektir.[44]

35 Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 163; ayrıca bkz., Demircan, "Ali b. Ebi Talib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", *İstem*, VI, Konya, 2005, s.51-58.
36 Mesudi, II, 404.
37 Belazuri, III, 110; Taberi, V, 55.
38 Dineveri, 248.
39 İbnü'l-Esir, III, 196.
40 Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, 9.
41 "Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever."
42 Enfal, 39; *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın."*
43 Yıldız, 62.
44 Dineveri, 258.

Hz. Ali'nin elçilerine şunu soruyorlardı: "Madem anlaşma yapacaksın, niye bizi savaştırdın bunca kan dökmemize vesile oldun?" Hz. Ali'ye karşı "Ölülerimiz nerede?"[45] sorusunu sorarak "Ölülerimiz şehit ise şimdi bu tahkimi kabul ederek yaptıklarımızdan şüphe duymuş oluyoruz" diyorlardı.[46] Onların isyanı, Hz. Ali'nin meşru halife olmasına rağmen silaha sarılarak sonuna kadar bunu mudafaa etmemesi ve insanların kesin olmayan hükmünü Allah'ın kesin olan hükmüne tercih etmesineydi.[47]

Esasen Hz. Ali de din konusunda samimi olan bu grubu hep yanında görmek istemişti. Nehrevan öncesi bile onlarla çalışmak istiyor ve davet ediyordu. Onlardaki ilkeli tavrı takdir etmeden duramıyor olmalıydı. Nitekim Hz. Ali, Tahkim sonrası Muaviye'ye güvenerek hata yaptığını ona karşı savaşa devam etmek istediğini mektupla Haricilere bildirmişti. Ancak Hariciler ona cevaplarında "Allah için değil, nefsin için kızıyorsun" şeklinde cevap vererek yardım etmeyi reddettiler.[48] Bu da Haricilerin baştan itibaren Hz. Ali'ye nispetle daha ilkeli davrandıklarının göstergesi olmalıdır.

Harura

Hz. Ali, tahkimi kabul edince ordudan daha sonra Harici olarak nitelendirilen ve sayıları bazı rivayetlerde 12.000 olarak verilen grup ayrılarak Harura'ya gitti.[49] Hz. Ali onlarla konuşmak için önce İbn Abbas'ı gönderdi. Onlar ilk olarak "Hz. Ali'nin, Yusuf 40. ayette geçtiği üzere[50] Kur'an yerine insanların hükmüne razı olduğunu" belirttiler. İkinci olarak "Eğer karşı taraf mümin ise mümine karşı savaşmak haram iken

45 Dineveri, 248.
46 Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, 79.
47 Henry Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Sabri Hizmetli, İstanbul 1999, 29.
48 Dineveri, 257.
49 Taberi, V, 92.
50 *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."*

niye bizi savaştırdı, değilse niye yok edinceye kadar savaştırmadı, ganimet ve esir almaya izin vermedi?" Üçüncü olarak, "Kendisini müminlerin emiri konumundan niye düşürdü?" Şeklinde sorular sordular. Tabi ki bunlara verilen cevaplar onları tatmin etmiyordu.[51]

İbn Abbas'ın onları ikna sadedinde Maide 95. ayetindeki[52] "İçinizden adalet sahibi iki kişi hakemlik eder." ibaresini okuyarak Hakem olayını normal göstermeye çalışması üzerine, derhal itiraz ettiler ve Amr b. As'ın nasıl adil bir hakem olabileceğini sorarak şöyle dediler:

> Dün bizimle çarpışıp duran senin gözünde adil bir kimse midir? Eğer o adil ise bizim adaletle hiç bir ilişkimiz yoktur. Sizler Allah'ın hükmü ve emirleri konusunda insanları hakem tayin ettiniz. Halbuki Allah, Muaviye ve adamları hakkında hükmünü vermiş, tevbe edip dönünceye ya da teslim oluncaya kadar onlarla savaşılması emredilmiştir. Fakat siz aranızda bir ahitname yazıp ahitleştiniz. Halbuki Berae suresi indiği günden beri Allah, cizye verene kadar Müslümanlara savaş açanlarla ahitleşmeyi kesinlikle yasaklamıştır.[53]

İbn Abbas'ın onlara verdiği cevaplarla bazıları ikna olup Kufe'ye dönseler de hepsi geri dönmedi.[54]

Bunun üzerine Hz. Ali, Harura'ya giderek onlarla konuştu. Onlar, Hz. Ali'den yaptığından tevbe etmesini istediler. Hz. Ali de genel bir cümle kullanarak yaptığı işlerden dolayı Allah'a tevbe ettiğini bildirdi.[55] Bunun üzerine aralarında konuşarak Kufe'ye döndüler ve Muaviye üzerine gidileceğini yaymaya ve

51 Belazuri, III, 135.

52 *"Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder). Yahut (avlanmanın cezası), fakirleri doyurmaktan ibaret bir keffârettir, yahut onun dengi oruç tutmaktır. Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır. Allah daima galiptir, öç alandır."*

53 İbnü'l-Esir, III, 203.

54 Belazuri, III, 122; Nesai, 185.

55 Belazuri, III, 123.

KONYA
İL HALK KÜTÜPHANESİ
MÜDÜRLÜĞÜ

konuşmaya başladılar. Ayrıca Hz. Ali'nin tahkimden vazgeçtiğini söylediler. Anladığımız kadarıyla Hz. Ali, bunları ikna için bu anlama gelen genel cümleler kullanmıştır.

Ancak bu söylentinin yayılması üzerine Hz. Ali, tahkimden dönmeyeceğini, söz verildiğini ve hakemlerin kararını bekleyeceğini söyleyince Hariciler, tekrar ondan ayrılmaya karar verdiler. Artık Hz. Ali'yi tanımayan Hariciler, kendilerine Abdullah b. Vehb'i lider seçerek biat ettiler.[56] Biat edenler arasında birçok sahabi de vardı.[57] Sloganları, "Hüküm Allah'ındır!" idi. Hz. Ali ise buna karşı, "Doğru söz ile batılı kastettiler." şeklinde cevap vermişti.[58]

Haricilerin ayrılması Şam'da memnuniyet yaratmıştı. Amr b. As, Haricilerin halifeye isyan ettikleri haberini alınca Muaviye'ye, "Hani Sıffîn'de bunaldığımız zaman onları Allah'ın kitabına çağırmıştım. Iraklıların şüphe ehli olduğunu biliyordum, bak şimdi onlar Ali'ye karşı çıktılar. Ali de onlarla meşgul olmaktan seninle ilgilenmeye imkan bulamayacak." demiştir.[59]

Nehrevan

Kufe'deki Hariciler, Allah'ın hükmünü yerine getirmek üzere dikkat çekmeyecek şekilde sessizce teker teker Nehrevan köprüsüne gitmeye ve Basra'daki arkadaşlarına da haber gönderip beraber hareket etmeye karar verdiler. Artık onlar için Nehrevan asıl hedeflerini gerçekleştirmek üzere bir toplanma yeri olacaktı ve Nehrevan'da toplandıkları sırada hakemler de kararlarını açıkladılar. Hz. Ali de Kufe'de bir konuşma yaparak hakemlerin Allah'ın Kitabı'na aykırı karar verdiklerini, bu sebeple kararlarını tanımadığını açıkladı ve taraftarlarından Şamlılarla savaş için hazırlık yapmalarını istedi.

Hz. Ali, inançları uğruna kabilelerinin etkisinden ayrılarak bağımsız hareket edebilen ve dindarlıklarıyla tanınan, eskiden beri kendisine en büyük desteği veren Haricileri yine yanında

56 Dineveri, 254.
57 Yıldız, 70.
58 İbnü'l-Esir, III, 213.
59 İbn Sad, IV, 258.

görmek istiyordu. Bu sebeple onlara haber göndererek, "hakemlerin yanlış karar verdiklerini, tahkim öncesi duruma yeniden dönüldüğünü, hem kendisinin hem de onların düşmanı olan Muaviye'ye karşı hareket edeceğini" belirterek buluşma yeri olarak Nehrevan'ı önerdi. Ancak Hariciler, tahkimi kabul etmekle kendi kendisini azletmiş olarak gördükleri Hz. Ali'nin teklifini, "Allah rızası için değil, kendi nefsi için kızdığını ve yaptıklarından dolayı tevbe etmesi gerektiğini" belirterek reddettiler ve Hz. Ali'nin tavrının Allah rızası çizgisinden çıktığını, dünyevi arzular üzerine temellendiğini, daha çok buna dayandığını ve bunun da dini bir temeli olmadığını belirttiler.[60]

Basra Haricileri

Bu noktada kaynaklar, Haricilerin Abdullah b. Habbab b. Eret ve hamile karısını vahşice öldürdüklerini nakledelerler.[61] Bunun yanında domuzunu yanlışlıkla öldürdükleri bir gayrimüslime parasını ödediklerini belirtirler.[62] Bu profildeki bir tanıtımla domuz için gayrimüslime para ödeyen bu insanların, hamile bir kadını nasıl vahşice katlettiği şeklinde aktarılır. Bu aleyhte propaganda ile görülen Harici profili Müslümanlar nezdinde yüzyıllar boyu dışlanma sonucunu doğurmuştur. Ayrıca onların top yekun ortadan kaldırılmaları için iyi bir gerekçe olarak da bu olay aktarılmıştır. Böylece Hz. Ali'nin onlar üzerine seferinin gerekçesi de hazırlanmış olur.

Hariciler ise bunun aleyhlerine yapılmış bir iftira olduğunu zikrederler. Onlara göre; Misar b. Fedeki,[63] Nehrevan'a gitmek amacıyla Basra'dan bir grup ile birlikte yola çıktı. Abdullah b. Habbab'ın bulunduğu köye geldiklerinde ona tahkimden bahsettiler. Abdullah, "Babam, fitne çıktığında evimde oturmamı tavsiye etmişti." şeklinde cevap verince, Misar: "Allah bize babanın sana tavsiye ettiklerinden farklı şeyler tavsiye ediyor. O, "*Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın.*"[64] demektedir." şeklinde cevap vererek onu öldürdü. Misar,

60 Belazuri, III, 141; Zekvan, 42 vd.
61 Taberi, V, 81.
62 İbnü'l-Esir, III, 218.
63 Halife b. Hayyat, 245.
64 Enfal, 39.

Nehrevan'a ulaştığında oradakiler, işlediği cinayetten dolayı ona karşı çıktılar ve kendisini öldürmek istediler; fakat onların yanından kaçtı.[65] Bunun üzerine ondan uzak olduklarını söylediler.[66] Bu arada olayı incelemeye gönderilen kişinin de öldürüldüğü zikredilir.[67]

Nehrevan Savaşı

Bu olaylar üzerine Hz. Ali, ordusundaki askerlerin de talebi üzerine Şamlılara karşı harekete geçmeden önce Harici problemini halletmek için üzerlerine yürüdü. Bu arada Hz. Ali ile aralarında yapılan görüşmeler sonuçsuz kaldı.[68] Hz. Ali, Haricilerden katilleri isteyince onlar haklı olarak katillerin kendilerinde olmadığını söylüyorlardı.[69]

Gerçekten de onlar, katilleri aralarında barındırmıyorlardı. Ancak Hz. Ali'nin muhtemelen Şam seferi öncesi geride problem bırakmamak gibi bir isteği vardı. Onların Kufe'ye saldırmalarından endişe ediyor olmalıydı.[70] Onları Cemel ordusu gibi biatten ayrılmış olarak görüyordu. Bu sebeple Haricilerin önüne ya itaat ya da savaş şeklinde bir seçenek sunuldu. Bu arada birçok elçi gidip gelse, mektuplaşmalar olsa da sonuç çıkmadı ve Hz. Ali Haricilerin üzerine yürüdü.[71] Hariciler ise böyle bir savaşı istemiyorlardı. Ancak Hz. Ali'nin ordusu üzerlerine gelmişti. Nitekim Ferve b. Nevfel el-Eşca'i, "Vallahi Ali'yle niçin savaştığımı bilmiyorum. Onunla savaşmak ya da ona tabi olmak hususunda görüşüm netleşinceye kadar beklemek için gitmeyi uygun görüyorum." diyerek 500 atlıyla beraber savaş alanından ayrıldı.[72]

Savaş alanında kalan Hariciler arasında ölüme atılmak için büyük bir iştiyak vardı. Nihayet başlayan çatışma kısa sürdü ve savaş alanında kalan Haricilerin büyük bir kısmı

65 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 198.
66 Yıldız, 80.
67 Belazuri, III, 142.
68 Dineveri, 260.
69 Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 198.
70 Belazuri, III, 136, 142.
71 Ayar, 398.
72 Belazuri, V, 169; Dineveri, 261.

kılıçtan geçirilerek katledildi.[73] Yaralı olarak ele geçirilen 400 kişi tedavi edilmek üzere kabilelerine teslim edildi.

Nehrevan Savaşı'nın en önemli sonucu, Haricilerin Hz. Ali ve ondan sonra iktidara gelenlere bir daha katılmaları ihtimalini ortadan kaldırmasıdır. Nehrevan'da saygı duydukları pek çok kişinin öldürülmesi, Hariciler tarafından uzun zaman hatırlanacak ve maktullerin hatırası, isyana teşvik edici etkenlerden biri olacaktır. Bu hadise Hz. Ali'ye suikast düzenlenmesi sonucunu da doğurmuştur.

Olayın Hz. Ali açısından en büyük sonucu ise bir daha savaşa çıkacak kimseyi bulamamış olmasıdır. Akrabaları Nehrevan'da öldürülenlerin Hz. Ali'nin yanında yer almaları artık söz konusu olmayacaktı. Hz. Ali, belki Haricilere büyük darbe vurdu ancak bu savaş Hz. Ali'nin de bitişine neden oldu ve yakını Nehrevan'da öldürülmüş bir Harici tarafından katledildi. Ayrıca kendi dönemi boyunca birçok Harici isyanı gerçekleşti.[74]

Nehrevan olayının genelde hakemlerin sonuç açıklamasından sonra gerçekleştiği belirtilir.[75] Bazı kaynaklar ise Nehrevan olayının Hakem olayından önce[76] gerçekleştiğini anlatır.[77] Konu ile ilgili araştırmalarda bile genel olarak tarih hatası yapılır ve bazı kaynaklarda Nehrevan'ın tarihi hakemlerin sonuç açıklamasından önce anlatılır. Böyle bir çelişkinin genelde çok da farkına varılmaz.[78] Ancak genel teamül[79] Hakemlerin kararı sonrası[80] Hz. Ali'nin onlardan yardım istemesi neticesi karşılıklı restleşme sonrası Nehrevan olayının gerçekleştiği şeklindedir.[81]

73 Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, İstanbul, 1998, 16.
74 Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul, 1996, 120; Yıldız, 58, 91.
75 Belazuri, III, 135.
76 Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, Ankara 1963, 41.
77 İbn Sad, III, 33.
78 Yıldız, 81.
79 Mesudi, II, 361.
80 Yakubi, II, 93.
81 Taberi, V, 91.

Hariciler Hakkında Rivayetler

Hariciler Şia'dan çok sert tavır gördükleri gibi benzer bir tavrı Sünni algıdan da görmüşlerdir. Onları kötülemek üzere yığınlarca rivayet uydurulmuş, Hz. Peygamber'in dilinden hadisler üretilmiştir. Hz. Peygamber'den yaklaşık 30 sene sonra ortaya çıkan bu fırka için Sünni dünyanın hadis literatüründeki en önemli kitaplarında bab başlıkları oluşturulmuş ve üretilen rivayetler buralara yerleştirilmiştir. Bunlar da "Delail-i Nübüvvet" çerçevesinde sunulmuştur. İşte bunlardan birini Buhari şöyle aktarır:

> - Sehl b. Huneyf şöyle dedi: -Ben Peygamber'den, elini Irak tarafına uzatarak şöyle buyururken işittim: "Oradan bir kavim çıkacak ki, onlar Kur'an'ı okurlar, Kur'an onların köprücük kemiklerinden öteye geçmez. Onlar atılan bir okun avı delip çıkması gibi İslam'dan süratle çıkarlar."[82]

Bu rivayete göre; Haricilerin Irak bölgesinde çıkacakları ve küfre girecekleri anlatılmaktadır. Başka bir rivayeti Buhari şöyle aktarır:

> Peygamber bir gün ganimet taksimi yaparken Temimoğulları'ndan Zu'l-Huveysıra lakablı bir adam: - Ya Rasûlallah! Adalet et! dedi. Rasûlullah: "Yazıklar olsun sana! Ben adalet etmezsem kim adalet eder? buyurdu. Bunun üzerine Ömer: -Bana izin ver de şu adamın boynunu vurayım! dedi. Rasûlullah şöyle buyurdu: -"Hayır (boynunu vurma) Onun birtakım arkadaşları vardır ki, sizden biriniz onların namazı yanında kendi namazını, onların oruçları yanında kendi orucunu hakir görür. Onlar okun avı delip çıkışı gibi dinden çıkarlar. ... Onlar, insanlar (Müslümanlar) arasında bir ayrılma olduğu zaman ortaya çıkarlar. Onların alameti içlerindeki iki elinin birinde kadın memesi gibi yahud öteye beriye gidip gelen bir et parçası gibi bir şey bulunan bir adamdır." Ebû Said şöyle dedi: Ali b. Ebi Talib onlarla harbettiği zaman, ben onun maiyyetinde idim. Öldürülenlerin içinde bu hadiste vasfedilen adam arandı. Neticede Peygamber'in vasfettiği vasıf üzere birisi bulunup getirildi.[83]

82 Buhari, İstitabe 6; "Memesinde üç kıl var, eli eksik, elinde siyah kıllar bulunuyor." şeklinde ayrıntılar için bkz. Nesai, 170.

83 Buhari, Edep, 95; Belazuri, III, 136;İbn Kesir, VII, 264; İbnü'l-Esir, III, 222.

Bu rivayette adrese teslim bir tarif (!)verilmekte ve Nehrevan Savaşı sonunda Hz. Peygamber'in dediğinin aynen çıktığı zikredilmekte, onların yok edilmeleri halinde ne büyük sevaplar alınacağına vurgu yapılmaktadır. Başka kaynaklarda ise bu adamın elinde siyah kıllar var ve elinde kadın memesi gibi bir et parçası vardır. Kadın göğsüne benzeyen bu et parçası (lastik gibi) çekilip uzatıldığında diğer eli hizasına varacak kadar uzuyor, tekrar bırakıldığında yine adamın omuzlarına doğru geri[84] çekilmektedir (!) Nehrevan Savaşı sonrası tarif edilen bu adam bulununca Hz. Ali'nin, "Allahu Ekber! Allah Rasulu doğru söylemiştir. Ben yalan söylemedim ve yalanlamadım da. Eğer amellerinizi bırakacağınızdan korkmasaydım size Allah Rasulü'nün onlarla savaşan kişiler için ne buyurduğunu aktarırdım." dediği; yanındakilerle beraber secdeye kapandığı ve hak üzere olduğunu anladığı zikredilir.[85] Yani eğer bu adam olmasaydı Hz. Ali'nin haksız olduğu anlaşılmış olacaktı (!) Haklı ve haksızlığı, kıla, tüye, memeye indirgeyen bir algının varacağı nokta maalesef burasıdır.

Bu insanlar daha düne kadar (Nehrevan'ın hemen öncesine kadar) Hz. Ali tarafından orduya katılmaya davet ediliyorlardı. Ne oldu da bu kadar kötü duruma geliverdiler? Üstelik öldürülen Hariciler arasında kaynaklarda Hz. Peygamber'in cennetle müjdelediği belirtilen Yezit b. Nüveyre el-Ensari gibi şahıslar da bulunuyordu.[86]

> Son zamanlarda veya bu ümmet arasında öyle bir kavim çıkacaktır ki Kur'an okuyacaklar. Fakat (okudukları) Kuran onların boğazlarının çemberlerini veya boğazlarını geçmeyecektir. Onların alâmeti (başlarını) kazımak suretiyle tıraş olmalarıdır. Siz onları gördüğünüz veya onlara rastladığınız zaman hemen onları öldürünüz.[87]
>
> Hariciler Cehennem'in köpekleridir.[88]

Bu rivayetlerde de Hariciler kafir bir toplum olarak anlatılmakla kalmıyor, nasıl Kur'an'a düşkün oldukları anlatılıp,

84 Belazuri, III, 150; Nesai, 176.
85 İbn Mace, Mukaddime, 12; İbnü'l-Esir, III, 223.
86 İbnü'l-Esir, III, 223.
87 İbn Mace, Mukaddime, 12.
88 İbn Mace, Mukaddime, 12.

bunların önemli olmadığına vurgu yapılıyor ve başlarındaki traş tiplerine kadar tarif ediliyor, sonra da onların köpek kadar değerleri olmadığına vurgu yapılarak öldürülmeleri için teşvik ediliyor.

Hz. Ali ise gerek Cemel'de gerek Sıffin'de ganimet paylaşımına izin vermezken bu kez Nehrevan'da izin vermiş ve hatta sahabeden Adiy b. Hatem'in Hariciler arasında öldürülen oğlunu defnetmeye çalıştığını görünce ona kızmış ve onlar da defin işini yapmaktan vazgeçmişlerdi.[89]

Rivayetler böyle olunca, tabi ki hadislerin şarihi[90] doludizgin Müslüman kesmenin ne kadar muazzam sevap kazandıracağını, hatta bu sevap sebebiyle herkesin ibadetlerini bırakıp Müslüman öldürmeye koşacaklarını (!) izah sadedinde şu yorumu yapabilecektir:

> Hakemlik meselesine rızâ gösteren başta Hz. Ali olmak üzere bütün Müslümanları, Osman, Ali ve Muaviye (Radiyallahü anhüm)'den nefret etmeyen cumhuru ve herhangi bir büyük günahı işleyen kimseleri tekfîr eden Haricilerin sapık inanışları, batıl görüşleri ve İslâm âlemine ilk fitne, fesad ve tefrika tohumunu atan fırka oluşlarının Resûl-i Ekrem tarafından önceden bilinmesi onun bir mûcizesidir. Hadis bu mucizeyi bildiriyor.
>
> Ayrıca onları öldürmenin çok muazzam mükâfatı mucip olduğuna işaret ediyor. Öyle ki; onları öldürmenin büyük ecrini insanlar duyarsa, bu ecir tüm günahların affına ve cennetlik olmaya kâfidir, diye ibâdetleri bırakmak ve günahlara dalmak endişesi Hz. Ali tarafından duyuluyor ve Allah tarafından Hz. Muhammed (sallallahü aleyhi ve sellem) aracılığı ile vâdedildiği bildirilen ilâhî mükâfat ve ecir, bu endişe nedeniyle Hz. Ali tarafından açıklanmıyor.[91]

89 İbnü'l-Esir, III, 223.

90 Türkiye'nin meşhur TV vaizlerinden Nihat Hatipoğlu'nun babası, eski İzmir müftüsü Haydar Hatipoğlu.

91 İbn Mace, Mukaddime, 12; Terceme ve Şerheden; Haydar Hatipoğlu, İstanbul, 1992.

VI. BÖLÜM
BİTİŞ

Muaviye bu dönemde Hz. Ali'ye karşı her cepheden bir karşı harekat başlattı. Bununla Hz. Ali'yi bunaltmayı ve elindeki şehirleri ele geçirmeyi hedefliyordu. Arzusuna da kısmen ulaştı.

Bölgeler

Mısır

Muaviye, İslam dünyasının en fazla gelir getiren, bütün Kuzey Afrika'nın kapısı durumundaki Mısır'ı ele geçirmek istiyordu. Nil deltasına sahip olmak ve bölge haracının yüksek olması ona siyasi mücadelede önemli bir avantaj sağlayacaktı. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz üzere Amr b. As ile yaptığı antlaşma gereği burayı ona vermek istiyordu. Amr, Tahkim'de yapacağı yardımı fazlasıyla yapmıştı. Şimdi bunun karşılığını Muaviye'nin ödemesi gerekiyordu.[1]

Hz. Ali, Mısır'a vali olarak ilk önce üvey oğlu Muhammed b. Ebi Bekir'i göndermedi. Dikkat çekebilirdi. Çünkü Muhammed, Hz. Osman'ın katline karışanlar arasında gösteriliyordu. Bu sebeple Ensar'dan Hazrec'in eski lideri Sad b. Ubade'nin oğlu Kays'ı Mısır'a gönderdi.[2] Hz. Ali'nin gerçekleştirdiği en güzel uygulamaların başında Kays'ın Mısır'a gönderilmesi vardır. Kays gerçekten çok yetenekli, halifeye sadık, yönetim işinden anlayan, meseleleri büyütmeden suhuletle çözen birisiydi. Muaviye onu yüz bin savaşçıya denk görürdü.[3] Nitekim Kays kısa sürede İslam coğrafyasının en fazla gelir getiren bu eyaletindeki problemleri halletti. Bir yere toplanmış olan Emevi taraftarı grubuna karışmadı, baskı yapmadı. Bu gru-

1 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 354.
2 Taberi, IV, 547; İbnü'l-Esir, III, 92.
3 Belazuri, III, 84; İbnü'l-Esir, III, 156.

bun zaman içinde halifeye tabi olacağını düşünüyordu. Bu konuda oldukça başarılı da oldu ve onları adeta izole etti.

Mısır'a göz diken Muaviye ise önce Kays'ı elde etmeye çalıştı.[4] Ancak Kays Muaviye'ye verdiği cevaplarda çok ağır ifadeler kullanarak onu reddetti ve "Sen en son emir olacak kişisin ey Muaviye!" şeklinde mektuplar yazdı.[5] Mektuplaşmalar gittikçe sertleşti ve Muaviye Kays'a "Yahudi oğlu Yahudi!", Kays Muaviye'ye "Put oğlu put, zorla İslam'a girdiniz isteyerek çıkıyorsunuz!" şeklinde sözler sarf etme noktasına kadar gittiler.[6]

Kays'ı yanına çekemeyen Muaviye B planına geçerek, Kays ile halifenin arasını açmak için hileli bir yöntem kullandı. "Kays'tan Muaviye'ye, Muaviye'den Kays'a" şeklinde sahte mektuplar yazdırtıp bunların bir şekilde Hz. Ali'nin eline geçmesini sağladı.[7] Kays'ın Muaviye taraftarı olduğu söylentilerinin yayılması için uğraştı. Medine'deki Emevi taraftarlarına "Kays bizdendir; ancak bunu gizleyin, Ali duymasın." gibi haberler göndererek Hz. Ali'nin kulağına gitmesini sağladı.[8]

Muaviye'nin bu tuzağı maalesef tuttu. Hz. Ali ise bu sahte mektupları araştırmadan Muhammed b. Ebi Bekir'in muhtemel teşvikleriyle Kays gibi yetenekli bir valiyi azletti.[9] Kays'ın yerine, üvey oğlu ve Hz. Osman'ın katillerinden olduğu söylenen Muhammed b. Ebi Bekir'i atadı.[10] Mısır'da her problem ile baş edebilecek kapasitedeki Kays'ın azledilip yerine Hz. Osman'ın katli konusunda şaibeli bir kişinin buraya atanması, esasında Hz. Ali'nin rakiplerinin eline koz verdiği gibi aynı zamanda Mısır'daki Osman taraftarlarının yumuşayan tavrının sertleşmesine de sebep oldu. Üstelik Ensarın lideri pozisyonundaki adamını harcamış, kendi elini zayıflatmıştı.

4 İbnü'l-Esir, III, 153.
5 Taberi, IV, 552.
6 Belazuri, III, 163.
7 İbnü'l-Esir, III, 153.
8 Taberi, IV, 552.
9 Belazuri, III, 160; Taberi, V, 109.
10 Muhammed'in atanması için anabir kardeşi Abdullah b. Cafer'in Hz. Ali'ye ısrar ettiği zikredilir, İbnü'l-Esir, III, 155.

Muhammed b. Ebi Bekir, yöneticilik vasıfları olmayan, hiçbir zaman yöneticilik konumunda bulunmamış, tecrübesiz ve o ana kadar sadece Hz. Osman'a karşı isyan eden bir grubu yönetmiş birisiydi. Böyle birinin Mısır'a yönetici yapılması çok yanlıştı ve Hz. Ali bu isabetsiz atamayı yaparak Mısır'ın elinden çıkmasına sebep olmuş oldu. Böylece Muaviye'nin siyasi komplosu, Hz. Ali'nin en önemli bürokratlarından birinin görevden uzaklaştırılmasıyla neticelenmiş oldu.

İlk hamleyi başaran Muaviye, son darbeyi vurmak üzere Kays'ın Mısır'da zabtu rabt altında tuttuğu Emevi kitlesini tahrik etti.[11] Onlar da isyan ettiler. Bu arada yeni vali ile sert mektuplaşmalar yaptı[12] ve ardından eski Mısır fatihi Amr b. As'ı bir ordu ile gönderdi. Amr b. As, yanındaki kuvvetlerle Mısır'ı ele geçirdi. Muhammed'i ise, "Ben Muaviye'den ayrıldım, gel buluşalım." sözleriyle kandırdı ve Muhammed b. Ebi Bekir'i öldürtüp eşek derisi içinde yaktırttı.[13] Erkek kardeşine yapılan bu tavır karşısında Hz. Aişe'nin bir daha et yemediği zikredilir.[14]

Bu arada Muhammed'in yardım isteği üzerine Hz. Ali'nin Cezire'den Mısır'a gönderdiği Eşter ise Muaviye'nin çokça kullandığı bir taktikle yolda iken bal şerbetiyle zehirletildi. Eşter'in ölüm haberi[15] Muaviye'ye ulaşınca "Ali'nin iki kolu vardı birini kestik (diğeri ise Kays'tır) Allah'ın baldan askerleri de var." dediği zikredilir.[16] Bunun üzerine Hz. Ali, Malik b. Kab komutanlığında toplanan 2 bin kişilik askeri birliği Mısır'a doğru gönderdiyse de Muhammed'in öldürüldüğü haberini alınca bu birlik geri döndü.[17] Hz. Ali, Muaviye'nin tuzağını anladığında iş işten geçmişti.[18]

Bu üzüntü içinde kendine ordu toplanması için iki ay boyunca bir türlü yardım etmeyen Kufelilere şu sözlerle seslendi:

11 İbnü'l-Esir, III, 156.
12 Minkari, 120; Akbulut, 214.
13 Halife b. Hayyat, 239; Belazuri, III, 171; İbnü'l-Esir, III, 230.
14 Taberi, III, 368.
15 Belazuri, III, 168; İbn Kesir, VII, 239.
16 Taberi, IV, 553; Mesudi, II, 421.
17 Taberi, V, 106.
18 Taberi, IV, 555.

Haberiniz olsun ki Mısır şu facir, zorba, zalim, Allah yolundan insanları alıkoyan, İslam'a karşı hilekarlıkla baş kaldırmış, olan bir kitle tarafından ele geçirilmiş bulunuyor. Muhammed b. Ebi Bekr şehit edilmiştir. Biz Allah huzurunda onlardan Muhammed'in hesabını soracağız. ...Şunu iyi bilesiniz ki, ben savaş alanında iyi bir uzmanım. ...Savaş hususunda sizden yardım isteyerek, sizi yardıma davet eden yardıma muhtaç kimse gibi size sesleniyorum; ancak sizler maalesef benim sözlerime kulak asmıyor, benim emirlerime itaat etmiyorsunuz. Bunun sonunda da işler acıklı bir noktaya gelip dayanıyor, o zamanda iş işten geçmiş oluyor. Siz intikam almaya çıkılacak bir topluluk değilsiniz, size asla bel bağlamak mümkün değildir. Sizi elli küsur geceden beri kardeşlerinizin yardımına çağırıp durduğum halde sizler avurdu çatlamış develer gibi sağa sola kaçışıp durmaya başladınız. Allah yolunda düşmanlarına karşı cihada çıkmaya ve bundan dolayı mükafat kazanmaya niyeti olmayanlar gibi de yerlere çakılıp kaldınız, yerlerinizde ağırlaşıp durdunuz. Sonra aranızdan küçücük bir askeri birlik çıkıp bana geldi, bunlar da azlıklarından dolayı bile bile kendilerini ölüme atıp duruyor gibi bir halde idiler. Yazıklar olsun size![19]

Basra

Eski vali Abdullah b. Amir, beytulmal ile birlikte ayrılmış ve Mekke'de oluşturulan orduya finans sağlamıştı. Bu arada Talha ve Zübeyr ile görüşüp Cemel ordusu için onları ikna etmişti.[20] Hz. Ali, buraya ilk olarak Osman b. Huneyf'i gönderdi. Eyaletin yeni valisi herhangi bir engelle karşılaşmadan görevine başladı.[21] Bununla birlikte Basralılardan bir kısmı valiye tabi olmuş, bir kısmı da Medinelilerin tamamının halifeye biatini bekleyeceklerini, ona göre tavır belirleyeceklerini söylemişlerdir. Dolayısıyla Osman b. Huneyf, şehir halkının tamamından biat alamamıştı.

Cemel ordusu Basra'yı ele geçirince vali yakalanmış ve sakalları yolunarak Hz. Ali'ye gönderilmişti. Cemel Savaşı sonrası Basra'ya İbn Abbas atandı. Bu atamaya en çok Hz. Ali'nin en yakını olan Eşter itiraz etmiş ve "Biz savaşalım onlar (Kureyşliler) makamlara geçsin." şeklinde söylenmişti.

19 İbnü'l-Esir, III, 231.
20 İbn Asem, II, 270.
21 İbnü'l-Esir, III, 92.

Yıllar önce Hz. Ömer'e itiraz eden İbn Abbas "Niye bizden birini valiliğe getirmiyorsun?" deyince Hz. Ömer de, "Size (Haşimoğullarına) görev verdiğimizde ümmete karşı başına buyruk davranmanızdan endişe ediyorum" demişti.[22] Yine aynı şekilde Hz. Peygamber'den oğulları için görev isteyen Abbas'ın ısrarlı teklifini Hz. Peygamber reddetmişti.[23] Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in tahminlerinin bir anlamda gerçekleştiğini görüyoruz.[24]

İbn Abbas'ın Basralılardan aşırı vergi topladığı ve beytülmale ait malları gasbettiği[25] gibi iddialar Hz. Ali'ye ulaşıyordu.[26] Görevli memurlardan Ebu'l-Esved, Hz. Ali'ye durumu bir mektupla bildirip ona şöyle yazmıştı:

> Yüce Allah seni bize emin bir yönetici ve gayet iyi bir çoban yaptı. Seni bu görevinde gerçekten denedik ve emanete son derece riayet ettiğini, halkın için her zaman iyi düşündüğünü, onların haklarını bolca ödediğini, dünyalıklarına kesinlikle el uzatmadığını, mallarını hiç de yemediğini, haklarında hüküm verirken asla rüşvete tevessül etmediğini müşahade ettik ve öyle bildik. Amcanın oğluna (İbn Abbas'a) gelince, senin haberin olmadan o insanların mallarını el altından yedi. Ben bu durumu gizli tutmayı pek uygun görmedim. Allah sana merhamet eylesin. Şu tarafa doğru bir bak ve durumu incele. Bana da görüşünü tercih ettiğin ve dilediğin şekilde yaz, vesselam.

Hz. Ali'nin olayı soruşturmaya başlamasına bozulan İbn Abbas, yanına aldığı birçok mal ile Mekke'ye giderken Basralılar tarafından önü kesilmiş ve bir çatışma çıkmış, ancak daha sonra İbn Abbas bu malları Mekke'ye götürmüştü.[27]

22 İbnü'l-Esir, III, 68; Belazuri, İbn Abbas'ın Irak bölgesinde görev yaptığı sırada en ufak şeylerin bile zekatını topladığını -hatta pırasadan bile zekat aldığını- nakleder, Belazuri, *Futuhu'l-Buldan*, 107.

23 Müslim, Zekat, 167.

24 Ebu Ubeyd şu ilginç rivayeti aktarır, "*Bir adam* İbn Abbâs'a gelerek şöyle dedi: "Übülle'yi 100.000 dirhem karşılığında, götürü olarak ürününü bana satar mısın?" Ravi dedi: Bunun üzerine İbn Abbâs adama yüz kırbaç vurdu ve onu diri olarak astı." Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, Kahire 1968, 177. Madde.

25 İbn Asem, IV, 72.

26 Taberi, V, 142.

27 İbnü'l-Esir, III, 253.

Hz. Ali'nin vefatı sonrası Hz. Hasan'ın iktidarı sırasında İbn Abbas'ın elindeki malların alınmaması için Muaviye ile haberleştiği ve ondan eman istediği nakledilir.[28]

Muaviye, Mısır'ı ele geçirdikten sonra, yine ticaret yolunun önemli bir noktası olan[29] ve doğudan gelen ticari malların Basra körfezinden geçerek uğrak yeri haline getirilen Basra'yı ele geçirmek istedi. Bu sebeple buraya, Abdullah b. Hadrami[30] komutasında adamlarını gönderdi. Abdullah'ın şehre girip önemli bir taraftar sağladığı haberi gelince Hz. Ali, Ayen b. Dubey ve Cariye b. Kudame'yi Basra'ya gönderdi. Yapılan savaşı, Hz. Ali'nin ordusu kazanınca İbn Hadrami ve askerlerinden 70 kişi Basra'da bir eve sığındı. Hz. Ali'nin adamları, eman karşılığı teslim olmak isteyen[31] Muaviye'nin adamlarının hepsini saklandıkları evde diri diri yaktılar.[32]

Kufe

Hz Ali, önceki idarenin baş muhalifi konumundaki Kufe Yemenilerinden Umare b. Şihab'ı Kufe valiliğine getirmiş, ancak Kufelilerin talepleri[33] ve özellikle şehir ileri gelenlerinden Eşter'in aracılığı ile Yemenli Ebu Musa'nın valiliğini devam ettirmişti. Ancak Ebu Musa, Hz. Ali'nin yanında da yer almayıp Cemel Savaşı sırasında yardım göndermeyince azledilmişti.[34]

Muaviye, Sıffin sonrası Hz. Ali'nin Şam'a doğru bir ordu hazırlamasına da imkan vermiyordu. Düzenlediği saldırılarla Hz. Ali'ye adeta nefes aldırmıyordu. Sahabilerden Numan b. Beşir'i önce Basra'ya daha sonra ise başkent Kufe'ye gönderse de, bu birlik halife kuvvetleri karşısında tutunamayıp geri

28 Taberi, V, 158.

29 Hz. Ali döneminde Basra'da para ta'rib (Araplaştırma) edilmişti. Yani Bizans veya Sasani paraları kazınarak Araplaştırılıyordu; Sallabi, 467; konuyla ilgili bkz. Cahit Külekçi, "Tarihe Kaynaklık Etmesi Bakımından Nümizmatik (Paranın Araplaştırılması [Ta'ribu'n-Nukûd] Örneği)", *Dicle Ün. İlah. Fak. Derg.*, C. 11, Sayı: 1, Diyarbakır, 2009, 166.

30 Taberi, V, 110.

31 Belazuri, III, 192; Taberi, V, 112.

32 Halife b. Hayyat, 244; İbnü'l-Esir, III, 234; İbn Kesir, VII, 300.

33 İbnü'l-Esir, III, 93.

34 İbnü'l-Esir, III, 93.

çekilmek zorunda kaldı.[35] Bundan sonra gönderdiği Dahhak kuvvetleri ise Hz. Ali'nin sevk ettiği Hucr b. Adiy komutasındaki birliklere mağlup oldu. Muaviye bu arada Kufe yakınlarındaki Enbar'ı yağmalattı.[36]

Şam

Hz. Osman'ın katli sonrası -muhtemelen bir plan dahilinde- gömleği soyulmuş, eşinin parmakları ile beraber bir torbaya konulmuş ve Numan b. Beşir ile Şam'a gönderilmişti.[37] Muaviye bunları Şamlılara gösterip, "işte kızınızın parmağı, işte damadınızın gömleği" diyordu. Kanlı gömlek adeta ağlama duvarına dönüştürüldü.[38] Dahası gömlek, ordu içinde dolaştırılıp hisler tekrar tekrar kabartılıyordu.[39]

Hz. Osman'ın katledilmesini seyreden Muaviye, şimdi onun kanlı gömleği üzerinden amacına ulaşmak üzere idi. Bu sebeple tahrik ettiği binlerce Şamlı, katil olarak bilinen Hz. Ali'den intikam sebebiyle yollara düşmeye hazırdı.[40] Muaviye, Hz. Osman katledilmeden önce bile valiler toplantısı dönüşü, "Eğer halifeye bir şey olursa senden hesabını sorarım" şeklinde[41] Hz. Ali'yi tehdit etmişti. Yani adeta onun kafasındaki senaryo ta o zamanlar hazırlanmıştı. Nitekim Hz. Osman'ı koruması için gönderdiği ordu görevlisi adeta müjde verir gibi gelmiş ve Muaviye'ye "emiru'l-müminin" diye hitap etmişti. Oysa Muaviye'nin halifelik ilanına daha seneler vardı.[42]

Hz. Ali'nin halife olmasının akabinde gönderdiği vali Sehl b. Huneyf, Hicaz ile Şam arasındaki sınırda yer alan Tebuk'e vardığında Şamlılar tarafından tehditlerle geriye gönderilerek,[43] Hz. Ali'ye ilk büyük mağlubiyeti tattırdı. Bunun üzerine Hz. Ali mektup gönderse de Muaviye gelen elçiyi dinlemediği gibi

35 Taberi, V, 133.
36 Taberi, V, 134-135.
37 İbnü'l-Esir, III, 82.
38 Aycan, 105.
39 Belazuri, III, 76.
40 Taberi, III, 399.
41 İbn Şebbe, 1093.
42 Dineveri, 207.
43 İbnü'l-Esir, III, 92.

sadece beyitler okuyor, o konuşurken Osman'ın kanından ve intikamından bahsediyordu.[44] Dahası bunun arkasından boş bir mektup gönderiyor ve gelen elçi Hz. Ali'ye, "Kanlı gömlek altında 60 bin kişi senin boynunu istiyorlar." diye sesleniyordu.[45] Hz. Ali'nin elçisi Cerir'in başarısız bir şekilde dönmesi Hz. Ali tarafından çok kötü karşılanınca elçi Cerir kendisini terk etmişti. Bunun üzerine Hz. Ali, Cerir'in evinin yakılmasını emretmişti.[46]

Muaviye ise Şam bölge kabilelerine hakim olan Şurahbil b. Sımt'ı hileli yollarla etkiledi. Onun geçeceği yollara Hz. Osman için ağlayan insanlar yerleştirdi ve herkesin maktul halife için üzüldüğü şeklinde bir imaj verdirtti. Bunun üzerine Şurahbil bölgedeki kabileleri özellikle de Humus[47] bölgesindeki kabileleri teşvik ederek[48] Muaviye'nin gücüne güç katmış oldu.[49] Bütün bunları Hz. Ali'ye karşı gelmek için yapmadığını söyleyebilmek ise mezhebi körlükten başka bir ifade ile açıklanamaz.[50]

Hakem olayından sonra biat alan Muaviye,[51] Hz. Ali'nin Hariciler ile yaptığı mücadelede başarılı olsa da zayıf düşmesi ve bir ordu çıkaramaması sebebiyle[52] karşı saldırıya geçmiştir.[53] Haricilerin Muaviye'ye asıl yardımları Hz. Ali'yi öldürmeleri ile olmuştur. Onun hedefi mümkünse bu bölgeleri ele geçirmek, bu olmazsa Hz. Ali'nin buralardaki otoritesini sarsmaktı. Bu arada Bizans'a vergi verip sınırı emniyete aldırmış, sözü bozmaları durumunda rakibi Hz. Ali ile birleşip saldırabileceği tehditinde bulunmuştu.[54]

44 İbnü'l-Esir, III, 93.
45 İbnü'l-Esir, III, 94; bu rakam ve bazı kaynaklardaki 50 bin kişi şeklindeki rakamlar abartı olmalıdır, Dineveri, 194; doğrusu 4 bin olmalıdır, Belazuri, III, 14.
46 Dineveri, 214.
47 İbn Asem, II, 522.
48 İbn Kuteybe, I, 74.
49 Dineveri, 211.
50 Ekinci, 231.
51 Taberi, V, 97.
52 İbnü'l-Esir, III, 224.
53 Belazuri, III, 213, 237; Taberi, V, 132.
54 İbn Asem, II, 522; Mesudi, II, 329.

Cezire

Muaviye, Hz. Ali'ye karşı gerçekleştirdiği yıpratıcı savaşları Irak'tan sonra Cezire bölgesine kaydırdı. Buradaki Musul, Nusaybin, Dara, Sincar ve Amid gibi merkezler Hz. Ali'nin valisi Eşter'in kontrolündeydi. İki tarafın ordusu Urfa ile Rakka arasında Merc denilen bölgede karşılaşmışlar ve aralarında şiddetli çatışmalar meydana gelmişti.[55] Muaviye, bu bölgedeki her şehre birlik göndermişti.[56] Muaviye'nin Cezire bölgesi saldırıları, askeri anlamda beklediği neticeyi vermemiş olmakla birlikte, halifeyi savunma konumuna düşürdüğü için kendisine moral kazandırmıştır.

Medine

Muaviye, hicretin 40. yılında (M.660) yılında Busr b. Ebi Ertat komutasındaki bir orduyu harekete geçirdi. Şam ordusu ilk önce Hicaz'a giderek sırasıyla Medine ve Mekke'de Muaviye adına halktan biat aldı. Busr, Şam yönetimine bağlı olarak Medine'ye Ebû Hureyre'yi vali tayin etti. Medine'de yaşayan sahabe topluluğu korkmuştu. Hz. Ali'nin Cariye komutasındaki ordusu tekrar halife adına biat almıştı.[57]

Mekke

Muaviye, Irak ve Cezire bölgesine gerçekleştirdiği saldırıların ardından hedefini Hicaz'a çevirdi. Bu amaçla gönderdiği birlikle yapılan çarpışmalar halifenin askerlerinin üstünlüğü ile sona erince Şamlılar geri çekilmek zorunda kaldılar.[58] Muaviye, hac emirini de tayin etmek istiyordu. Bu amaçla Yezid b. Şecere'yi 3 bin kişilik bir orduyla kendi adına hac emirliği yapması amacıyla Mekke'ye gönderdi. Hac emirliği konusunda Hz. Ali'nin taraftarları ile Muaviye askerleri arasında gerginlikler meydana geldi. Taraflar, Harem bölgesinde kan dökülmemesi için Şeybe b. Osman'ın[59] hac emirliği konusunda[60]

55 İbnü'l-Esir, III, 191.
56 İbnü'l-Esir, III, 245.
57 Yakubi, II, 100.
58 İbnü'l-Esir, III, 189.
59 Halife b. Hayyat, 245.
60 İbn Habib, *el-Muhabber*, byy. trz., 17.

uzlaşmaya vardılar.[61] Böylece bu konuda Hz. Ali'yi muhatap almamış oldular, hac yaptırdılar ve ayrıldılar. Sonuçta Muaviye, halifenin hac emirine görev yaptırmamak suretiyle yeni bir politik başarı elde etmiş oldu. Bir yıl sonra Busr,[62] Şam yönetimine bağlı olarak Mekke'ye Şeybe b. Osman'ı vali tayin etti. Ancak Hz. Ali'nin gönderdiği Cariye başkanlığındaki birlik burayı tekrar ele geçirdi.[63]

Yemen

Hz. Ali, tarafından Yemen'e vali tayin edilen Ubeydullah b. Abbas, bölgeye gittiğinde Hz. Osman'ın valisi Ya'la b. Ümeyye beytülmaldeki bütün malı yanına alıp Mekke'ye gitmişti.[64] Muaviye, vali Ubeydullah ile bölge halkı arasında anlaşmazlıklardan istifade etmek üzere Güney Arabistan'ı hedef alan yeni bir sefer düzenledi. Onun ordusunun Yemen'e doğru geldiğini haber alan vali Ubeydullah b. Abbas, halifenin yanına kaçtı. Şam'dan gelen Busr[65] komutasındaki ordu Yemen'de kontrolü sağladıktan sonra geri döndü.[66] Mekke, Medine, Taif'e yeni valiler atadı. Bu ordunun Hicaz ve Yemen seferi esnasında halife taraftarlarından binlerce kişiyi öldürdüğü zikredilir.[67] Necran, Cişan ve Hadramevt'te 30 bin kişiyi katletti.[68] Hz. Ali'nin komutanı Cariye, buraları tekrar ele geçirmiştir.[69]

Antlaşma

Bu dönemde meydana gelen karşılıklı saldırılar neticesinde Mısır Muaviye'nin eline geçmiş olmakla birlikte Hz. Ali, Hicaz ve Yemen'i kontrol altında tutmaya devam ediyordu. Ancak Irak üzerinde her iki taraf da hakimiyetini tam olarak tesis edemedi. Bunun sonucunda bölgede tam bir kaos ortamı oluştu. Nihayet Hicretin 40. yılında (M.660) Irak top-

61 Taberi, V, 136.
62 Belazuri, III, 213; Taberi, V, 139.
63 İbnü'l-Esir, III, 247.
64 İbnü'l-Esir, III, 93.
65 İbnü'l-Esir, III, 250.
66 Busr'un Yemen valisi Ubeydullah'ın iki küçük çocuğunu katletmesi üzerine çocukların annesi aklını yitirmiştir. Yakubi, II, 101.
67 Taberi, V, 139-140.
68 İbn Asem, IV, 55.
69 Yakubi, II, 100.

raklarının idaresini Hz. Ali'ye, Şam ve Mısır'ı da Muaviye'ye bırakan bir saldırmazlık anlaşması imzalandı.[70]

Hz. Ali'nin Tükenişi

Cemel Savaşı Hz. Ali'nin galibiyetiyle sonuçlansa da aslında ona ağır bir darbe vurdu. Öncelikle kendine bağlı olan Basralılar, bu savaş sonrası Hz. Ali'nin ordusundan yedikleri darbe sebebiyle ona destek konusunda istekli olmadılar. Ayrıca bu savaşta Hz. Ali'nin emrindeki ordu, Hz. Peygamber'in eşine karşı savaşmış ve Hz. Ömer'in şûrasından iki zatı öldürmüştü. Rakibi Muaviye bunları kullanıp Hz. Ali'nin herkesle problemli biri ve öncü sahabilerle kavgalı olduğu düşüncesini etrafa yaymaya çalışacaktı.

Hz. Ali'nin esas çöküşü ise Hakem olayından sonra başladı. Onun Hakem olayını kabullenmesi adeta kendi aleyhinde domino etkisi yarattı ve her şeyin kendi açısından olumsuz tarafa, rakibi Muaviye açısından ise her şeyin iyiye doğru gitmesine yol açtı. İşler çorabın sökülmesi gibi art arda aleyhinde cereyan etti. Hz. Ali, önce hakemlerce azledildi. Ardından şimdiye kadar en büyük destekçisi olan ve "Hariciler" denilecek grup ile uğraşmak zorunda kaldı. Gücünü ve enerjisini onlarla tüketti. Nehrevan'da onlara büyük bir darbe vursa da onların yakınları da Hz. Ali'nin yanından uzaklaştılar.[71]

Hz. Ali, artık ordu bile toplayamıyordu. Şehirler elinden teker teker çıkıyor, onları kurtarmak için ordu bulamıyordu.[72] Mısır, Basra, Mekke, Medine, Yemen elinden çıkmıştı ve bunların bir kısmını zorlukla geri alabilmişti. Kufe'deki ordu karargahında Kufelilerin toplanmasını bekliyor ancak Kufeliler birer ikişer Kufe'ye kaçıyorlardı ve etrafında ancak bin kişi kalmıştı. Sonuçta Muaviye'nin üzerine yürüyemedi ve karargahtan Kufe'ye geri dönmek zorunda kaldı.[73]

70 İbnü'l-Esir, III, 252.
71 Marshall Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Heyet, İstanbul 1993, I, 158; Şakir, 385.
72 Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, 85.
73 Dineveri, 262.

Bu dönemdeki Hz. Ali'nin hutbelerinin bu konudaki şikayetleri ile dolu olduğunu görürüz. İşte bunlardan biri:

> Ey emir verdiğim zaman itaat etmeyen, cihada davet ettiğimde icabet etmeyen şu beldenin insanları! Hay babalarını yitiresiceler! Cihad sizin boynunuzun borcu iken hala şehrinizde oturup neyi bekliyorsunuz? Vallahi, haberiniz olsun, ölüm yaklaşıyor ve bana da gelip çatacaktır. Ölüm sizinle aramızı ayırıncaya kadar ben yine size gerekli nasihatlerimi yapacağım. Vallahi, sizi gayet mükemmel bir şekilde birleştiren ve birliğinizi sağlayan bir din üzeresiniz. Düşmanınızın sizi bastığını ve şehirlerinize akınlar yaptığını hissettiğiniz anda sizi bundan koruyacak başka bir koruyucunuz var mıdır? Muaviye bir sürü ayak takımını, isyancı kimseleri çağırıyor ve herhangi bir konuda kendilerine uhrevi bir şey vaat edilmediği halde onları bir, iki, hatta üç sefer istediği yere davet ediyor ve istediği yere gönderiyor da onlar ona uyuyor ve bağlanıyorlar. Bu ümmetin en hayırlısı olduğunuz halde sizleri davet ediyorum, asla bu davete icabet etmiyor ve bana isyan ederek muhalefet edip duruyorsunuz. Bu tuhaf değil midir?![74]

Bu hutbe, onun çaresizliğini gösteren en önemli delildir.[75] Kufelileri sürekli savaşa çağırsa da onlar askerin yorgunluğunu bahane ederek kaçıyorlardı.[76] Muaviye ise Hz. Ali'nin ordusunun içindeki liderleri maddi unsurlarla elde etmeye çalışıyordu. Örneğin Tahkim olayının kahramanı Eşas'a mal teklifinde bulunmuştu. Muaviye ile gizli anlaşmasından olsa[77] gerek Eşas, Nehrevan için kabilesini teşvik ederken Şam seferi için "askerler yorgun" sözüyle seferi engelliyordu.[78] Muaviye bu sebeple der ki: "Sıffin sonrası Ali ile ordusuz savaştım."[79]

Hz. Ali, en sonunda bütün şehirlerin elinden çıkması üzerine, "Elimde kalan sadece Kufe'dir. ...Allah seni çirkinleştirsin. Bana kabın sahibinden ancak azıcık yemeğin bulaşığı

74 İbnü'l-Esir, III, 230.
75 Şerif Radi, 75.
76 Belazuri, III, 153.
77 Taha Hüseyin, 81; Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, 106.
78 Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi*, 105.
79 Belazuri, III, 157.

kaldı. Allah'ım ben onlardan usandım, Onlar da beni usandırdılar.[80] Beni ve onları hayırlıları ile değiştir. ..." dedi.[81]

Hz. Ali'nin, İbn Mülcem'in hançerine maruz kaldığı sırada, "Füztü ve Rabbi'l-Kabe- Kabe'nin rabbine yemin olsun ki kurtuldum."[82] şeklindeki sözü de onun bu sıkıntılardan bıktığını anlatır bir anekdottur diyebiliriz.

Vefatı (40/661)

Haricilerden İbn Mülcem, Sıffin Savaşı'ndan bir yıl iki ay sonra Hz. Ali'yi katletti.[83] Haricilerin Hz. Ali'yi öldürmelerinin altında onu memleketin içinde bulunduğu kargaşaya neden olan kişilerden biri olarak görmeleri kadar, Nehrevan'da öldürülen akraba ve arkadaşlarının öcünü almak da yatar. Onu, Muaviye ile anlaşan Eşas'ın öldürttüğü gibi komplo türü yorumlar da bulunmaktadır.[84]

Üç Haricinin Mekke'de karar vererek aynı gün Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. As'ı öldürme kararı aldıkları ve bu bağlamda sadece Hz. Ali'nin katledildiği diğerlerinin ise kurtulduğu zikredilir.[85] Bu rivayet konusunda bazı tenkitler bulunsa da[86] reddedilecek bir durumu yoktur. İbn Mülcem, Kufe'de babası Nehrevan'da katledilmiş olan Katam isimli bir kadınla irtibat kurmuş, onun teşvik ve yardımlarıyla da görevini yerine getirmiştir.[87] Onun bu hazırlıkları Hz. Ali'ye bildirilse de bunu önemsememiştir.[88] İbn Mülcem, kaçamadan olay yerine gelenler tarafından yakalandı. Hz. Ali, suikastten iki gün sonra 63 yaşında vefat etti.[89]

Hz. Ali'nin Hariciler tarafından şehit edilmesi Irak'taki yönetim problemini daha da karmaşık hale getirirken, Şam'da

80 İbn Sad, III, 33.
81 Şerif Radi, 50.
82 Belazuri, III, 259; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, "Ali" mad.
83 Mesudi, *et-Tenbih*, 273.
84 Şehidi, 272.
85 İbn Sad, III, 35; Belazuri, III, 249.
86 Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 49.
87 İbn Sad, III, 36.
88 İbn Sad, III, 34.
89 Halife b. Hayyat, 246.

kendisini halife ilan eden Muaviye'nin hedefine ulaşması için büyük bir fırsat oldu. Artık onun karşısına Hz. Ali denginde bir kişinin çıkma ihtimali de yoktu. Bütün Müslümanların lideri haline gelebilmesi için önünde mühim bir engel kalmamıştı.[90]

Kabri

Hz. Ali'nin düşmanlarından dolayı mezarının yerinin açıklanmadığı belirtilse de[91] bazı kaynaklar onun kabrinin Kufe'de imaret bahçesindeki mescidin yanında olduğunu zikrederler.[92] Bu konuda çok farklı görüşler vardır.[93] Emeviler döneminde mezarından çıkartılıp yakılmak istendi ise de sonradan vazgeçilmiştir.[94] Hz. Ali'nin bilinmeyenler hariç[95] toplamda[96] 10 hanımı oldu. Öldüğünde ise 4 kadın, 19 cariye, 14 erkek, 17 kız çocuk sahibi olduğu[97] zikredilir.

İbn Mülcem

Hz. Ali, vasiyetinde ölmesi durumunda kendisine karşılık sadece katilinin tek bir vuruşla öldürülmesini istedi; hatta ona müsle yapılmamasını vasiyet etti.[98] Ancak bu vasiyet yerine getirilmedi. Katile Kur'an'ın kısas emrine rağmen yapılabilecek her türlü eziyet ve işkence yapıldı.

Bu bağlamda; Hz. Ali'nin oğlu Hasan onu yumruklarıyla dövdü.[99] Damadı Abdullah b. Cafer önce İbn Mülcem'in ellerini, ayaklarını sonra burnunu kesti;[100] fakat İbn Mülcem hiç ses çıkarmadı. Dahası Hz. Ali'nin "Müsle yapmayın!" tenbihi-

90 Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, 371.
91 Dineveri, 267; Mesudi, II, 273.
92 İbn Sad, III, 38; Taberi, V, 152.
93 Mesudi, *et-Tenbih*, 373; bazı kaynaklar onun Medine'ye götürülürken Tay kabilesi eşkiyalarınca mal zannedilerek tabutunun kaçırıldığını daha sonra ceset olduğunu görünce defnettikleri zikredilir. Makdisi, V, 233.
94 İbn Ebi'd-Dünya, *Hz. Ali'nin Şehit Edilmesi*, çev. Abdusselam Yaşar Güngör, İstanbul, 2007, 63; İbn Kesir, VIII, 13.
95 İbnü'l-Esir, III, 263.
96 İbn Sad, III, 20.
97 İbnü'l-Esir, III, 262, bu rakamı İbnü'l-Esir verir.
98 İbn Sad, III, 36; Taberi, V, 150.
99 İbn Ebi'd-Dünya, 75.
100 İbn Ebi'd-Dünya, 66.

ne rağmen gözlerini oydu.[101] İbn Mülcem, göz bebeği akarken sürekli zikrediyor ve Alak suresini okuyordu.[102] Alnında secde izi vardı.[103] O ana kadar hiç ses çıkarmayan İbn Mülcem dilinin kesileceğini[104] anlayınca sesli bir şekilde ağladı. Bunun sebebini sorduklarında, Allah'ı zikir etmekten alıkonulacağına üzüldüğünü söyledi ve dilini çıkarmadı dişlerini kenetledi. Bunun üzerine çene kemiğini kırıp[105] dilini kestiler, sonra öldürüp cesedini kamıştan bir kaba koyup yaktılar.[106] Ölmeden önce İbn Mülcem'e, halifeyi öldürme nedeni sorulunca, Allah'ın rızasını kazanmak için öldürdüğünü,[107] çünkü halifenin Nehrevan'da alnı secdeli kulları katlettiğini, buna kısas olarak halifeyi öldürdüğünü söyledi.[108]

Son olarak Hz. Ali'nin katli ile ilgili olarak uydurulmuş bazı rivayetleri aktaralım:

> Hz. Peygamber demiş ki: "Ey Ali! Sen öldürüleceksin ve akan kan sakalını ıslatacaktır. Seni öldüren Semut'un devesini öldüren gibi kötüdür."[109]
>
> Hz. Ali'nin "Ben bu sabah öldürüleceğim." dediği ve o sabah da öldürüldüğü aktarılır.[110]
>
> Hz. Ali ölünce Kudüs'te hangi taşı kaldırsalar kan damlıyormuş.[111] Hz. Ali, yaralanınca Hz. Peygamber, nebiler ve melekler ziyarete gelmişler.[112] Şam'daki kediler, gece Hz. Ali'nin öldürüldüğünü konuşuyormuş.[113]

101 Taberani, *el-Mucemu'l-Kebir*, Musul, trz, I, 100; kızgın çivi ile gözlerine mil çekildiği aktarılır, İbn Sad, III, 41.
102 İbn Sad, III, 39.
103 İbn Sad, III, 39; Belazuri, III, 263; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, "Ali" mad.
104 Dineveri, 266.
105 İbn Ebi'd-Dünya, 67.
106 İbn Sad, III, 39-40; İbn Ebi'd-Dünya, 67, 74; Taberi, V, 149; İbn Kesir, VIII, 13; İbnü'l-Esir, III, 252.
107 Yıldız, 83.
108 Taberani, I, 98.
109 İbn Sad, III, 35; Taberani, I, 106; İbnü'l-Esir, III, 254.
110 İbn Ebi'd-Dünya, 15.
111 İbn Ebi'd-Dünya, 97.
112 İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, "Ali" mad.
113 İbn Kesir, VIII, 14.

BİBLİYOGRAFYA

Abbot Nabia, *Ayşe*, çev. Tuba Asrak Hasdemir, Ankara 1999.

Abdurrezzak, *el-Musannef*, Beyrut 1972.

Abdülhalim Ebu Şakka, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, çev. Fethi Güngör, İstanbul 1996.

Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, çev. Heyet, İstanbul 1988.

Akbulut Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*, İstanbul 1992.

Akdemir Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'an'da Kadın", *İslami Araştırmalar*, Ankara 1991.

Ali Şeriati, *Ali*, çev. Alptekin Dursunoğlu, Ankara, 2012.

Anne-Baba Biz Suçluyuz, çev. Kerim Güney, İstanbul, 1987.

Apak Adem, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", *Hayatı-Kişiliği-Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa, 2004.

Amr b. As, Ankara 2001.

Asabiyet, İstanbul, 2004.

Hulefa-i Raşidin Dönemi, İstanbul 2007, 284.

Atalay Adil Ali, *Hz. Ali Faziletnamesi*, İstanbul 1991.

Ateş Orhan, "Salim b. Zekvân'ın Siresi'nde Hz. Osman'la İlgili Kısmın İbâzi Fikirler Açısından Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 9, Sayı 2, Adana 2009.

Ayar Kenan, *Dört Halife Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Samsun 2011.

Aycan İrfan, *Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara, 2010.

Aydın M. Akif, "Anayasa", *DİA*.

Azimli Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-1, Hz. Ebu Bekir*, Ankara 2013.

Dört Halifeyi Farklı Okumak-3, Hz. Osman, Ankara, 2013.

Dört Halifeyi Farklı Okumak-2, Hz. Ömer, Ankara 2013.

Halifelik Tarihine Giriş, Konya 2014.

Hz. Ali Nesli'nin İsyanları, Konya 2010.

Siyeri Farklı Okumak, Ankara 2013.

Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Firak*, Beyrut 1990

Bakır Abdulhalik, *Ali b. Ebi Talib*, byy. trz.

Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Beyrut 1996.

Fütuhü'l-Buldan, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.

Bilmen Ömer Nasuhi, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikatları-Hz.Muaviye Hakkındaki Suallere Cevaplar*, İstanbul 1967.

Buhari, *Sahih*.

Bulut Halil İbrahim, "Şia Usuli Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları-Şeyh Müfit Örneği", *Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir 2009.

Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, Çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997.
Cevat Meşkur, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. Heyet, Ankara, 2011.
Cihan Sadık, Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi, Samsun 1997.
Çift Salih, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa 2004.
Darimi, *Sünen*.
Demircan Adnan, "Ali b. Ebi Talib'i, Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", *İstem*, VI, Konya, 2005.
Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt, İstanbul 2008.
Ali-Muaviye Kavgası, İstanbul 2010.
Din-Siyaset İlişkisi, İstanbul 2000.
Gadir-i Hum Olayı, İstanbul 1996.
Haricilerin Siyasi Faaliyetleri, İstanbul, 1996.
Dırar b. Amr, *Kitabu't-Tahriş*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, 2014.
Dineveri, *el-Ahbaru't-Tıval-İslam Tarihi*, çev. Nusrettin Bolelli, İbrahim Tüfekçi, İstanbul 2007.
Doğrul Ömer Rıza, *Kanlı Gömlek*, İstanbul 1973.
Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, Kahire 1968.
Ekinci Salih, *Sahabe Dönemi*, çev. Mehmet Ecir Eşiyok, Konya trz.
Eşari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul 2005.
Fayda Mustafa, "Cemel Vakası", *DİA*.
Fığlalı Ethem Ruhi, *İmam Ali*, Ankara, 2011.
İmamiye Şia'sı, İstanbul 1984.
Fidan Celal, *Hz. Osman'ın Öldürülme Olayında Sahabenin Tavrı*, Cumhuriyet Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Sivas 2000.
Gazali Muhammed, *Fıkhu's-Sire*, çev. Resul Tosun, İstanbul 1987.
Bâtıniliğin İç Yüzü, çev. Avni İlhan, Ankara 1993.
Gölpınarlı Abdulbaki, *Mümınlerin Emiri Hz. Ali*, İstanbul 1978.
Gürler Kadir, "Kadının Yöneticiliği Meselesi", *Dini Araştırmalar*, Ankara 2003.
Halebi, *İnsanu'l-Uyun*, Mısır trz.
Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, çev. Abdülhalık Bakır, Ankara 2001.
Hamidullah Muhammed, "İslam Hukuku Ana Kaynakları Açısından Kitabı Mukaddes", çev. İbrahim Canan, AÜİF İslami İlimler Enstitüsü, Sayı: 111, Ankara 1979.
Hz. Peygamber'in Savaşları, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul trz.
Hamis Osman b. Muhammed, *Fitne'nin Tarihi*, çev. Nuri Görgülü, İstanbul, 2007.
Hizmetli Sabri, *İslam Tarihi*, Ankara 2006.
Hodgson Marshall G. S., *İslam'ın Serüveni*, çev. Heyet, İstanbul 1993.

İbn Asem, *el-Futuh*, Beyrut, trz.
İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, Riyad 2004.
İbn Ebi'd-Dünya, *Hz. Ali'nin Şehit Edilmesi*, çev. Abdusselam Yaşar Güngör, İstanbul, 2007.
İbn Habib, *el-Muhabber*, byy. trz.
İbn Hacer, *el-İsabe*, Beyrut trz.
İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1989.
İbn Hanbel, *Müsned*.
İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994.
İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, Konya 1981.
İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Kahire 1992.
İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, Kum 1413.
Mearif, Beyrut 1970
İbn Mace, Sünen.
İbn Sad, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut 1985.
İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, byy. trz.
İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut 1987.
Üsdü'l-Ğabe.
İslamoğlu Mustafa, *İmamlar ve Sultanlar*, İstanbul, 1990.
İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*, Haz. İsmail Hakkı Uca, Konya 1996.
Kaan Mustafa Ertuğrul, *İslam Aslanı Hz. Ali*, İstanbul 1961.
Kadı Ebu Bekir İbn Arabi, *el-Avasım mine'l-Kavasım*, byy, trz.
Karaman Hayrettin, "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi", *İslami Araştırmalar*, Ankara 1991, Sayı: 4, s. 273.
Kasımi, *Nizamü'l-Hukm*, Beyrut 1990.
Kelpetin Mahmut, *Hulefa-yi Raşidin*, İstanbul, 2012.
"Cemel Vakası'na Farklı Bir Yaklaşım: Linda D. Lau Örneği", *Tarih Dergisi*, Sayı 54 (2011/2), İstanbul 2012, s. 21-37.
Kılıç Ünal, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, 209.
Kırbaşoğlu Hayri, "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", *İslami Araştırmalar*, Sayı: 4, Ankara 1991.
Kirmani, *el-Buhari bi Şerhi Kirmani*, Beyrut 1985, XIV, 232.
Koçoğlu Kıyasettın, "İmam Maturidi, Hoca Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaşi Veli'de Hz Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir 2009.
Korkmaz Sıddık, Tarihin Tahrifi, -İbn Sebe Meselesi-, Ankara 2005.
Köksal Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul trz.
Kurtubi, *Camiu'l-Ahkami'l-Kuran*.
Külekçi Cahit, "Tarihe Kaynaklık Etmesi Bakımından Nümizmatik Araplaştırılması", *Dicle Ün. İlah. Fak. Derg.*, C. 11, Sayı: 1, Diyarbakır, 2009, 166.
Laoust Henry, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev; Ethem Ruhi Fığlalı, Sabri Hizmetli, İstanbul 1999.
Mahmut Şakir, *Dört Halife*, çev. Ferit Aydın, İstanbul 1995.

Makdisi, *Kitabü'l-Bed*, Paris 1899.
Mesudi, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Beyrut 1981.
Mürucü'z-Zeheb, Beyrut 1989.
Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, İstanbul 1972.
Tefhimu'l-Kur'an.
Minkari, *Vakatu Sıffin*, Beyrut 1990.
Muhammed Kalaci, *Ali İlmihali*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul, 2005.
Murtaza Askeri, *Abdullah b. Saba Masalı*, çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1974.
Müslim, *Sünen*.
Nesai, *Hadislerle Hz. Ali*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul 1992.
Sünen.
Onat Hasan, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993.
Önkal Ahmet, "Dört Halife Dönemi", *İslam'a Giriş*, Ankara, 2008.
"Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM*, y. 1, s. 2, Konya 2004.
Özafşar Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara 1999.
Öztürk Mustafa, "Tefsir ve Hadis Tarihinde Hz. Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa, 2004.
Razi Şerif, *Nehcu'l-Belağa*, Haz: Adnan Demircan, İstanbul 2007.
Rodinson Maxime, *Muhammed*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul 1998.
Salim b. Zekvan, *es-Sire*, Newyork, 2001.
Sallabi Muhammed Ali, *Hz. Ali*, çev. Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul 2008.
Sarıcık Murat, *Dört Halife ve Emeviler Döneminden İlginç Problemler*, Isparta 2001.
Sarıçam İbrahim, "Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Hz. Ali Sempozyumu*, Ekim 2004 Bursa.
Emevî-Haşimi İlişkileri, Ankara 1997.
Sarıkaya Saffet, "Bektaşi ve Alevilerde Hz. Ali'nin Tanrılaştırılması İddialarına Dair Bir Değerlendirme" *Hz. Ali Sempozyumu*, İzmir 2009.
Sivasi Şemsettin, *Dört Halifenin Menkibeler*, Sadeleştiren; Ahmet Aslanturkoğlu, İstanbul, 1975.
Söylemez Mehmet Mahfuz, *Güç ve İktidar*, İstanbul, 2011.
Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır, 1952.
Süleyman Demici, *İslam'da Devlet Başkanlığı*, çev. İbrahim Cücük, İstanbul 1996.
Şehidi Seyyid Cafer, *Bir İslam Tarihi Tahlili*, çev. Hasan Elmas, Ankara 1992.
Şibli Mevlana, *Asr-ı Saadet*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1978.
Hz. Muhammed, çev. Yusuf Karaca, İstanbul 2003.
Taberani, *el-Mucemu'l-Kebir*, Musul, trz.
Taberi, *Tarihu't-Taberi*, Kahire, trz.

Taftazani, *Şerhu'l-Mekasıd*, Beyrut 1989.
Taha Hüseyin, *Ali ve Benuhu*, Kahire, trz.
Tirmizi, *Sünen*.
Tonga Aydın, *Muaviye*, İstanbul 2012.
Topçu Emel Brestrıclt, "Kadın Lider Olunca", *İslamiyat*, C. 3, Sayı: 2, Ankara 2000.
Umeri Ekrem Ziya, *Medine Toplumu*, çev. Nurettin Yıldız, İstanbul 1988.
Üzüm İlyas, "Alevilikte Hz. Ali Telakkisi", *Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa 2004.
Vakıdi, *Kitabu'l-Meğazi*, Beyrut 1984.
Watt Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, İstanbul, 1998.
Wellhausen Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, Ankara 1963.
İslamın En Eski Tarihine Giriş, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960.
İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1989.
Yakubi, *Tarihu'l-Yakubi*, Beyrut 1993.
Yıldız Harun, *Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara, 2010.
Zehebi, *Siyeru Alamu'n-Nubela*, Beyrut 1990.
Zeyveli Hikmet, *Kur'an ve Sünnet üzerine Makaleler*, İstanbul, 1996.

DİZİN

A
Abbasi 63
Abbasi-Ehl-i Beyt mücadelesi 63
Abbasiler 13, 50, 63, 107
Abdullah b. Abbas 61, 96, 141
Abdullah b. Amir 71, 162
Abdullah b. Amr 64, 137
Abdullah b. Cafer 172
Abdullah b. Habbab b. Eret 143, 152
Abdullah b. Hadrami 164
Abdullah b. Ömer 46, 108, 135, 137
Abdullah b. Sad 116
Abdullah b. Selam 46
Abdullah b. Vehb 151
Abdullah b. Zübeyr 69, 135
Abdurrahman b. Ebi Bekir 97
Abdurrahman b. Halid b. Velid 64, 120, 141
Abdülmuttalib 106
Abdüşems 106, 107
Adiy b. Hatem 86, 118, 120, 144, 157
Adiyoğulları 64
Adnaniler 64, 131
Akil b. Ebi Talib 65
Alevi 13, 36 ~ -lik 11
Alioğulları 63, 121
Amid 167
Ammar b. Yasir 59, 83, 90, 117, 123, 125
Amr b. As 64, 113, 120, 127, 130, 132, 134, 135, 140, 150, 159, 161
Amr b. Humk 56
Arap örfü 18, 47, 52, 119
Aşere-i Mübeşşere 99
Ayen b. Dubey 164

B
Bahreyn 53, 62
Basra 48, 51, 53, 55, 61, 62, 63, 71, 80, 81, 88, 93, 131, 132, 151, 152 ~ Haricileri 143 ~ -lılar 76, 78, 79, 95, 99, 128, 129, 162, 163
Bedir 21, 23, 73, 107, 123
Bektaşilik 11
Belazuri 86, 147
beytulmal 42, 79, 162
biat 44, 45, 50, 51, 52, 54, 141
Busr b. Ebi Ertat 167
Büveyhiler 12

C-Ç
Cafer b. Ebi Talib 21
Cahiliyye 14, 108, 119
Cariye b. Kudame 164
Cebele b. Eyhem 56
Cebrail 23, 24, 34, 39
Cemel 39, 46, 53, 67, 69, 76, 77, 78, 88, 123, 127, 132 ~ ashabı 67, 76, 78, 79, 81, 82, 88, 91 ~ ordusu 74, 88, 89, 103, 153, 162 ~ Savaşı 83, 87, 90, 97, 98, 100, 103, 113, 118, 124, 125, 132, 144, 145, 162, 169
Cerir 166
Cezire 167
Cifr 35
Cişan 168
Culculutıyye 35
Cüveyriye 22
Çin 36

D
Dahhak 64, 122, 141
Dara 167
Daru'n-Nedve 16
Delail-i Nübüvvet 67, 90, 155
Dineveri 86

E
Ebu Amarrata b. Yezid 120
Ebü Amr b. Beşir 117
Ebu Bekre 100, 103
Ebu Cehil 22
Ebü Eyyüb Ensari 81
Ebü Hureyre 167
Ebu Musa Eşari 82, 131, 133, 146
Ebu Müslim Havlani 112
Ebü Sa'id Hudri 46
Ebu Süfyan 106, 107, 110
Ebu Talib 14, 110
Ebu Zer 17
Ehl-i Beyt 31, 41, 54, 63, 99, 128, 130, 143, 144, 146, 147, 153
Ehl-i Kitap 103
Ehl-i Sünnet 11, 15, 17, 27, 29

Emevi/ler 13, 33, 35, 41, 50, 57, 62, 64, 69, 73, 74, 75, 76, 96, 105, 106, 107, 108, 121, 172
Endülüs Emevileri 107
Ensar 17, 19, 20, 21, 32, 38, 43, 44, 48, 55, 61, 62, 64, 108, 109, 115, 159, 160
Esed 14
Esma 69
Esma b. Umeys 21
Eşas b. Kays 117, 121, 128, 130, 170
Eşter 43, 46, 52, 57, 60, 62-64, 82, 84, 86, 115, 119, 122, 128-132, 144, 147, 161, 162, 164, 167

F
Fatıma bt. Esed b. Haşim 14
Fatımiler 12, 107
Ferve b. Nevfel el-Eşca 153
Filistin 113

G
galiyye 36
Gazali 101
Güney Arabistan 168
Güney Arapları 128
Ğadir-i Hum 26, 27, 28, 29

H
Habeşistan 21
Habib b. Mesleme 64, 118, 122, 141
Haccac 54
Hadramevt 168
hakem 132, 133 ~ olayı 83, 141
halife/lik 32, 47, 54, 60
Hamza 73, 110
Haram aylar 119
Harb b. Ümeyye 106
Harem 17, 168
Hariciler 11, 29, 67, 103, 128, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 166, 169, 172
Haris b. Fihroğulları 64
Harura 148, 149, 150
Hasan 22, 44, 45, 83, 141, 172
Hassan b. Sabit 46
Haşim 106, 107 ~ -Ümeyye 110
Haşimi/ler 41, 62, 64, 108 ~ Emevi mücadelesi 106, 107
Haşimoğulları 48, 61, 64, 163
Hayber 24, 25, 29 ~ Kalesi 25
Hayder 14
Hazrec 159
Hendek 23, 39, 119
Herir Gecesi 121
Hicaz 62, 96, 165
Hicret 18, 19
hilafet 30, 32, 42, 47, 49, 53, 110, 137
Hucr b. Adiy 165
Hudeybiye 134
hulul 36
Hükeym b. Cebele 80
Hürmüzan 57, 119
Hüseyin 22, 141
Hz. Aişe 39, 46, 47, 53, 58, 59, 67-78, 80, 81, 85, 86, 88, 90, 91, 93-98, 101, 104, 106, 161
Hz. Ebu Bekir 15-18, 20, 24, 28, 30, 32, 39, 41-45, 92, 103
Hz. Fatıma 20, 21, 22, 23, 33
Hz. Hamza 107
Hz. Harun 28
Hz. İbrahim 31
Hz. Musa 28, 29, 38
Hz. Nuh 31
Hz. Osman 33, 41-44, 46-49, 51, 54-64, 68-70, 73-76, 78, 81, 84, 85, 94, 96, 99, 105-109, 112-114, 117, 118, 131, 135-137, 140, 144, 145, 159, 160, 161, 165, 166, 168 ~ taraftarları 48
Hz. Ömer 18, 20, 24, 32, 33, 37, 41-44, 46-50, 53, 64, 71, 72, 96, 101, 103, 109, 114, 119, 163, 169
Hz. Peygamber'in eşleri 31, 94

I-İ
Irak 96, 167, 169 ~ Yemenileri 50, 65 ~ -lılar 121, 127, 136
İbn Abbas 82, 120, 131, 150
İbn Cürmüz 91
İbn Ebi Muayt 122
İbn Ebi Serh 122
İbn Habbab 143
İbn Hacer 13, 35
İbn Hanbel 26
İbn Hişam 25, 26
İbn İshak 26
İbn Kesir 99, 115, 147
İbn Mesut 115
İbn Mülcem 171, 172
İbn Ömer 46, 59, 63, 138, 141
İbn Sad 20, 26, 43, 46, 86
İbn Sebe 84, 85, 86, 98, 144
İbn Teymiyye 29
İbnü'l-Esir 95, 97

İdrisiler 107
ifk 67, 69
İlk Muhakkime 146
ilk namaz 15
İlm-i ledün 34
imamet 26
isyancılar 47, 48, 55, 57,60, 63

K
Ka'b b. Malik 46
Ka'ka b. Amr 85, 86
Kabe 14, 18, 32, 171
Kafdağı 36
Kahtani/ler 64, 128, 131, 132, 136, 146
Kays 159, 160, 161
Kays b. Sad 61, 141
Kays b. Yezid 120
Kerbela 107
Kıbrıs'ın fethi 114
Kırtas 29, 30
Kinane b. Bişr 56
Kuba 19
Kudame b. Mazün 46
Kufe 43, 49, 51, 53, 57, 62, 65, 71, 81, 82, 83, 94, 114, 123, 131, 132, 139, 148 ~ Yemenileri 64 ~ Basra mücadelesi 84 ~ -li isyancılar 43 ~ -liler 83, 161, 164, 170
Kureyş 49, 64, 83, 131, 132, 135 ~ aristokrasisi 41 ~ karşıtlığı 65 ~ -liler 65, 162
Kusem b. Abbas 61
Kuzey ~ Afrika 159 ~ Arapları 128

M
Mahzumoğulları 64
Malik b. Hübeyre 115
Medine 19, 20, 27, 33, 42, 43, 45, 48, 54, 55, 61, 68, 71, 99, 112, 144, 168, 169 ~ kuşatması 47 ~ -liler 43, 55, 59
Mekke 14-19, 27, 61, 67, 68, 70-78, 85, 97, 106, 107, 134, 139, 162, 163, 167-169, 171 ~ -liler 19
Merc 167
Merhab 25
Mervan 92
Mesleme b. Muhalled 46
Mesudi 138
mevali 129
mezhep kavgaları 11 ~ mezhepçilik 13
Mısır 43, 48, 61, 81, 159, 161, 169 ~ -lı isyancılar 43
mızrak 122, 127
Mikail 39
Miraç 36
Misar b. Fedeki 152
muahhat 19
Muaviye 39, 40, 45, 49, 53, 54, 58-60, 62, 64, 65, 67, 69, 72, 84, 96, 105, 107-109, 112, 114, 116-118, 124, 127, 129, 132, 135, 136, 137, 140, 141, 147, 159, 166
Muaz b. Ubeyd 72
Muğire b. Ahnes 56
Muğire b. Şube 62, 101
Muhacir 19, 32, 108
Muhammed b. Cafer 82
Muhammed b. Ebi Bekir 43, 56, 61, 69, 82, 97, 120, 159-162
Muhammed b. Mesleme 25, 46, 81, 108, 109
Muhammet el-Hanefiyye 108
Muhsin 22
Musul 167
Münebbih b. Haccac 23
mürtedler 32, 45
müsle 121, 172

N
Naile 109
Necran 168
Nehrevan 149, 151, 152, 154, 169-171, 173 ~ Savaşı 155
Numan b. Beşir 164, 165
Nusaybin 167
Nusayri 13

O-Ö
Osman b. Huneyf 61, 79, 80, 82, 162
Ömer b. Abdülaziz 141

P
para basımı 164
peygamberlik 26

R
Rakka 167
recm 35
ridde 45
Roma 129

S-Ş
Sad b. Ebi Vakkas 46, 50, 58, 59, 108, 109
Sad b. Ubade 159
Safeviler 12
Said b. As 73

KONYA
İL HALK KÜTÜPHANESİ
MÜDÜRLÜĞÜ

Said b. Kays 117
Sakife 32, 33, 44, 48, 52
Sasaniler 102 ~ Sasani paraları 164
Sebeiler 144
Sebeiyye 55, 85, 86, 98, 144
Secah 103
Sehl b. Huneyf 20, 61, 105, 155, 165
Sehmoğulları 64
Sekine 34
Sevdan b. Humran 56
Seyf 43, 55, 84, 86, 89, 92, 98
Sıddık 16
Sıffin 39, 64, 84, 108, 115, 116, 125, 132 ~ Savaşı 96, 121, 123, 127, 134, 171
Sincar 167
Suheyb b. Sinan 46
Sünni 13, 26, 28, 30, 36, 38, 77, 88 ~ algı 15, 16, 30, 34, 39, 55, 86, 90, 92, 98, 125
Şam 15, 20, 41, 54, 61, 63, 81, 91, 96, 105, 106, 112, 114, 129, 134, 139, 140, 151, 169, 172 ~ halkı 136 ~ ordusu 127 ~ seferi 153, 170 ~ -lılar 82, 96, 109, 113, 117, 121, 123, 130, 132, 134, 151, 153, 165, 167
Şebes b. Ribi 117
Şeybe b. Osman 168
Şia 11, 12, 13, 15, 17, 20, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 84, 88, 123, 124, 125, 155
Şii/ler 13, 15, 18, 20, 24, 25, 40, 77 ~ fırkalar 36
şüra 42, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 71, 72, 76, 96, 102, 109, 110, 118, 139, 169
Şurahbil b. Sımt 114, 115, 166
Şuriyye 36

T

Taberi 26, 43, 84, 97
Taftazani 99
Tahkim 49, 63, 127, 129, 130, 137, 140, 144, 145, 146, 147, 149, 159, 170 ~ Tahkimname 146
Taif 28, 61, 168
Talha 39-45, 47, 50-53, 55, 58, 59, 62, 67-79, 81, 83, 85, 86, 88, 91-93, 97-99, 106, 109, 113, 131, 145, 162
Tebuk 19, 28, 29, 165
Temmam b. Abbas 61
Teymoğulları 68
Tirmizi 37
tuleka 109, 110, 138
tüccar 16

U-Ü

Ubeydullah 57, 64, 119, 168
Ubeydullah b. Abbas 61, 168
Ubeydullah b. Ömer 57, 119
Uhut 23, 107
Umare b. Şihab 164
Urfa 167
Urve b. Udeyye 148
Ümeyyeoğulları 12, 59, 60, 64
Ümmü Gülsüm 22, 33, 69
Ümmü Hani 14
Üsame b. Zeyd 46, 81

V

vahiy katipliği 19
vahy katibi 125
Vakıdi 26
Vasife 27
Veda Hutbesi 29
Velid b. Ukbe 73, 116, 120, 141

Y

Yahudiler 25, 26
Yakubi 95
Yemaniler 138
Yemen 27, 53, 61, 62, 136, 169 ~ -liler 50, 128, 136, 164
Yezit b. Hacebe 120
Yezit b. Nüveyre el-Ensari 156

Z

Zatü's-Selasil Gazvesi 103
Zeyd b. Ali 107
Zeyd b. Harise 16, 21
Zeydiler 107
Zeyneb 22
Zübeyr 39, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 62, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 106, 109, 124, 131, 135, 145, 162
Zülfikar 12, 23